

Varia⁶¹

KULTURHISTORISK MUSEUM
FORNMINNESEKSJONEN

STEINALDERUNDERSØKELSER

FAGLIG PROGRAM
BIND 1
Håkon Glørstad

OSLO
2006

FAGLIG PROGRAM

Bind 1 Steinalderundersøkelser

Håkon Glørstad

Med forord av Egil Mikkelsen og innledning av Karl Kallhovd

Varia 61
Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo
Fornminneseksjonen
Oslo 2006

Utgitt av Kulturhistorisk museum, Fornminneseksjonen,
Universitetet i Oslo

ISSN 1504-3266
ISBN 82-8084-026-5

Forsidebilde: Flateavdekking med gravemaskin på boplass fra senneolitikum ved Svinesund, Halden kommune, Østfold. Også i steinalderarkeologien har flateavdekking etter hvert fått stor betydning. Foto: Kulturhistorisk museum.

FORORD

Faglig program er en forskningsstrategisk plan for den forvaltningsinitierte utgravningsvirksomheten ved Kulturhistorisk museum. Programmet vil presentere prioriterte satsningsområder og beskrive aktuelle problemfelt i tilknytning til disse. Første bind omhandler *Steinalderen i Østlandsregionen*. I dette bindet vil også den historiske rammen for den arkeologiske forskningen bli presentert (del 1). Selv om dette i første rekke er en faghistorisk gjennomgang av steinalderarkeologien i vårt museumsdistrikt, kan den leses som en konkretisering av en generell faghistorie og dermed relateres til de satsningsområdene som vil bli presentert i kommende bind. I del 2 blir funnene i museets vitenskapelige samling, kjente funnsteder og undersøkte boplasser presentert fylkesvis. Til slutt blir det lagt frem et program for videre steinalderundersøkelser i regionen (del 3).

Med faglig program vil Kulturhistorisk museum bedre kunne imøtekomme de krav dagens samfunn setter til den forvaltningsinitierte arkeologien. Gjennom slike registreringer og utgravninger investerer samfunnet betydelige ressurser til sikring av arkeologisk kildemateriale. Kildevernet har alltid stått sentralt i lovgivning og forvaltning, men selv om sikring og innsamling av arkeologiske data er viktig, kan ikke dette være det eneste og endelige målet for de arkeologiske undersøkelsene. Målsetningen med utgravningene er å generere ny kunnskap og innsikt om mennesker og samfunn i forhistorisk tid og middelalder, og snarest mulig formidle denne kunnskapen til et bredt publikum.

Forskningsgrunnlaget er de faste kulturminnene i landskapet og de vitenskapelige samlingene. Dette kildematerialet skapes og utvikles i dialog med den arkeologiske forskningen. Det er derfor det vitenskapelige arbeidet i forkant av et utgravningsprosjekt som setter rammene for kildematerialets kvaliteter, og det er det vitenskapelige arbeidet i etterkant av kildegenereringen som gjør kunnskapen tilgjengelig. Dersom alle arkeologiske undersøkelser tar utgangspunkt i faglig program og det på grunnlag av dette utarbeides spesifikke prosjektplaner, har museet et verktøy til å styre den forvaltningsinitierte virksomheten og kan dermed effektivt utnytte samfunnsressursene som investeres i prosjektene på en vitenskapelig måte. Faglig program er i en slik sammenheng et middel for å målstyre forskningen og sikre utviklingen av et høyt kunnskapsnivå.

Det er viktig å påpeke at faglig program er en prosess og aldri et avsluttet, ferdig dokument. Selv om første bind, *Steinalderen i Østlandsregionen*, nå foreligger vil dets innhold være gjenstand for kontinuerlig evaluering og utvikling. Dette forutsetter selvsagt at det brukes aktivt i forskning og forvaltning, og at det til en hver tid konfronteres med nye resultater fra registreringer og utgravninger. Den viktigste grunnen til at faglig program ikke må forbli en statisk strategi, men tvert imot grunnlaget for en dynamisk prosess, er at det til en hver tid må ha en aktuell vitenskapsteoretisk og samfunnsaktuell forankring. Bare slik kan kulturhistorisk kunnskap og kulturminner oppleves som en ressurs for samfunnet.

Faglig program er forankret i Fornminneseksjonen, og programmets struktur og innhold er diskutert i seksjonen. På grunnlag av valgte satsningsområder ble det nedsatt en arbeidsgruppe bestående av dr. philos Håkon Glørstad, seksjonsleder Karl Kallhovd, førsteamanuensis Jan Henning Larsen og dr. philos Jes Martens. Seksjonsleder har ansvaret for at faglig program utformes i tråd med museets overordnede strategier.

Steinalderen i Østlandsregionen er skrevet av dr. philos Håkon Glørstad. Utgangspunktet er erfaringer og kunnskap fra Svinesundprosjektet som Glørstad var prosjektleder for, og hans doktorgradsarbeid *Neolittisk renessanse. Hypoarkeologiske tekster om neolitikum i Sør-Norge* (2003). Programmet har vært på høring hos Riksantikvaren, i regionalforvaltningen og internt hos steinalderforskere ved Universitetet i Oslo.

Oslo, 24. januar 2006

Egil Mikkelsen
museumsdirektør

INNHold

INNLEDNING	1
Karl Kallhovd	
BAKGRUNN.....	1
RIKSANTIKVARENS BESTILLING AV FAGLIG PROGRAM	1
KULTURHISTORISK MUSEUM – ORGANISASJONSUTVIKLING OG STRATEGISK PLANLEGGING.....	2
EN MÅLRETTET OG KUNNSKAPSSTYRT FORVALTNINGSPOLITIKK	4
KUNNSKAPSSTYRT FORVALTNINGSPOLITIKK.....	5
KUNNSKAPSSTYRT KULTURMINNEVERN.....	7
KONKLUSJON	7
INSTITUSJONSINITIERT FORSKNING	7
SÆRSKILTE SATSNINGSOMRÅDER	8
KONKLUSJON.....	9
DEL 1: FAGHISTORISK SKISSE AV STEINALDERFORSKNINGEN I ØSTLANDSREGIONEN.....	11
Håkon Glørstad	
INTRODUKSJON.....	11
AVGRENSNING AV STEINALDEREN.....	15
KRONOLOGISKE SYSTEMER	15
ETABLERINGEN AV ET FORSKNINGSFELT.....	18
TRE GRÜNDERE INNEN NORSK STEINALDERARKEOLOGI, TIDEN FRA 1906 TIL 1920	24
NY GIV FOR ØSTNORSK STEINALDER, TIDEN FRA 1920 TIL 1940	25
SLUTTEN PÅ EN EPOKE, TID FOR Å GJØRE OPP STATUS.....	28
KUNNSKAPSSTATUS ANNO 1945: GUTORM GJESSING OG NORGES STEINALDER.....	28
STEINALDERARKEOLOGIEN SOM ET SOSIALT KONSTITUERT FELT... 	34
VARSLER OM ENDRING, TIDEN FRA 1940 TIL 1965	39
DE FØRSTE VASSDRAGSUNDERSØKELSENE 1958-1970	45
EN NY GENERASJON ARKEOLOGER VIRKELIGGJØR POTENSIALET I SYSTEMET 1970-1990.....	47
HARDANGERVIDDAPROSJEKTET FOR TVERRVITENSKAPELIG KULTURFORSKNING	47
STEINALDERARKEOLOGIEN VED KYSTEN FORNYES	50

FORVALTNINGSARKEOLOGIEN KONSOLIDERES: NY RUNDE MED STORE PROSJEKTER ...	55
FORVALTNINGSARKEOLOGIENS GLANSTID, TIDEN FRA 1990 TIL 2000 (NÅTIDEN)	60
OPPSUMMERING AV FAGHISTORISKE TRENDER	66
DEL 2: DELOMRÅDER AV ØSTLANDSREGIONEN	71
ØSTFOLD	71
AKERSHUS OG OSLO.....	73
BUSKERUD	74
VESTFOLD	75
TELEMARK	76
AUST-AGDER	77
VEST-AGDER.....	78
HEDMARK	79
OPPLAND.....	80
OPPSUMMERING AV FYLKESGJENNOMGANGEN.....	81
DEL 3: ET PROGRAM FOR VIDERE STEINALDERUNDERSØKELSER	85
RELASJONEN MELLOM KULTURHISTORISK MUSEUM OG FYLKESKOMMUNENE ELLER MELLOM UTGRAVNING OG REGISTRERING AV FORNMINNER	86
KRONOLOGISKE STUDIER	87
INTERN BOPLASSORGANISERING.....	93
EKSTERN BOPLASSORGANISERING.....	97
KONTAKT OG REGIONALITET	99
ØKONOMISK UTVIKLING.....	102
HISTORISITET I LANDSKAPET	104
FORTIDEN SOM DET FREMMEDE.....	107
SLUTTORD	109
LITTERATUR	111
APPENDIKS	129

INNLEDNING

Bakgrunn

Kulturhistorisk museum vedtok i 2001 å utarbeide et vitenskapelig program for den forvaltningsinitierte utgravningsvirksomheten. Samme år bestilte Riksantikvaren et faglig grunnlag for en målretting av dispensasjonspolitikken. I begge tilfeller utgjør omorganiseringen av kulturminneforvaltningen og de krav dagens samfunn setter til den forvaltningsinitierte arkeologien, bakgrunnen for satsningen.

RIKSANTIKVARENS BESTILLING AV FAGLIG PROGRAM

Riksantikvaren ber i 2001 de arkeologiske landsdelsmuseene om å utarbeide et faglig program for utgravningsvirksomheten¹. Med utgangspunkt i eksisterende kunnskapsstatus og kompetanse i de ulike geografiske ansvarsområdene² skal programmene beskrive prioriterte satsningsområder for museene i de nærmeste år. Programmet skal fungere som et hjelpemiddel ved vurderingen av tillatelse til inngrep i kulturminner og skal legges til grunn ved museets utarbeidelse av prosjektplaner knyttet til de enkelte dispensasjonssøknadene. Det foreligger ut over dette ingen nærmere instruks eller detaljert beskrivelse av programmets innhold og struktur.

Riksantikvarens bestilling av faglig program er nært knyttet til de endringer av forskrift om faglig ansvarsfordeling etter kulturminneloven som ble vedtatt i 2000³. Myndigheten til å tillate inngrep i automatisk fredete kulturminner, med unntak av egeninitierte forskningsundersøkelser, ble med virkning fra 2001 overført fra de arkeologiske landsdelsmuseene til Riksantikvaren. Dermed er en langvarig omstrukturingsprosess, der det politiske målet har vært å skape et tydelig skille mellom utøving av forvaltningsmyndighet og forskning, fullført. Den nye forskriften har med dette etablert en klar ansvars- og rollefordeling mellom de forskjellige aktørene i kulturminnevernet. I begrunnelsen for endringen blir også behovet for en mer effektiv og rasjonell utnyttelse av den faglige kompetansen og kapasiteten ved museene vektlagt. Forskriftsendringen er slik sett et klart uttrykk for en politisk vilje til å rendyrke landsdelsmuseene som forskningsinstitusjoner.

Et politisk vedtak om at dispensasjonsmyndigheten skulle legges til Riksantikvaren, kom allerede i forbindelse med statsbudsjettet for 1994, og fulgte etter en prøveordning som ble iverksatt i 1992⁴. Riksantikvaren var blitt omgjort til direktorat med ansvar for hele kulturminnevernet i 1989, etter at Stortinget året før hadde vedtatt å omorganisere kulturminneforvaltningen⁵. Omorganiseringen innebar at hovedansvaret for forvaltningen av kulturminnevernet etter loven ble lagt til de ordinære forvaltningsnivåene: Departement, direktorat og fylkeskommune⁶. Det var med bakgrunn i denne omorganiseringen at

¹ Riksantikvarens brev av 13. februar 2001: "Statsbudsjettet 2001, kapittel 1429, post 21. Kjøp av tjenester ved forvaltningsmuseene – foreløpig fordeling".

² Det geografiske ansvarsområdet til Kulturhistorisk museum omfatter fylkene Østfold, Akershus, Oslo, Hedmark, Oppland, Buskerud, Vestfold, Telemark, Aust-Agder og Vest-Agder.

³ Vedtak om "Forskrift om endring av forskrift om faglig ansvarsfordeling etter kulturminneloven" ble oversendt i brev av 29. mai 2000 fra Miljøverndepartementet.

⁴ *Frigivningsmyndighetens plassering til Riksantikvaren, Prøveordningen 1992 – rapport*, Riksantikvarens notater 1 – 1992. *Frigivningsmyndighetens plassering til Riksantikvaren, Prøveordningen 1993-1994 – rapport*, Riksantikvarens notater 2 – 1994.

⁵ Jf. Stortingets behandling i 1988 av St.meld. nr. 39 (1986-87) Bygnings- og fornminnevernet. Stortingsmeldingen bygget på en utredning om kulturminnevernet fra 1982; *Kulturminnevernet. Organisasjonsspørsmål innenfor kulturminnevernet i Norge*, NOU 1982:36.

⁶ *Rundskriv – nye forskrifter til kulturminneloven om faglig ansvarsområde mv. – delegasjon*. Rundskriv T-6/89. Miljøverndepartementet.

Direktoratet for kulturminnevern, i samråd med Miljøverndepartementet, i 1991 utarbeidet et forslag til alternativ plassering av frigivningsmyndigheten og at det i forbindelse med høringen av forslaget ble foreslått å legge denne myndigheten til Riksantikvaren. Direktoratet hentet begrunnelsen for dette forslaget i Stortingsmelding nr. 39 (1986-87) om bygnings- og fornminnevernet, der det fremgår at ordningen med frigivningsmyndigheten lagt til landsdelsmuseene ikke er ment som en permanent ordning, men at en faglig forsvarlig forvaltning av denne myndigheten inntil videre må baseres på disse museenes kunnskap og kompetanse.

Denne omstrukturingsprosessen, som startet med opprettelsen av Miljøverndepartementet i 1972, har ikke vært noe isolert tilfelle innen statsforvaltningen, men del av en større reform der det fagstyrte forvaltningsapparatet ble underlagt politisk styring⁷. Det som skiller kulturminnevernet fra andre sektorer, er at omorganiseringen har strukket seg over så lang tid. Dette skyldes nok flere forhold, men dersom en skal peke på en faktor som har hatt stor betydning, er arkeologiske kulturminners unike verdi som vitenskapelig kildemateriale nærliggende. At prosessen med å etablere et klarere skille mellom forskning og utøving av forvaltningsmyndighet ble avsluttet nettopp med overføringen av dispensasjonsmyndigheten, understreker dette.

KULTURHISTORISK MUSEUM – ORGANISASJONSUTVIKLING OG STRATEGISK PLANLEGGING

Kulturhistorisk museum startet opp arbeidet med faglig program i 2001. Utarbeidningen av programmet er forankret i museets forskningsstrategiske plan og er ett av flere tiltak som er iverksatt for å styrke det vitenskapelige grunnlaget for den forvaltningsinitierte utgravningsvirksomheten⁸. I museets langtidsplan blir også enkelte forskningsfelt definert som særlige satsningsområder. Disse er dels basert på egen vitenskapelig kompetanse, dels skal de fungere som kompetanseoppbyggende med basis i eksternt finansierte prosjekter. Ved å konsentrere den institusjonsinitierte forskningen til klart definerte problemfelt vil museet styrke og utvikle fagmiljøets kompetanse, samtidig som det overordnede målet om økt vitenskapelig produksjon blir ivarettatt på en konstruktiv og målrettet måte.

Kulturhistorisk museum har en lang og sammensatt historie⁹. Siden Historisk museum åpnet i 1904 har Universitetets Oldsaksamling, Universitetets Myntkabinett og Etnografisk Museum hatt sine utstillinger under samme tak¹⁰, men det var først etter en omfattende utredningsprosess på 1990-tallet at disse institusjonene ble samlet i en ny museumsorganisasjon¹¹; Universitetets kulturhistoriske museer (UKM)¹², med egen direktør og eget styre. Omorganiseringen innebar at UKM ble en museums- og forskningsenhet direkte

⁷ Temaet blir utførlig behandlet i første del av Faglig program, hvor rammevilkårene for forskning diskuteres parallelt med den faghistoriske presentasjonen.

⁸ Langtidsplan Universitetets kulturhistoriske museer (UKM) 2001 – 2010. Museets styre vedtok 12. desember 2005 en ny *Forskningsstrategisk plan 2006-2011*.

⁹ Jostein Bergstøl, Arne Aleksej Perminow og Ann Christine Eek (red.) 2004: *Kulturhistorier i sentrum Historisk museum 100 år*. Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo.

¹⁰ Oldsaksamlingens historie går tilbake til 1811, da Det Kongelige Selskab for Norges Vel tok initiativet til å etablere en "Antiquitetscommission". Kommisjonen samlet de følgende år inn en del antikviteter, og disse ble første gang utstilt i 1818. I 1823 ble gjenstandene overdratt til det nye universitetet i Christiania, men først i 1829 ved opprettelsen av en bestyrerstilling for samlingene kan en si at Universitetets Oldsaksamling som egen institusjon var etablert. Universitetets Myntkabinett ble etablert allerede i 1817 og Universitetets Etnografiske Museum i 1850.

¹¹ Universitetets museer, Forslag til fremtidig organisering av museene ved Universitetet i Oslo og andre anbefalinger fra Museumsutvalget av 1997. Oslo, den 26. mai 1997.

¹² Universitetets kulturhistoriske museer (UKM) skiftet navn til Kulturhistorisk museum den 16. oktober 2004.

underlagt Det akademiske kollegium og Universitetsdirektøren, på linje med et fakultet¹³. Museet har siden etableringen i 1999 arbeidet aktivt med organisasjonsutvikling og strategisk planlegging. Universitetets planer om etablering av et nytt Kulturhistorisk museum i Bjørvika er også av stor betydning i en slik sammenheng, fordi denne prosessen omfatter grundige analyser av alle deler av virksomheten samtidig som den er visjonær og idéskapende¹⁴.

Kulturhistorisk museum omfatter i dag følgende fagområder: nordisk arkeologi, sosialantropologi, numismatikk, klassisk arkeologi, middelalderens kunsthistorie, runologi og konserveringsvitenskap¹⁵. Museet er inndelt i seks seksjoner og en felles administrasjon¹⁶. Selv om de ulike seksjonene har klart definerte ansvarsområder og arbeidsoppgaver, er det en rekke saks- og forskningsfelt som fordrer omfattende samarbeid på tvers av både seksjoner og fagområder. I museets behandling av dispensasjonssøknader er det Fornminneseksjonen som har ansvaret for å føre uttalelsene i pennen. Faglige råd innhentes fra kolleger i andre seksjoner, når deres kompetanse kan bidra til å utdype kunnskapsgrunnlaget og styrke den faglige tilrådingen i saken. Det er også Fornminneseksjonen som har ansvaret for å planlegge og å gjennomføre utgravningene, men ansatte ved andre seksjoner kan bli trukket inn i ulike faser av utgravningsprosjektene som ledd i kvalitetssikringen av arbeidet.

Det er lange tradisjoner for tverrfaglig samarbeid innenfor den arkeologiske forskningen. Ved Kulturhistorisk museum har dette i hovedsak omfattet naturvitenskapelige disipliner. Etablering av faglige nettverk både nasjonalt og internasjonalt er en prioritert oppgave, og en formalisering av samarbeid gjennom rammeavtaler eller som konkrete prosjekter er nødvendig for å ivareta det langsiktige perspektivet i forsknings- og virksomhetsplanleggingen.

Selv om organiseringen av museet har gitt nye rammebetingelser for utviklingen av den forvaltningsinitierte virksomheten, er det likevel den nye forvaltningsstrukturen innenfor kulturminnevernet som har vært den mest motiverende faktoren for satsningen innenfor dette feltet. Kulturhistorisk museum deltok i prøveordningen med overføring av frivillingsmyndighet for automatisk fredete kulturminner fra landsdelsmuseene til Riksantikvaren i perioden 1992-2000. I vårt museumsområde var Vest-Agder fylke omfattet av prosjektet. De erfaringer museet gjorde i denne perioden ble avgjørende for vårt videre arbeid med å reorganisere virksomheten. En overføring av dispensasjonsmyndigheten førte ikke til noen merkbar reduksjon i tidsbruk og arbeidsinnsats, da det fremdeles var museet som foresto de mest tidkrevende utredningene; de faglige vurderingene samt utarbeidingen av prosjektplaner og budsjett for eventuelle undersøkelser¹⁷. Det hadde i en årrekke vært påpekt at det ikke var avsatt tilstrekkelige ressurser til denne delen av virksomheten, og at forvaltningsarbeidet i økende grad gikk på bekostning av forskningstid og faglig utvikling. Det var derfor et mål for museet å frigjøre arbeidskraft brukt til byråkratisk

¹³ En reorganisering av universitetets museumsvirksomhet ble vedtatt i Det akademiske kollegium i møte av 25. november 1997. Gjeldende *Reglement for Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo* ble vedtatt av Universitetsstyret 2. desember 2003.

¹⁴ Nytt kulturhistorisk museum på Sørenga. Visjoner og premisser. Innstilling fra komite oppnevnt av Det akademiske kollegium ved Universitetet i Oslo 27. mars 2000.

¹⁵ Mikkelsen, Egil 2002: *Forskning – mangefaglighet – tverrfaglighet ved Universitetets kulturhistoriske museer. Universitetets kulturhistoriske museer Skifter nr. , s.9-17.* Oslo.

¹⁶ Organisasjonskart, ansvars- og oppgavefordeling finnes på museets nettsider: <http://www.khm.uio.no>.

Organisasjonsstruktur, ansvars- og oppgavefordeling er beskrevet i Universitetets kulturhistoriske museer, Funksjons- og bemanningsplan datert 12. november 1999.

Museets styre vedtok 12. desember 2005 en ny *Kompetanse- og rekrutteringsplan 2006-2011*.

¹⁷ Se også uttalelse fra Det arkeologiske museumsrådet (DAM) til Miljøverndepartementet i brev av 25. januar 2000 vedrørende Endring i forskrift om faglig ansvarsfordeling m.v. etter kulturminneloven.

myndighetsutøvelse og anvende denne tiden til faglig virksomhet og forskning i stedet¹⁸. Men evalueringen av prøveordningen viste tydelig at behovet for en styrket bemanning ikke ble redusert som følge av en ny rollefordeling, heller tvert i mot. For å ivareta de vitenskapelige ansattes forskningstid på en forsvarlig måte, ble det derfor i 1999 vedtatt å styrke bemanningen med tre konsulentstillinger. Senere er bemanningen ytterligere styrket, og stillingsinstrukser og -koder er endret for bedre å kunne imøtekomme de krav den nye forvaltningsstrukturen setter til *museet* som forskningsinstitusjon og kunnskapsprodusent. Siden 2001 har arbeidet med faglig program spilt en sentral rolle i museets reorganisering av den forvaltningsinitierte virksomheten.

En slik skisse av bakgrunnen for museets arbeid med *Faglig program* viser at bestillingen fra Riksantikvaren sammenfaller med museets ambisjoner om å styrke det vitenskapelige grunnlaget for utgravningsvirksomheten. Samtidig er de uttrykk for et felles mål: Utviklingen av en målrettet og kunnskapsstyrt forvaltningspolitikk.

En målrettet og kunnskapsstyrt forvaltningspolitikk

En målrettet forvaltningspolitikk må ha et kunnskapsstyrt vern av kildematerialet som overordnet prinsipp¹⁹. Et slikt syn ligger til grunn for Riksantikvarens bestilling av faglig program i 2001. Direktoratet ønsker å skape en større forutsigbarhet i behandlingen av dispensasjonssøknader og en mer bevisst styring av hvilke kulturminner som slettes. Dette skal bidra til å nå det miljøpolitiske målet om redusert tap av kulturminner²⁰. De politiske føringene for direktoratets målsetning med faglig program er ikke endret siden 2001. I Stortingsmelding nr. 16 (2004-2005) *Leve med kulturminner* blir behovet for en tydeligere politikk for forvaltningen av arkeologiske kulturminner tatt opp til behandling. Kravet om økt forutsigbarhet i saksbehandlingen står også her sentralt²¹. Samtidig er meldingen tydelig på at de strategier og tiltak som presenteres i tilknytning til forvaltningspolitikken ikke må gå på bekostning av en faglig forsvarlig kunnskapsinnhenting.

¹⁸ Mikkelsen, Egil 2000: "Fortiden for framtiden – museenes forvaltningsansvar." i Nasjonalt utvalg for universitetetsmuséene, Universitets- og høyskolerådet: *Trenger vi universitetsmuséene?* Rapport fra dagsseminar, Torsdag 21. september 2000, Universitetet i Oslo – Blindern.

¹⁹ Jf. *Frigivningsmyndighetens plassering til Riksantikvaren, Prøveordningen 1993-1994 – rapport*, Riksantikvarens notater 2 – 1994, kap. 2.4.6. Kunnskapsstyrt dispensasjonspolitik, s. 26-28.

²⁰ Selv om kulturminnevernet ble lagt til Miljøverndepartementet allerede i 1973, tok det lang tid før det ble integrert i det sektorovergripende miljøvernet. I 1992 ble kulturminnevernet for første gang omtalt i Miljøverndepartementets miljøpolitiske redegjørelse. Etter dette har den politiske interessen for kulturminnevernet blitt mer markert og kulturarven har fått en tydeligere plass i miljøvernpolitikken. Den mest markerte endring kom med St.meld. nr. 58 (1996-97) *Miljøvernpolitikk for en bærekraftig utvikling – Dugnad for framtida*, hvor kulturminnefeltet ble utførlig presentert som del av en samlet miljøvernpolitikk. Gjennom behandlingen av meldingen ga et politisk flertall uttrykk for at dagens kulturminnepolitikk ikke var tilstrekkelig til å sikre kulturarven for kommende generasjoner. Dette kommer tydelig til uttrykk i St.meld. nr. 8 (1999-2000) *Regjeringens miljøvernpolitikk og rikets miljøtilstand*. I 1999 ble det også satt ned et utvalg for å utrede mål, strategier og virkemidler i kulturminnepolitikken. Utredningen, NOU 2002: *1 Fortid former framtid – Utfordringer i en ny kulturminnepolitikk*, ble levert i desember 2001. Denne utredningen, og høringen av den, ligger til grunn for Stortingsmelding nr. 16 (2004-2005) *Leve med kulturminner*.

²¹ I Stortingsmelding nr. 16 (2004-2005) *Leve med kulturminner*, kap. 4.3 En tydeligere politikk for forvaltningen av arkeologiske kulturminner, er følgende strategier og tiltak anført: "Riksantikvaren skal, i samarbeid med landsdelsmuséene og den regionale kulturminneforvaltningen, utforme en overordnet strategi for å sikre de arkeologiske kulturminnene i et langsiktig perspektiv. Riksantikvaren samarbeider med landsdelsmuséene om å utarbeide faglige kriterier for å avgjøre søknader om dispensasjon fra loven og skape større forutsigbarhet i disse sakene. Strategien skal utarbeides i dialog med planmyndighetene og store offentlige forvaltere. Målet om økt forutsigbarhet gjelder både i forhold til avgjørelsen av selve dispensasjonssaken og i forhold til de vilkårene som blir satt ved en eventuell dispensasjon. Departementet vil gi økt prioritet til dette arbeidet." Faglig program er, slik Kulturhistorisk museum ser det, et viktig grunnlag i denne sammenheng.

De seneste forskriftsendringene presiserer at forvaltningen av automatisk fredete kulturminner ikke kan skje uavhengig av den vitenskapelige kunnskapen en til enhver tid besitter. Landsdelsmuseene innehar den fremste arkeologiske kompetansen og skal derfor fungere som rådgivere overfor Riksantikvaren og regionalforvaltningen. Ved behandlingen av dispensasjonssøknader skal museene forberede sakene og komme med en faglig tilråding ovenfor Riksantikvaren²². Uttalelsen skal være basert på en vurdering av kulturminnernes verdi som vitenskapelige kildemateriale. Museet skal samtidig utarbeide en plan for en vitenskapelig undersøkelse av de omsøkte kulturminnene og gi et kostnadsoverslag for gjennomføringen av undersøkelsen. I de tilfeller Riksantikvaren gir dispensasjon fra kulturminneloven, er det museene som skal gjennomføre de arkeologiske utgravningene slik dette er fastsatt i vilkårene. Med en slik rollefordeling kan museene rette all innsats mot arkeologisk forskning og konsentrere seg om å utdype og styrke de faglige premissene for behandlingen av dispensasjonssøknader. En slik funksjon forutsetter at museene gis mulighet til å arbeide målrettet og langsiktig med kunnskapsutviklingen. Faglig program gir i en slik sammenheng de beste forutsetninger for å kunne styre kunnskapsproduksjonen mot ny viten på en systematisk måte.

KUNNSKAPSSTYRT FORVALTNINGSPOLITIKK

Forskingens kunnskapsunderlag er en grunnleggende premisse for utøvelsen av en målrettet og kunnskapsstyrt forvaltningspolitikk. Det vitenskapelige potensialet som ligger i gjennomførte utgravninger og samlingene av løse kulturminner utgjør det viktigste erfaringsgrunnlaget for en slik kunnskapsplattform. Med utarbeidningen av faglige programmer vil vi samle og oppsummere dagens kunnskap innenfor utvalgte forskningsfelt. En slik kunnskapsstatus vil være et nyttig verktøy i den løpende forvaltningen av kulturarven og et grunnlagsdokument for den faglige vurderingen av dispensasjonssøknader.

Museets vitenskapelige samling representerer en organisert kunnskapsoppbygging, men samtidig er det viktig å presisere at denne kunnskapen ikke er uttømmende eller endelig. Samlingene er både et resultat av forskning og en kilde til forskning²³. Det er derfor viktig å aktivisere og utfordre denne kunnskapsbanken når nye prosjekter skal utformes og planlegges. Med de faglige programmene vil dette kunnskapsnivået bli sikret som plattform for utvikling av ny kunnskap. Faglig program vil dermed også være et grunnlag for en videreutvikling av eksisterende kunnskap og for utarbeiding av nye forskningsområder og problemstillinger.

En stor del av de forvaltningsinitierte undersøkelsene omfatter et mindre antall kulturminner av ordinære typer (f.eks. bosetningsspor, kokegroper, kullgroper) innenfor et begrenset areal. I slike tilfeller vil eksisterende kunnskapsrammer, spisset som problemfelt, danne den vitenskapelige konteksten for undersøkelsen. De faglige programmene utgjør dermed en vitenskapelig bakgrunn for undersøkelser som hver for seg ville vært lite kunnskapsgivende. Med utgangspunkt i faglig program kan slike undersøkelser både utfordre og bekrefte eksisterende kunnskap. På denne måten vil en hver arkeologisk utgravning bli del av en større forskningsstrategi, der de vitenskapelige målsetningene overskrider den enkelte undersøkelsen.

Innenfor de forskningsfeltene museet har valgt som særskilte satsningsområder er det store regionale forskjeller i kunnskapsstatus. Dette skyldes i første rekke at utbyggingsaktiviteten utenfor dagens sentralområder (kyststrøkene og flatbygdene) har vært begrenset og at det følgelig har vært liten arkeologisk aktivitet i disse landskapene. Det betyr derimot ikke at områdene mangler eller har få spor etter virksomhet i forhistorisk tid og

²² Jf. Riksantikvarens brev av 7. desember 2000 vedlagt *Utkast til veileder – forvaltning av automatisk fredete kulturminner*.

²³ Jf. Stortingsmelding nr. 20 (2004-2005) *Vilje til forskning*, s. 166-167.

middelalder. Flere større registrerings- og utgravningsprosjekter i fjellet, dalførene og skogsbygdene har vist hvilket kunnskapspotensial som finnes i slike områder²⁴. Likevel ligger det en stor faglig utfordring i erkjennelsen av at kulturminnebestanden ikke er en kjent størrelse, verken når det gjelder utbredelse, omfang eller typer. Et godt eksempel på dette er den revolusjonerende tilveksten av spor etter forhistorisk jordbruksbosetning som fant sted etter at maskinell flateavdekking ble en vanlig undersøkelsesmetode i dyrket mark. Forvaltningsobjektene er altså ikke en endelig størrelse, men et kunnskapsfelt i stadig utvikling. Av den grunn må også den forvaltningsinitierte virksomheten alltid ha som mål å overskride dagens kunnskapsnivå med tanke på å få fram nye aspekter ved fortidige samfunn. For å imøtekomme slike utfordringer, må fylkeskommunene ha en aktiv og bevisst undersøkelsesstrategi for sin virksomhet. Faglig program kan gi en kontekst til dette arbeidet. Samtidig kan programmene fungere som grunnlag for konstruktive dialoger i samarbeidsmøter og som utgangspunkt for seminarer om registreringsmetodikk og undersøkelsesstrategier.

De store lokale og regionale forskjellene som finnes i antall gjennomførte undersøkelser, kan for visse typer kulturminner åpne for en differensiert behandling av dispensasjonssøknader. I noen tilfeller vil dette kunne gjelde for bosetningsspor, særlig i tilfeller hvor bevaringstilstanden er dårlig og muligheten for å kunne dokumentere meningsfulle kontekster er liten, men først og fremst vil det gjelde for kulturminnetyper som f.eks. kokegroper og kullgroper, som finnes i hundretall i enkelte landskaper. I områder hvor dokumentasjonsgraden av slike kulturminnetyper er høy, vil det i mange tilfeller være nok med en enkel undersøkelse der formålet er å sikre statistiske data. I særskilte tilfeller kan det også innvilges dispensasjon uten vilkår i slike saker. Faren med å signalisere en slik forvaltningspolitikk er imidlertid at selv et massemateriale kan bli helt utradert innenfor en grend eller en kommune. En viktig forutsetning for en slik forvaltningspraksis må derfor være at det finnes en lokal vernestrategi og en politisk vilje til å sette av områder for bevaring av større sammenhengende kulturmiljøer i forbindelse med kommunal arealplanlegging. Det viktigste poenget i denne sammenheng er imidlertid at en differensiert behandling av dispensasjonssøknader kan innebære at det i en kommune blir gitt dispensasjon for en bestemt kulturminnetype uten vilkår, mens det i nabokommunen kan bli stilt vilkår om omfattende undersøkelser av samme kulturminnetype.

I Stortingsmeldingen etterlyses det større forutsigbarhet i behandlingen av dispensasjonssøknader. Kulturhistorisk museum vil presisere at forutsigbarhet i denne sammenheng må være knyttet til saksbehandlingsrutiner og behandlingstid. De faglige vurderingene av verneverdi og kunnskapspotensial vil variere fra sak til sak avhengig av for eksempel representativitet, bevaringstilstand og kunnskapsstatus. Alle kulturminner som er automatisk fredet etter Kulturminneloven er av nasjonal verdi. Samtidig må det erkjennes at enkelte kulturminnekategorier er omfattet av et sterkere vern enn andre. Dette gjelder særlig godt synlige kulturminner som tilskrives en landskapsmessig opplevelsesverdi i tillegg til kildeverdien. Bergkunst og monumentale gravminner er gode eksempler i en slik sammenheng. Ofte kan det motsatte sies å gjelde for kulturminner som ikke er synlige på dagens markoverflate. Det har de siste tiårene vært en tendens til at det nærmest konsekvent blir anbefalt og gitt dispensasjon for bosetningsspor påvist ved maskinell prøvesjaktning i dyrket mark. En slik praksis kan ikke fortsette uten at dette vil få alvorlige konsekvenser for bestanden av disse kulturminnene. Et sentralt problem i forvaltningen av slike kulturminner er at kulturminner i dyrket mark utsettes for en konstant slitasje og gradvis ødeleggelse gjennom jordbruksdriften. Så lenge det ikke finnes tilfredsstillende virkemidler for å bevare disse kulturminnene i landskapet, vil en sikring av kildematerialet gjennom undersøkelse

²⁴ F.eks. Vassdragsundersøkelsen på 1970- og -80-tallet, Dokkaprojektet (1986-1989), Rødsmoprojektet (1994-1997) og Utmarksregistreringen i Hedmark (1994-1996).

representere det beste vernet. Det er også viktig å presisere at disse ikke-synlige eller lite spektakulære kultursporene i mange tilfeller har vist seg å ha et meget stort potensial for å utvide vår kunnskap om forhistoriske samfunn.

KUNNSKAPSSTYRT KULTURMINNEVERN

Innenfor rammen av miljøvernet blir kulturminner beskrevet som en ikke-fornybar ressurs, og det er et miljøpolitisk mål å redusere det årlige tapet av kulturminner. Det er vernet av kulturminner i det fysiske miljøet som landskapselementer som legges til grunn for utformingen av nasjonale mål²⁵. Bevaring av kulturminner har alltid vært en sentral målsetning for de arkeologiske fagmiljøene, der vern av kildemateriale for kommende forskergenerasjoner har vært en viktig drivkraft²⁶. Utviklingen av nye forskningsfelt, feltmetoder og dokumentasjonsteknologi kan gi kunnskap om forhistorien som dagens forskningsmiljøer ikke overskuer.

Utformingen av en bærekraftig forvaltningspolitikk forutsetter at vi har inngående kunnskap om den kulturhistorien som skal forvaltes og den betydning kulturminnene tilskrives²⁷. Det viktigste erfaringsgrunnlaget for slik kunnskap ligger i gjennomførte utgravninger og forskningen på dette materialet. En arkeologisk utgravning vil som oftest resultere i at kulturminnet blir slettet som landskapselement, men de kulturhistoriske objektene vil være bevart i museets samlinger som gjenstander og dokumentasjon. I et forvaltningsperspektiv vil kulturminnenes vitenskapelige verdi dermed være sikret på en tilfredsstillende måte. Dette forutsetter imidlertid at museene driver kontinuerlig kunnskapsutvikling og at dette integreres i de faglige tilrådingene museet gir Riksantikvaren i dispensasjonssaker og i rammene for nye arkeologiske undersøkelser.

KONKLUSJON

Faglig program er primært utviklet for å styrke det vitenskapelige grunnlaget for den forvaltningsinitierte utgravningsvirksomheten ved Kulturhistorisk museum. Det er slik sett en forskningsstrategisk plan. Et slikt forskningspolitisk dokument vil imidlertid måtte utfolde seg i spenningsfeltet mellom forskning for kunnskapsutvikling og forskning for konkret anvendelse²⁸, og det er nettopp i dette spenningsfeltet vi mener utviklingen av en målrettet og kunnskapsstyrt forvaltningspolitikk må få sin form.

Institusjonsinitiert forskning

Det er en utfordring for Kulturhistorisk museum å omsette de vitenskapelige ambisjonene til institusjonell praksis. Institusjonaliseringen baserer seg på følgende tiltak:

- *Strategiske planer for Kulturhistorisk museum.* Et overordnet mål er å stimulere til økt forskning på materiale fra forvaltningsinitierte undersøkelser. Fire satsningsområder er trukket frem i denne sammenhengen: i) Steinalderen i Østlandsområdet, ii) Bebyggelse, gårdsutvikling og jordbrukshistorie i forhistorisk tid og middelalder, iii)

²⁵ Jf. Stortingsmelding nr. 16 (2004-2005) *Leve med kulturminner*, kap. 3.3 Nasjonale mål på kulturminneområdet.

²⁶ Trøim, Isa 1999: Arkeologisk forskning og det lovregulerte fornminnevernet. En studie av fornminnevernets utvikling i perioden 1905-1978. *Varia 49*, Universitetets Oldsaksamling. Oslo.

²⁷ Skar, Birgitte 2001: Kulturminner og miljø – forskning i grenselandet mellom natur og kultur. I Birgitte Skar (red) *Kulturminner og miljø*, s. 7-15. Norsk institutt for kulturminneforskning. Oslo

²⁸ For en drøfting av forholdet mellom forskning og utviklingsarbeid (FoU), grunnforskning og anvendt forskning vise det til Stortingsmelding nr. 20 (2004-2005) *Vilje til forskning*, s. 146-148.

Jernutvinning og fangst i jernalder og middelalder og iv) Bergkunst²⁹. Disse fire feltene danner plattform for institusjonaliseringen.

- *Faglig program.* I museets langtidsplan er utvikling av vitenskapelig program for den forvaltningsrelaterte utgravningsvirksomheten en målsetning. Faglig program gir en oppsummering av kunnskapsstatus, oversikt over utgravningsaktivitet i fylkene samt rammeverk for nye undersøkelser.
- *Bemannings- og kompetanseplanlegging.* På grunnlag av føringer i strategiske planer er stillingsinstrukser og kompetanseoppbygging spisset mot de faglige satsningsområdene. Målsetningen er å utvikle et fagmiljø der flere forskere arbeider innenfor samme forskningsfelt.
- *Store forvaltningsinitierte utgravningsprosjekter.* Museet har i senere år hatt flere store prosjekter. Disse sammenfaller med de fire ovennevnte satsningsområdene. Prosjektene er brukt aktivt til å spisse og ikke minst videreutvikle kunnskap og personalkompetanse. De store investeringene i slike prosjekter muliggjør aktiv utvikling av ny kunnskap som innarbeides i de faglige programmene.
- *Etterorganisering.* I museets langtidsplan er det lagt opp til oppbygging av forskningsprosjekter i etterkant av de forvaltningsinitierte utgravningsprosjektene, dels gjennom egenfinansiering dels gjennom eksternfinansiering.

Kulturhistorisk museum mener at det på grunnlag av en slik modell kan utvikles sterke forskningsmiljøer. Rekruttering sikres ved at kunnskap og kompetanse institusjonaliseres ut over individnivå. De faglige programmene integrerer de enkelte utgravningsprosjektene i en vitenskapelig ramme. Reorganiseringen av bemanningen gir større sammenfall mellom de enkeltes forskningsambisjoner og museets ønske om styrket vitenskapelig aktivitet. Målsetningen ved satsningen er på den ene siden å bygge opp en struktur som utvikles og fornyes gjennom vitenskapelig arbeid og på den andre siden innskripe den forvaltningsinitierte arkeologien i et meningsfullt vitenskapelig rammeverk. På denne måten sikres en vital kunnskapsproduksjon og en poengtert forvaltning av kulturarven.

Særskilte satsningsområder

Følgende tema er trukket fram som særskilte satsningsområder for utgravningsvirksomheten og vil utgjøre de tre første bindene av faglig program: i) Steinalderen i Østlandsområdet, ii) Bebyggelse, gårdsutvikling og jordbruks historie i forhistorisk tid og middelalder og iii) Jernframstilling i jernalder og middelalder. Begrunnelsen for valg av tema baserer seg på tre hovedargumenter:

- *De vanligste kulturminnekategoriene som blir berørt av samfunnsutbygging innenfor vår museumsregion er steinalderboplasser, spor etter jordbruksbosetning og kulturminner tilknyttet jernframstilling.*
- *Kunnskapspotensial i museets samlinger.* I museets magasin og arkiv har det gjennom de siste tiårene samlet seg opp store datamengder fra registreringer og utgravninger som ikke er blitt systematisert, bearbeid og publisert. Ikke minst gjelder dette innenfor de tre aktuelle tema. Et første skritt i vårt arbeid var derfor å systematisere denne informasjonen i en database. På litt lengre sikt er det et mål å få stedfestet og digitalisert disse dataene. Likevel er en database med fylkes- og kommuneoversikter et viktig første skritt for å aktivisere materialet og gjøre det lettere tilgjengelig for

²⁹ Utarbeidingen av et faglig program for bergkunst vil bli startet opp i 2006.

forskningen. Det er også basis for utarbeiding av kunnskapsstatus, som er et helt nødvendig grunnlag for å kunne reise nye og aktuelle problemstillinger til kommende utgravninger. Selv om dette dreier seg om de vanligste kulturminnekategoriene i vårt museumsdistrikt, er det store forskjeller i den geografiske spredningen. Å utarbeide databaser over undersøkte kulturminner er derfor også et svært nyttig verktøy for kulturminnevernet både i registreringssammenheng og ved vurdering av kommende dispensasjonssøknader.

- *Kunnskapspotensial i massematerialer.* Den omfattende utgravningsvirksomheten har skapt en helt ny kvalitet ved kildematerialet ved at data er fremskaffet i så stor målestokk at det egner seg for statistiske analyser. Museet arbeider derfor aktivt for å utvikle analysemetoder og databasestrukturer, som muliggjør statistiske analyser av dette materialet. Et statistisk perspektiv kan gi en meningsfull vitenskapelig ramme for mindre, enkle undersøkelser som isolert sett har begrenset informasjonspotensial. Men like viktig er det, at vi arbeider aktivt med det vitenskapsteoriske grunnlaget og utformer problemstillinger som kan aktualisere massemateriallets betydning i analyser av forhistoriske samfunn. Sistnevnte poeng har sammenheng med museets ambisjon om å definere arkeologien som en samfunnsvitenskap³⁰. Her blir trender og allmenne tendenser viktigere enn utvalgte nøkkelfunn.

Konklusjon

Formålet med denne innledningen har vært å gi en ramme for faglig program og vise dets sammenheng med museets overordnede strategier. Det er vist til en sammenhengende utvikling av museets rolle i kulturminnevernet gjennom de siste tiårene, som en stadig mer rendyrket forskningsinstitusjon. Skal den politiske visjonen for museenes rolle i kulturminnevernet realiseres, må en tilsvarende tidshorisont legges til grunn for de videre satsningene. Bare gjennom en langsiktig strategi kan museets betydning som vitenskapelig institusjon i kulturminnevernet utvikles og styrkes.

³⁰ Mikkelsen, Egil 2003: Universitetets kulturhistoriske museer – Visjonen. Datert 11.06.2003. Kulturhistorisk museums arkiv. Oslo.

STEINALDEREN I ØSTLANDSREGIONEN – FAGHISTORISKE TRENDER OG PERSPEKTIVER FOR FRAMTIDIGE UNDERSØKELSER

Del 1: Faghistorisk skisse av steinalderforskningen i Østlandsregionen³¹

Introduksjon

Bakgrunnen for å skrive om steinalderen i Østlandsregionen i denne sammenhengen springer konkret ut av Kulturhistorisk museums målsetning om å utforme et faglig program som skal styre utgravningsvirksomheten ved museet. Styredokumentet skal være basert på den eksisterende kunnskapsstatus for denne delen av landet, og skal peke ut aktuelle satsningsområder på grunnlag av denne kunnskapen og kompetansen. Dette er den formelle beveggrunnen. Andre forhold har imidlertid også vært av betydning, og de skal derfor innledningsvis nevnes. Arbeidet er skrevet som en konkretisering eller praktisk anvendelse av resultatene fra doktorgradsarbeidet *Neolittisk renessanse* (Glørstad 2003a), der det sosiale og historiske rammeverket for en bestemt type vitenskapelig praksis i Sør-Norge, steinalderarkeologien, undersøkes i kraft av de redskaper og den analysemåte som sosiologen Pierre Bourdieu har utviklet (f.eks. Bourdieu og Wacquant 1993, Bourdieu 1990, 1999). Arbeidet er også inspirert av sosiologen Rune Slagstads oppsummering av norsk statshistorie (Slagstad 1998) og hans felttog mot neoliberaliseringen i forlengelsen av dette (Slagstad 2000). Som beveggrunn, skal også andre forhold nevnes. Steinalderen i Østlandsregionen er forholdsvis stemoderlig behandlet i forhold til steinalderstudier i andre landskap og studier av andre forhistoriske perioder, noe som vil komme klart fram i den foreliggende gjennomgangen av faghistorien (jfr. også Glørstad 2002b: 20, 2004b: 8, 85). Dette kan ikke lastes den enkelte forsker tilknyttet regionen, som så vidt jeg kan bedømme, produserer arbeider av minst like høy kvalitet som forskere i resten av Skandinavia. Årsakene beror i langt større grad på at steinalderarkeologien som omhandler Østlandsregionen aldri er *institusjonalisert* på en slik måte at store, vitale forskningsmiljøer har blitt produsert eller reproduert. Et faglig program som skal styrke det vitenskapelige grunnlaget for (steinalder)undersøkelsene ved Kulturhistorisk museum samt den vilje til å reproducere fagmiljøet på en vitenskapelig måte som ligger til grunn, er ment som tiltak for å motvirke de institusjonelt isolasjonistiske tendensene som kan påvises i faghistorien.

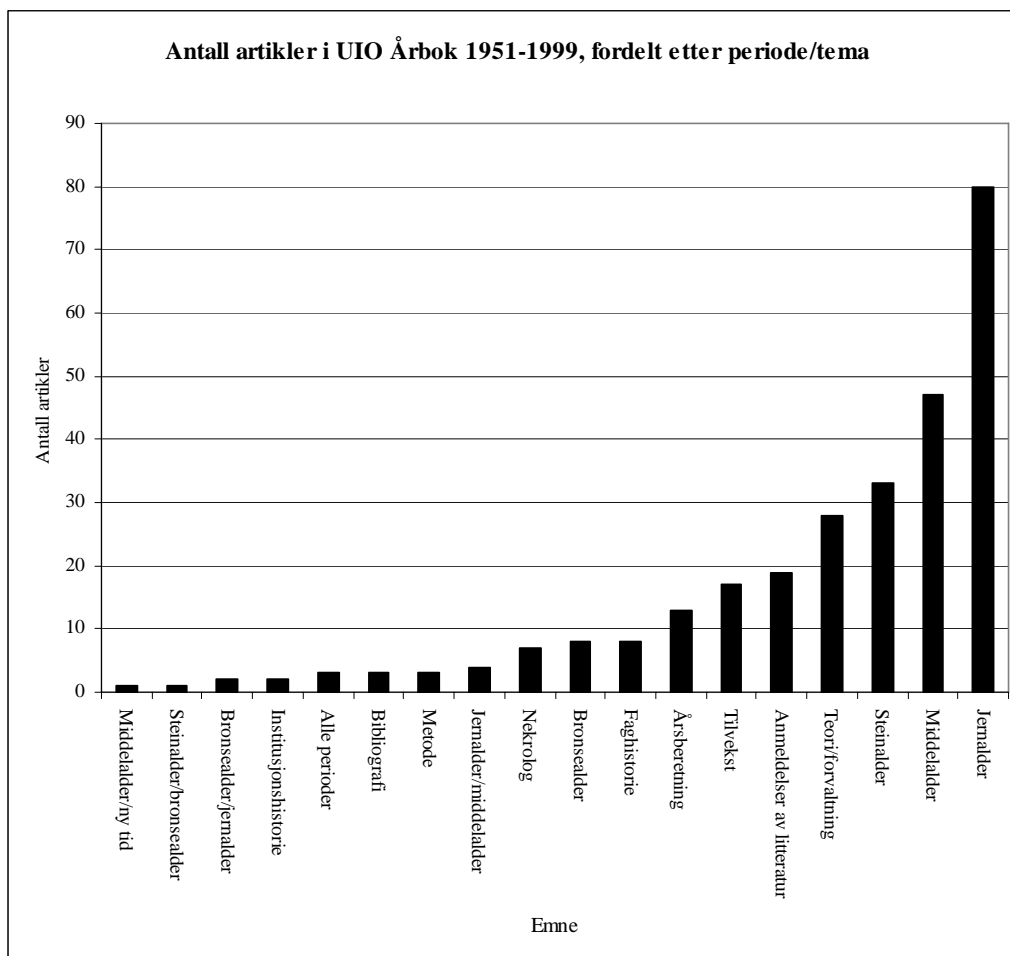
Videre er arbeidet skrevet som et konkret eksempel på det allmenne, i den forstand at den faglige, sosiale og institusjonelle utviklingen som kan påvises i steinalderarkeologien, er spesialtilfeller av en mer generell utvikling i norsk arkeologi gjennom 1900-tallet. Stort sett er den allmenne konsekvensen som steinalderen som spesialtilfelle illustrerer, forholdsvis åpenbar. I enkelte tilfeller er det imidlertid også gjort oppmerksom på utviklingens betydning for arkeologien allment. Den faghistoriske gjennomgangen av steinalderarkeologien i Østlandsregionen kan således leses som en konkretisering av en generell faghistorie og dermed relateres til de øvrige satsningsområdene som det faglige programmet til museet omfatter, som en historisk ramme for forskningen. Et par innledende bemerkninger vedrørende disse forhold skal likevel gjøres.

Universitetets Oldsaksamling, i dag Kulturhistorisk museum, er den eldste arkeologiiinstitusjonen i Norge. Institusjonens lange historie er både til glede og forargelse for de faghistorisk interesserte arkeologene i Norge. Oldsaksamlingen har i stor grad vært involvert i det norske, nasjonale prosjektet, både ved at enkelte av samlingenes ansatte har vært nasjonalt orientert politisk, og, i større grad, ved at funnene har vært sentrale nasjonale

³¹ Østlandet omfatter i denne sammenhengen følgende fylker: Østfold, Vestfold, Akershus, Oslo, Telemark, Aust- og Vest-Agder, Hedmark, Oppland og Buskerud og er det forvaltningsdistrikt Kulturhistorisk museum administrerer.

ikoner. Det er vikingtidens og middelalderens funn som har stimulert den nasjonale følelsen, i særdeleshet de flotte skipsgravene fra vikingtiden. Av denne grunn har derfor vikingtiden spesielt og jernalder/middelalder generelt stått i fokus ved Oldsaksamlingen. Dette poengteres innledningsvis fordi det er viktig å avklare relasjonen mellom forskningsinteressen og -intensiteten innenfor de fire kronologiske hovedepokene, steinalder, bronsealder, jernalder og middelalder, når man skal la steinalderen stå som eksempel på den generelle utviklingen i arkeologien i Østlandsregionen.

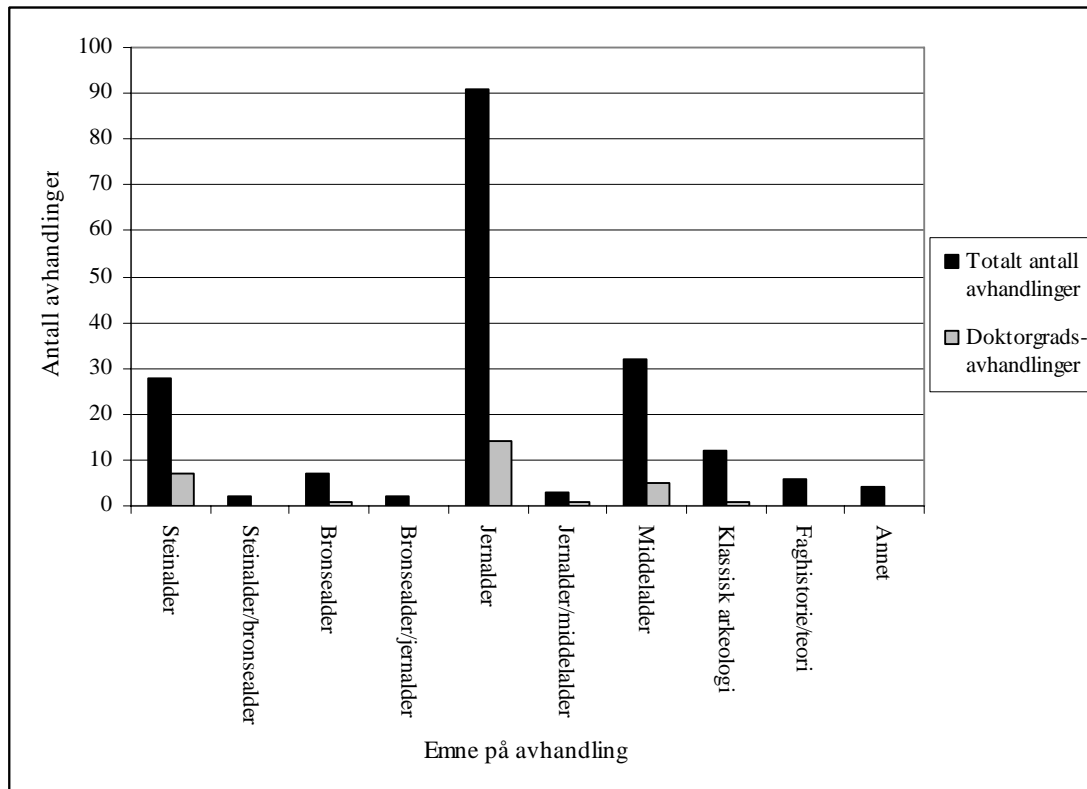
Figur 1 viser antall publikasjoner over diverse emner i Oldsaksamlingens årbok for perioden 1951 til 1999. Det går tydelig fram av figuren at det aller mest populære temaet å skrive om er jernalder (28 %), dernest middelalder (17 %) og så steinalder (12 %). Artikler om bronsealder utgjør kun 3 prosent av artikkelmassen.

Figur 1: Artikler i Universitetets Oldsaksamlings årbok i perioden 1951 til 1999, fordelt på emner. Diagrammet er laget på bakgrunn av innholdsfortegnelsen til de aktuelle årgangene av årboken.

Samme tendens til å gi jernalderen spesiell betydning, ser man også i ledersjiktet til institusjonen i etableringsfasen av arkeologien som eget felt på begynnelsen av 1900-tallet. Tar man for seg de bestyrere som faktisk var arkeologer av profesjon, fra og med Gabriel Gustafson (bestyrer fra 1900 til 1915), ser man hvordan jernalderstudier blir mer viktige for dem utover i karrieren, etter hvert som deres posisjon er stigende. Gustafson var først mest interessert i steinalderarkeologi, men omtrent fra han ble bestyrer, gikk all hans tid med til Osebergfunnet (A. W. Brøgger's artikkel om Gustafson i Norsk biografisk leksikon). Anton Wilhelm Brøgger, den neste bestyreren, begynte også som steinalderarkeolog, men også han konsentrerte etterhvert sin forskning om jernalder og særlig vikingtid (H. Shetelig's artikkel

om Brøgger i Norsk biografisk leksikon). Bjørn Hougen, som overtok som bestyrer etter Brøgger i 1950, konsentrerte i praksis hele sin vitenskapelige produksjon om jernalderstudier. Man kan derfor si at da Oldsaksamlingen ble etablert som profesjonell, arkeologisk institusjon i første del av 1900-tallet, var det jernalderen og dens betydning som sto i sentrum.

Figur 2: Antall doktorgrads-, magistergradsavhandlinger, hovedfagsoppgaver og masteroppgaver som er skrevet ved Universitetet i Oslo i arkeologi i perioden 1881 til 2004 innenfor ulike emner og kronologiske perioder. Svart kolonne viser alle avhandlinger, mens grå viser kun doktorgradsavhandlinger. Kilde: Universitetsbiblioteket, NTNU, Trondheim.

Denne tendensen har holdt seg fram til i dag. I sin introduksjonsartikkel til første bind av *Universitetets kulturhistoriske museer*³², *Skrifter*, publisert i 2002, skriver museumsdirektør Egil Mikkelsen at museet har en av verdens største vikingtidssamlinger som nok også må vurderes som den fremste. To professorstillinger er videre særlig knyttet opp mot studier av vikingtid, og museet forplikter seg til å ha høy forskningskompetanse på dette feltet. Mikkelsen poengterer også at museet har landets største samling av middelalderkunst (Mikkelsen 2002b: 10-11). Går man tilbake til figur 1, ser man at de to delene av samlingene som Mikkelsen løfter fram som særlig framstående, nettopp er de to feltene som omhandles hyppigst i artikler i Oldsaksamlingens årbok. De fleste artiklene som er oppført under middelalder er nemlig kunsthistoriske, mens artiklene om jernalder for så vidt også omhandler andre deler av denne perioden enn vikingtid. Men like fullt peker de yngste forhistoriske epokene, jernalder og middelalder, seg ut som de epokene som løftes fram ideologisk og praktisk i Oldsaksamlingens historie.

Figur 2 viser antall doktorgrads-, magistergradsavhandlinger, hovedfagsoppgaver og masteroppgaver som er skrevet ved Universitetet i Oslo i arkeologi i perioden 1881 til 2004 innenfor ulike emner og kronologiske perioder. Igjen ser man hvordan jernalderstudier peker

³² Universitetets kulturhistoriske museer (UKM) var navnet på institusjonen fra 1999 til 2004. I dag er navnet Kulturhistorisk museum (KHM).

Figur 3: Historisk museum i Oslo sto ferdig i 1904. Omtrent samtidig med at arkeologien i Norge ble etablert som selvstendig felt, flyttet Oldsaksamlingen inn i det nye bygget. Fram til i dag har Historisk museum vært en sentral bygning for østnorsk arkeologi. Monumentalbygget har både forarget og gledet arkeologene. Gutorm Gjessing prøvde å fjerne jugendelementene, Bjørnar Olsen tok arkitekturen til inntekt for statlig uniformering og symbolsk tukt av folket (Olsen 1988), mens Anders Hagen opplevde en eventyrlig ungdomstid der (Hagen 2002). Den dag i dag strukturerer Historisk museum, som sosiomateriell struktur i østnorsk arkeologi. Foto: Kulturhistorisk museum.

seg ut som de vanligste, etterfulgt av middelalder- og steinalderstudier. Mønsteret som viser seg i Oldsaksamlingens årbok kan derfor sies å gjenta seg i rekrutteringen til faget ved Universitetet i Oslo, og viser således hvor forskningsinteressen er stor. Dette trekket gjentar seg for så vidt også når det gjelder de høyest rangerte avhandlingene alene, nemlig doktorgradsavhandlingene (figur 2). Også her er det skrevet flest innen jernalder, men spranget ned til antallet avhandlinger om steinalder og middelalder er mye kortere enn sammenliknet med relasjonen mellom periodene for alle typer avhandlinger samlet.

Det inntrykket man får ved å studere utviklingen i steinalderarkeologien ved Oldsaksamlingen, senere Kulturhistorisk museum, som bærer preg av en forholdsvis beskjeden rolle i det vitenskapelige interessefokuset, må derfor modereres kraftig når det gjelder jernalderens arkeologi. Bosetningsarkeologi, med utgangspunkt i undersøkelser i Agder (Grieg 1934, Hagen 1953), og undersøkelser av gravanlegg og gravfelter var meget viktige satsningsområder for Oldsaksamlingen i det tyvende århundre (f.eks. Grieg 1941, Blindheim og Larsen 1995, 1999, Resi 1986, Petersen 1916, Wangen 1999).

Det kan også nevnes at arbeidet med å kartlegge fornminnene i større grad har vært rettet mot yngre kronologiske perioder enn steinalderen. I motsetning til steinalderens levninger, som for det meste er usynlige, tok jernalderforskningen utgangspunkt i fornminner som var synlige på markoverflaten. Av denne grunn ble et tiltak som registrering for økonomisk kartverk (Skjelsvik 1978, se senere avsnitt for mer utførlig omtale), av mye større betydning for jernalderarkeologien enn for steinalderarkeologien.

Likewise fikk endringer i Kulturminneloven i perioden 1970-1990 (jfr. senere kapitler) kanskje størst betydning for jernalderarkeologien. Fordi man her tar utgangspunkt i synlige fornminner, ble de utvidede mulighetene til å frede områdene omkring disse samt kulturlandskapet fornminnene inngikk i, av stor betydning for forvaltningen av jernalderens minner og monumenter.

I nyere tid har flateavdekking i dyrket mark blitt en viktig metode for å utforske jernalderens bosetningshistorie. Undersøkelsesmåten slo gjennom på 1990-tallet, omtrent samtidig med at metoden kom i bruk i steinalderarkeologien. Innen sistnevnte periodespesifikke forskning har det fulle potensialet for flateavdekking ikke blitt realisert, noe man må si ikke er tilfellet innen jernalderarkeologiens bosetningshistorie. Her har flateavdekking blitt den vanligste undersøkelsesteknikken. Økt bruk av gravemaskin i jernalderarkeologi har ført til at arealene som kommer i betraktning ved vurdering av et kulturminnes omfang, er langt større i denne sammenhengen enn ved steinalderundersøkelser.

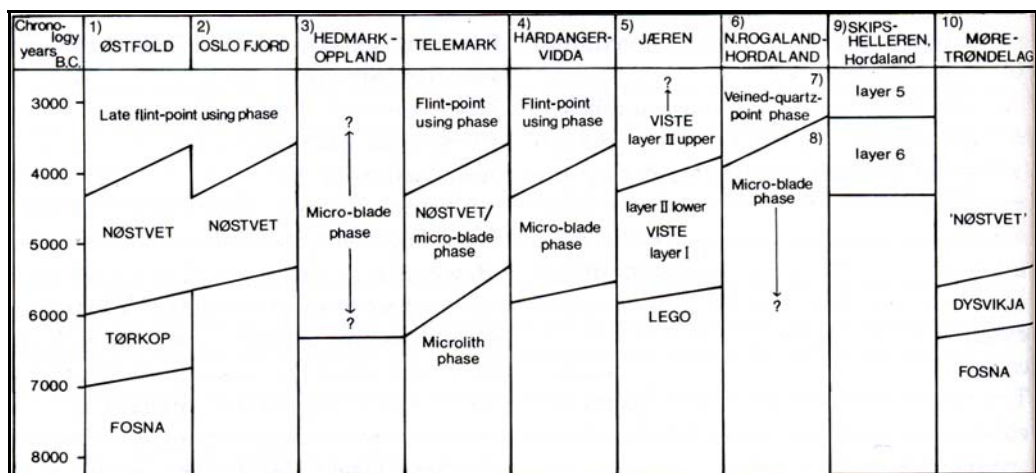
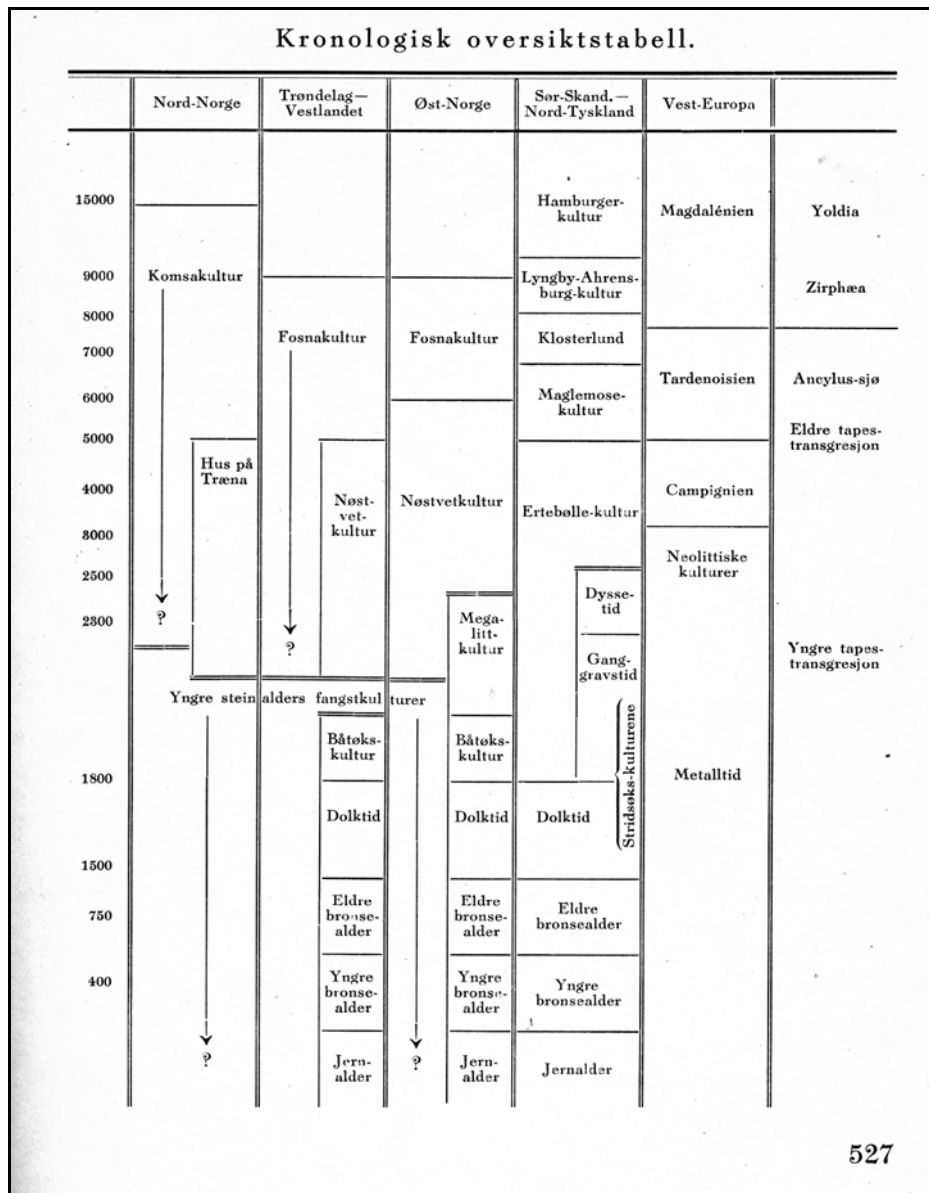
Man kan i forlengelsen av dette nevne en rekke andre forhold som skiller jernalderarkeologien fra steinalderarkeologien på mer eller mindre avgjørende måte. Den institusjonelle utviklingen som det redegjøres for, herunder arkeologiens relasjon til samfunnet forøvrig, er imidlertid temmelig lik for jernalder- og steinalderarkeologi.

Avgrensning av steinalderen

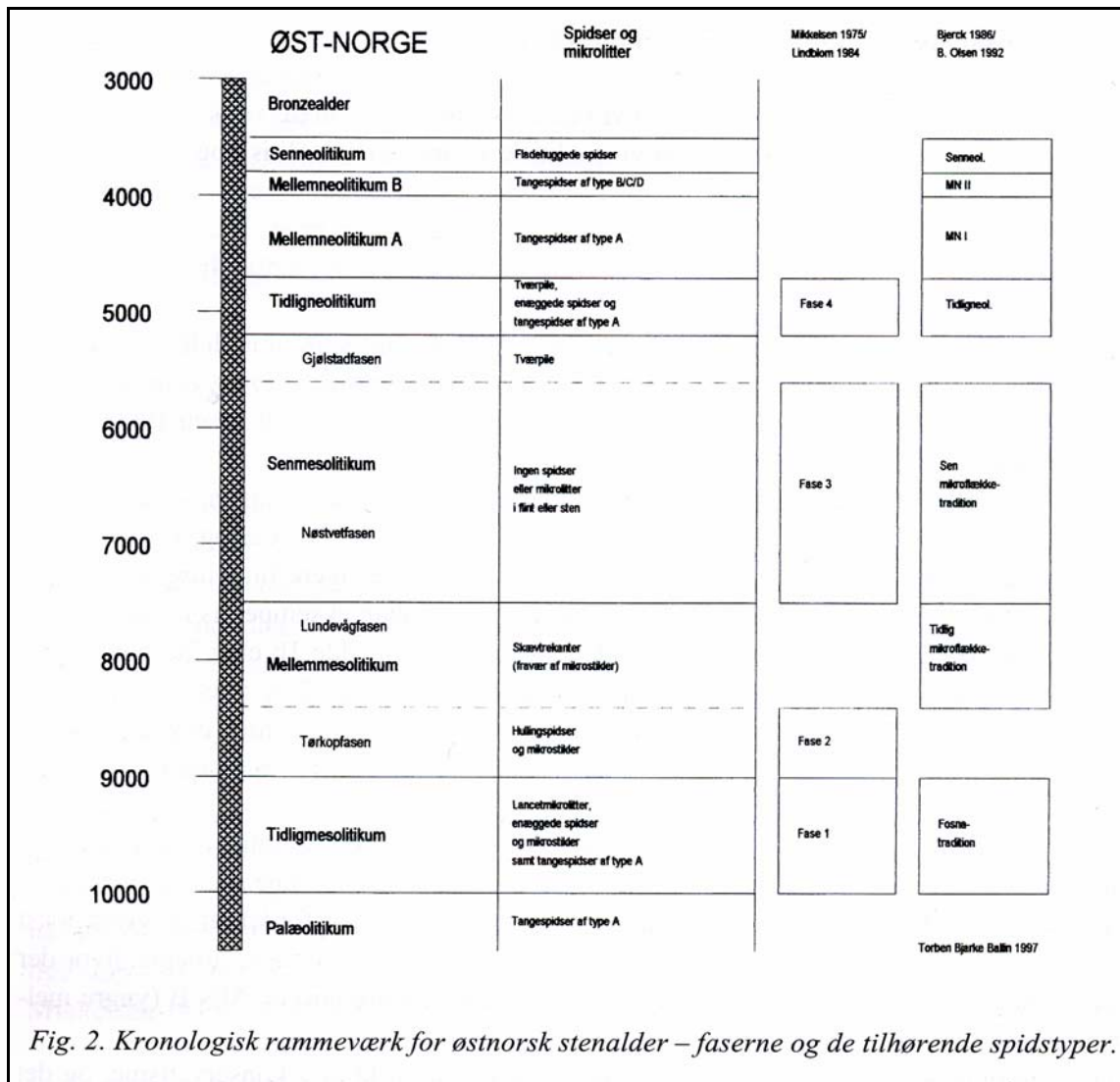
Steinalderen defineres som den perioden av historien der egger av metall ikke forekommer som kutteredskaper (jfr. Gräslund 1974: 101, 112, Trigger 1993: 100). I praktiske sammenhenger kan man omskrive denne definisjonen til at *steinalderen avgrenses som den perioden av historien der egger av stein er de viktigste kutteredskapene*. I Norge regner man med at steinalderen begynte for 11 500 år siden, da istiden tok slutt. I Sør-Norge avsluttes perioden rundt 3800 før nå, og avløses av bronsealderen, der de kuttende eggene i hovedsak er laget av metall. Steinalderen deles opp i flere underperioder. Eldre internasjonal steinalderforskning deler perioden i to, en eldre steinalder – paleolitikum – og en yngre steinalder – neolitikum. Fra omkring 1860 deler enkelte skandinaviske forskere steinalderen i tre. Mellomsteinalderen – mesolitikum – skal kiles inn mellom eldre og yngre steinalder. I våre dager er denne tredelingen allment akseptert. Paleolittiske funn finnes praktisk talt ikke i Skandinavia. Eldre steinalder er derfor brukt synonymt med mesolitikum i nyere skandinaviske forskning. Man skal imidlertid være oppmerksom på at i eldre litteratur er det vi i dag oppfatter som mesolittiske perioder ordnet inn under neolitikum eller paleolitikum. Bruken av begrepene eldre/yngre steinalder er derfor ikke konsekvent gjennom norsk steinalderforsknings historie. I motsetning til forskning på yngre perioder av forhistorien, brukes ennå det arkeologiske kulturbegrepet i steinalderen. Arkeologiske kulturer, skilt ut ved systematisk opptreden av karakteristiske redskaper, danner en viktig oppdeling av steinalderens materiale. Fra 1970-tallet gis kulturbegrepet i større grad kronologisk betydning, der en arkeologisk kultur gir navn på en *fase* av steinalderen. Spesielt i yngre steinalders forskning brukes fremdeles kulturbegrepet aktivt, og muligheten holdes åpen for at ulike kulturkompleks kan ha eksistert samtidig. Kulturbegrepet er beholdt i steinalderforskningen fordi de fleste forskerne mener at de arkeologiske kulturene ikke kun er tekniske oppdelinger av kildematerialet, men motsvarer en forhistorisk virkelighet. Andre begreper eller oppdelinger har så langt ikke fungert bedre, slik at kulturbegrepet er beholdt (Østmo 1989a).

Kronologiske systemer

Eldre steinalder, eller mesolittisk tid, ble fra 1920-tallet delt i to, med Fosnakulturen som eldst og Nøstvetkulturen som yngst. I 1970-årene ble den mesolittiske kronologien mer findelt, der en mellommesolittisk fase ble plassert mellom fosna- og nøstvetfasen (fase 2 eller tørkopfasen), og der en senmesolittisk fase ble plassert etter nøstvetfasen (fase 4 eller sen flintspissbrukende fase/kjeøyfasen). I flere sammenhenger oppfattes nøstvet- og kjeøyfasen

Figur 4a: Kronologiske modeller for østnorsk steinalder. Fra Gjessing 1945 (øverst) og Mikkelsen 1978 (nederst).

Hovedperiode	Underperiode	BP	Før Kristus
Mellommesolitikum	Tørkopfasen/Fase 2	9000-7500	8250-6350
Senmesolitikum	Nøstvetfasen/Fase 3	7500-5800	6350-4650
Senmesolitikum	Kjeøfysen/Fase 4	5800-5000	4650-3800
Neolitikum	Tidligneolitikum	5000-4500	3800-3300
Neolitikum	Mellomneolitikum A	4500-4100	3300-2700
Neolitikum	Mellomneolitikum B	4100-3800	2700-2350
Neolitikum	Senneolitikum	3800-3500	2350-1800

Figur 4b: Kronologiske modeller for østnorsk steinalder. Fra Ballin 1998a og Glørstad 2002b.

som senmesolittisk tid, tørkopfasen som mellommesolittisk tid, mens fosnafasen regnes som tidligmesolittisk tid.

Den yngre steinalderen, neolitikum, ble først etter sørskandinavisk tradisjon delt i dyssetid, ganggravtid og hellekistetid, etter de karakteristiske gravformene. Systemet ble forholdsvis parallelt utformet med ”de spissnakkede øksers tid” (eventuelt trinnøkstiden), ”de tynnakkede øksers tid” og ”de tykknakkede øksers tid”, der førstnevnte fase gikk forut for dyssetiden (Montelius 1917: 7). Senere ble neolitikum delt inn i tre hovedperioder, tidligneolitikum, mellomneolitikum og senneolitikum. Alle tre hovedperioder ble igjen delt i underperioder, men det er spesielt i mellomneolittisk tid at underoppdelingen er viktig, da første del av underperioden omfatter Traktbegerkulturen (MNA/MNI-V), mens siste del omfatter Stridsøkskulturen/Jysk enkeltgravskultur (MNB).

Etableringen av et forskningsfelt

Steinalderforskningens felt i Norge er temmelig nøyaktig 100 år gammelt. Det finnes riktignok eldre publiserte tekster om norsk steinalder. Her må spesielt Oluf Ryghs *Norske oldsaker* fra 1885 nevnes. Ryghs arbeid er inspirert av den vellykkede steinalderforskningen i Sør-Skandinavia og Frankrike. Ryghs konklusjoner vedrørende steinalderen i Norge bygget i hovedsak på løsfunn fra Oslofjordegnen, som var sendt inn til Oldsaksamlingen i Kristiania siden tidlig på 1800-tallet. Spesielt østsiden av Oslofjorden ble ansett som funnrrik og interessant (Rygh 1885: 2), og den tidlige interessen for dette landskapet har, med varierende styrke, holdt seg i steinalderforskningen helt opp til vår tid. Rygh mente at hovedmengden steinalderfunn nok var å finne langs kysten av landet, men nevner også funn fra innlandet og fjellet. Også denne tendensen har forblitt uendret i vårt bilde av steinalderen. På Ryghs tid var det vanlig å dele steinalderen i to, i en eldre og en yngre steinalder (paleolitikum og neolitikum). Rygh anså alle norske funn som rester fra den yngre steinalderen, og han regnet steinalderens avslutning lengre fram i tid enn det som er vanlig i dag, til århundrene f.Kr.

1800-tallets norske steinalderforskning er så sporadisk og lite helhetlig at Ryghs bidrag framstår som mer forståelig på bakgrunn av den europeiske steinalderforskningen enn som et utspill på et eget forskningsfelt innen norsk arkeologi. Karakteristisk for denne tidlige samler- og ordningsvirksomheten innen arkeologien, var også at landene og museene byttet oldsaker seg i mellom for å ha mest mulig representative samlinger. Proveniensen var av mindre betydning (Gjessing 1946: 31, Svestad 1995: 126-134, 167, 170).

I perioden 1901 til 1906 endres dette bildet markant. I løpet av disse årene etableres steinalderforskningen i Norge som eget forskningsfelt. Tre trekk ved den tidlige 1900-tallsforskningen illustrerer dette tydelig:

Atskillelse

Den unge forskeren Anton Wilhelm Brøgger (født 1884) publiserte i nært samarbeid med sin berømte far, geologen Waldemar Christopher Brøgger, oversikter over eldre og yngre steinalder i Øst-Norge (Brøgger 1905b, 1906). Et karakteristisk trekk ved far og sønn Brøggers framstilling er en kraftig opposisjon mot geologen Andreas M. Hansens bok *Landnåm i Norge* fra 1904, som blant annet omhandler steinalderen i landet. Det er tydelig at A. W. Brøgger arver den faglige uenigheten som fantes mellom geologene, der farens antipatier mot Hansens forskning er en viktig drivkraft for sønnen (jfr. Brøgger 1905a). Man kan derfor si at A. W. Brøgger fører en etablert geologisk strid over til den arkeologiske forskningen. Men spesielt i arbeidet fra 1906, som i større grad virker som et selvstendig arbeid enn publikasjonen fra 1905, kan man se hvordan Brøgger systematisk arbeider for å skille steinalderarkeologien ut som et *selvstendig* forskningsfelt. Også her er Hansen hans primære skyteskive, men det er tydelig at formålet med kritikken stikker dypere enn et personlig oppgjør. A. W. Brøgger var en av de første norske akademikerne som kan kalles

Figur 5: A. W. Brøgger undersøker steinalderboplass på Bømlo. Foto: Kulturhistorisk museum.

Figur 6: Fra steinalderutstillingene som Gabriel Gustafson satte opp til museets åpning i 1904. Foto: Kulturhistorisk museum.

arkeolog ved at han utdannet seg aktivt til denne profesjonen. Både hans far og Andreas M. Hansen var geologer, mens for eksempel Oluf Rygh var filolog av utdannelse. For A. W. Brøgger ble det dermed viktig å vise at arkeologien var en selvstendig disiplin, som hadde livets rett uavhengig av for eksempel geologi og historie. Arkeologien var et eget forskningsfelt med egne problemer, metoder og spesialister. Denne typen faglig kapital mangler Hansen, og Brøgger vil derfor ekskludere ham fra feltet³³. Brøggers strategi minner her påfallende om Emile Durkheim i *Sosiologiens metoderegler* (Durkheim 1978), der han ville hugge ut klare gater mellom sosiologiens og psykologiens felter, objekter og metoder.

Nå kan man til dette innvende at Brøgger ikke opponerer mot sin far, som også var geolog. Det er imidlertid ikke vanskelig å forklare den manglende opposisjonen med relasjonen mellom far og sønn samt W. C. Brøggers framtrede rolle i det vitenskapelige og offentlige livet i Norge. Det er da også betegnende at etter at W. C. Brøgger hadde gått av som professor, og steinalderarkeologien – og A. W. Brøgger – hadde gjennomgått sin konsolideringsfase, tok A. W. Brøgger et eksplisitt oppgjør med geologien og farens synspunkter (Brøgger 1925). Som første tegn på at steinalderarkeologien i Norge utvikles som et selvstendig forskningsfelt, kan man altså føre at feltet atskilles fra andre akademiske disipliner, der i hovedsak agenter med en spesiell arkeologisk kapital i form av utdanning, metodologi og problemorientering får delta i aktivitetene på feltet.

Geografisk forankring

A. W. Brøggers arbeider fra 1905 og 1906 er også et eksempel på en annen prosess som indikerer at steinalderforskningen tidlig på 1900-tallet var et selvstendig forskningsfelt. Publikasjonen fra 1906, *Øxer uden skafthul fra yngre stenalder fundne i det sydøstlige Norge*, tar for seg et bestemt landskapsområde i Norge, behandler funnene derfra, og sammenlikner de framkomne tendensene med de arkeologiske forholdene i andre, gjerne bedre kartlagte, deler av Skandinavia. Det siste momentet er også tydelig tilstede i Brøggers arbeide fra 1905, *Øxer av Nøstvettypen*. Med andre ord består ikke den arkeologiske analysen utelukkende av typologiske og kronologiske betraktninger, men har også ambisjon om å belyse den forhistoriske utviklingen i et bestemt, geografisk område. Faget og kildetilfanget rundt 1900 var ennå ikke større enn at en enkelt forsker kunne ha oversikt over de arkeologiske funnene i meget store geografiske områder, som Norge eller Nord-Europa, og i tillegg beherske flere kronologiske perioder. Brøgger kan således ikke betraktes som en ”østlandsforsker” som bare skriver om og har oversikt over funn fra denne regionen. Likefullt er det mulig å hevde at Brøgger i sin forskning viser en interesse for enkelte landskap i like stor grad – eller helst større – som han viser interesse for de typologiske forhold (Glørstad 2003a: 175 ff), en interesse som var så karakteristisk for eldre forskning (Svestad 1995: 205-216).

³³ Anders Hesjedal peker i sin doktoravhandling på at far og sønn Brøggers brudd med Hansen ikke var særlig absolutt. Hesjedal vil rehabilitere Hansen som arkeolog, med utgangspunkt i forestillingen om at ettertiden definerte ham ut av faghistorien (Hesjedal 2001: 53). Mange arkeologer har oppfattet Andreas M. Hansens arbeid *Landnåm i Norge* på en positiv måte (Shetelig 1922, Gjessing 1945, Østmo 1988a). Som Hesjedal påpeker var også A. W. Brøgger mer positiv til Hansens arbeider utover i karrieren (2001: 54, 75) og W. C. Brøgger hadde en god del kontakt med Hansen, som geologisk kollega (Hestmark 1999), selv om W. C. Brøgger nok oppfattet Hansen som temmelig rabulistisk, skal man tro Geir Hestmark (1999: 266). Dette er imidlertid ikke hovedsaken i denne sammenhengen. Far og sønn Brøgger var, ved etableringen av fagfeltet arkeologi i Norge, uenige med Hansen, og som Hesjedal påpeker (Hesjedal 2001: 73), denne uenigheten var arkeologisk definert: Hansen argumenterte ikke på noen *arkeologisk* måte (jfr. også Hestmark 1999: 476). Med andre ord ble han ekskludert med henvisning til arkeologiens egenart. Dette viser klart det *strategiske* i A. W. og W. C. Brøggers argumentasjon.

Populære, helhetlige oversikter

Det tredje forholdet som gjør at man kan snakke om at steinalderforskningen blir et selvstendig forskningsfelt tidlig på 1900-tallet, er publiseringen av en total oversikt over de ulike landskapenes kulturhistoriske utvikling gjennom forhistorien. Arkeologen Gabriel Gustafson publiserte i 1906 verket *Norges Oldtid*, der også steinalderens kulturutvikling i landet ble gjennomgått (Gustafson 1906). Gustafson viste hvordan utviklingen hadde vært forskjellig i forskjellige deler av landet og hvordan deler av den sørnorske steinalderen kan oppfattes som av samme karakter som kulturutviklingen i Sør-Skandinavia. Gustafson demonstrerer dermed med boken at arkeologien på dette tidspunktet hadde kartlagt rammene for den forhistoriske utviklingen i steinalderen. Boken var ikke kun myntet på de lærde, lekfolk var i like stor grad målgruppen. Nettopp dette at fagmiljøet anså det som viktig å formidle forskningsresultatene utover en engere krets av spesialister, viser på den ene siden hvordan de oppfattet kunnskapsfeltet som så veletablert at dets resultater kunne formidles til de som ikke hadde spesialkompetanse innen arkeologien, og på den andre siden at de gjorde en oppdeling av lesekreten i "lærde" (arkeologer) og "lekfolk".

Det er i 1906 at man i norsk steinalderarkeologi kan finne disse tre trekkene tydeliggjort:

- Faget avgrenses mot andre fag, får sine egne spesialister og spesielle *raison d'être*.
- Studiene får en klar geografisk forankring.
- Det gjøres et klart skille mellom lek og lærd, der lekfolk formidles fagets resultater i påkostede oversikter over landets forhistorie.

Disse tre forholdene gjør at man kan betegne steinalderarkeologien som et eget forskningsfelt fra dette tidspunktet. Et tegn som bekrefter denne antakelsen, men som for så vidt ikke er avledbar av de forhold som er beskrevet over, er at grunnproblemene i steinalderforskningen, som langt på vei definerer grensene for feltets historie fram til vår tid, defineres på denne tiden. De problemstillingene som tas opp, de emnene som utforskes, danner rammene for all forskning om steinalderen etter dette (Glørstad 2003a: 198-199). Dette kan sies å være en klar parallell til hvordan Karl Marx', Max Webers og Emile Durkheims arbeider definerer de vitenskapelige mulighetsbetingelsene for samfunnsvitenskapene (jfr. Østerberg 1990, Broady 1991: 455 ff). For forskningen på neolitikum i Norge danner, for eksempel, en grunnleggende opposisjon mellom et syn på virkeligheten som rasjonalistisk og irrasjonalistisk konstituert allerede ved etableringen av feltet. De to standpunktene danner poler på forskningsfeltet, og denne strukturen vedlikeholdes og videreutvikles gjennom forskningsfeltets historie, der feltets agenter i varierende grad plasserer seg ved én av polene (Glørstad 2003a: 209ff).

Selvstendigjøringen av steinalderarkeologien som forskningsfelt er også et ekko av en mer omgripende, institusjonell løsrivelsesprosess i 1905 der W. C. Brøgger var sentral, nemlig Universitetsreformen av dette året. "Reformen innebar en institusjonalisering av prinsippet om den akademiske selvforvaltning med rektor i spissen for Det akademiske kollegium som universitetets øverste organ. Universitetet ble som offentlig samfunnsinstitusjon plassert på armlengdes avstand fra de politiske myndigheter" (Slagstad 2000: 451-452). Det var nesten en selvfølge at W. C. Brøgger skulle være den første rektor, og det samme kravet om selvstendighet han gir uttrykk for i universitetsreformen gjenfinnes i grenseoppgangene for den profesjonelle arkeologien.

Et femte, mer byråkratisk/administrativt forhold kan sies å forsterke selvstendigjøringen av steinalderarkeologien som forskningsfelt både med hensyn til kravet om spesifikk faglighet, geografisk forankring og popularisering for lekfolk. I 1905 ble den

Fig. 1. Beissson med rønskriff på en gravhaug ved Elving i Vestre Slidre, Valdres.

I.

Hvordan kan man vide noget om oldtiden? Oldtidsvidenskaben. Oldsagsamlingerne

Naar man vil give et udtryk for det faktum, at det norske folk kan se tilbage paa en lang og ærerig fortid, nævner man ofte Norges tusen-aarige rige. Det er et betydeligt tidsrum, ti aarhundreder, tredive menneskealderer efter hverandre.

Men alligevel ved vi nu, at landets befolkning er endnu meget ældre. De tusen aar, som Norge har været et rige, det er det samme som landets historiske tid, den tid, hvorom vi har skriftlige oplysninger fra gamle historiske optegnelser. Men vi skal her beskæftige os med oldtiden, det er den forhistoriske tid, som altsaa er ældre end al historie og alle optegnelser.

Kan man da vide noget om saa fjerne tider? Kan man faa nogen oplysning, naar der ikke er nogen fortælling bevaret?

Det er oldforskningen eller arkæologien, som har vist at dette er muligt. Efter et par mandsaldrer ihærdigt arbejde ved vi nu meget om de forhistoriske tidsrum i Norge.

Men vi maa ikke vente at faa høre om konger og fyrster, at faa vide navnene paa kjæmper og høvdinge eller araarl for deres bedrifter, — alt saadant hører historien til. Derimod kan vi faa vide en hel del om livets kaar, om redskaber og vaaben, om arbeidet og dets produkter, kort sagt om folkets daglige levevis. Og gaar vi tilbage til de aller ældste tider, maa vi aldeles give afkald paa alle drømme om staseslige kjæmper i pragtfuldt udstyr.

I — Norges oldtid

Den nøgne sandhed, den kolde virkelighed er den, at de første mennesker i Norges land stod saa lavt, at vi kun kan sammenligne dem med de lavest staaende, saakaldte vilde folkestammer, som nylig har levet, men hvis rester nu efterhvert forsvinder for vor civilisation.

Oldtidsvidenskaben skal da give os oplysning om, hvordan Norges befolkning i tidernes løb har hævet sig fra de laveste tilstande til at blive meddelagtig i verdenskulturen. Fra den vilde standpunkt til Olav den hellige, det er det uhyre spand af udvikling og fremskridt, som indbefattes i Norges forhistoriske tid. Enhver vil forstaa, hvor en saadan opgave har kunnet lokke til ihærdigt arbejde, og hvor den vil kunne lønne forskerens møie.

I ældre dage var man ganske hjælpeløs, naar det gjaldt at faa nogen kundskab om de tidligste tilstande. Den bekjendte Ole Worm opfatter i 1600-aarene stenøkserne som tordenkiler og gjentager ældre forfatteres, for vore øren løierlige udtalelser om, hvordan stenøkserne dannes „af lynets dampe, blandet med metalliske stoffe, og af den sætte fugtighed i de tykke skyer, hvortil kommer indflydelsen af varmen fra solen, stjerneerne og det flammende lyn“. Det har været en almindelig udbredt folketro, at stenøkserne fandtes paa de steder, hvor lynet var slaæet ned, og det er ganske ikke umuligt endnu idag at spore rester af en saadan opfatning.

At man endnu ikke havde fundet den ledetråd, som skulde hjælpe til at bringe orden og rede i oldtidens

Figur 7: Første side av Norges Oldtid av Gabriel Gustafson.

første omfattende loven om vern av fortidslevninger i Norge vedtatt i Stortinget (Trøim 1999: 45 ff). Gabriel Gustafson som var bestyrer ved Oldsaksamlingen i Kristiania, sammen med direktøren for Bergens museum, Jørgen Brunchorst, og bestyrer for Trondhjem Videnskapsselskabs arkeologiske avdeling, Karl Rygh, hadde utarbeidet lovteksten i samarbeid med Kirke- og Undervisningsdepartementet (op.cit.). Med loven ble det også utnevnt fem sentralmuseer eller landsdelsmuseer som skulle ha ansvar for løse og faste fortidslevninger innenfor bestemte geografiske områder. Disse fem museene var Universitetets Oldsaksamling i Kristiania, Bergens museum, Stavanger Museum, Tromsø Museum og Vitenskapsmuseet i Trondheim (op.cit.: 47-48). Oldsaksamlingen hadde tidligere hatt status som nasjonalmuseum for oldsaker (op.cit.: 21, 59). Denne rollen ble redusert ved loven av 1905. Riktignok hadde Oldsaksamlingen fortrinnsrett til spesielt viktige funn, men i hovedsak var det funnene fra Oldsaksamlingens distrikt som var institusjonens anliggende (op.cit.: 48). Dette distriktet utgjorde bispedømmene Borg, Tunsberg, Oslo, Hamar og Agder, som omtrent tilsvarer dagens fylker Østfold, Akershus, Oslo, Vestfold, Buskerud, Oppland, Hedmark, Telemark samt Aust- og Vest-Agder, et geografisk ansvarsområde som har holdt seg helt fram til i dag.

Av følgende grunner kan man si at Fornminneloven fra 1905 bidro til å øke det arkeologiske feltets autonomi, og med det også steinalderforskningens autonomi. Loven innskjerpet kravet til spesialkompetanse, ved at kun arkeologer tilknyttet ett av de fem landsdelsmuseene kunne igangsette utgravninger og forvalte fornminner og oldsaker. Museene dannet dermed gjennom loven eksklusjonsmekanismer overfor ikke-arkeologer, om

Figur 8: Megalittgraven på Skjeltorp i Skjeberg. Foto fra Gabriel Gustafsons undersøkelse i 1913, ved Kulturhistorisk museum.

Figur 9: Nøstvetboplassen fra Dælenenga i Oslo. En av de første sakkyndig undersøkte steinalderboplasser på Østlandet. Utgravningsfeltet ligger ved foten av svaberget foran veien. Foto: Kulturhistorisk museum.

ikke i absolutt vitenskapelig forstand, så i hvert fall på en praktisk administrativ måte. Loven skapte også en sterkere geografisk forankring av forskningsmiljøene ved de fem museene til de områdene de skulle forvalte. Arkeologer tilknyttet ett av de fem museene hadde innen institusjonen kun tilgang til landsdelens oldsaker.

Et av Gustafsons argumenter for å opprette slike sentralmuseer var at arkeologiske samlinger primært hadde to oppgaver, en vitenskapelig og en populær. For å ivareta den vitenskapelige oppgaven var det viktig å ha så store og fullstendige samlinger som mulig. Bare på denne måten kunne et tilfredsstillende kildemateriale gjøres tilgjengelig for arkeologen. Av hensyn til folkeopplysningen var det viktig å kunne lage presentasjoner av det viktigste og mest karakteristiske ved oldsaksmaterialet og forhistorien, i tråd med de nyeste vitenskapelige resultatene. Dette forutsatte både et vitenskapelig miljø og store samlinger av oldsaker å ta av (Trøim 1999: 39). Man ser altså at ambisjonen om å popularisere forutsatte spesialiserte vitenskapelige miljøer.

Fornminneloven av 1905 var første skritt i retning av en byråkratisering av faget arkeologi³⁴. Gjennom 1900-tallet fikk den arkeologiske virksomheten som sprang ut av fornminnevernet, alt større betydning og la beslag på stadig mer arbeidskraft. Hvis man tenker seg en akse gjennom det sosiale rommet fra venstre mot høyre, der venstresiden domineres av vitenskapelig kapital og høyresiden domineres av administrativ/økonomisk kapital, kan man si at arkeologien gjennom 1900-tallet har beveget seg fra venstre mot høyre, der farten i forflytningen har hatt en eksponentiell utvikling (jfr. Glørstad 2003a: 96, 398). Vår tid står så langt som kontorveldets gullalder i arkeologien.

Fordi både administrative og rent faglige disponeringer skiller Øst-Norge ut som en særegen region knyttet til en institusjon i Kristiania, senere Oslo, allerede rundt 1905, er det mulig å behandle faghistorien innenfor dette geografiske området spesifikt. I det følgende, ikke minst på grunn av formålet med denne teksten som jo er å utforme et faglig program for steinalderforskningen ved Kulturhistorisk museum i Oslo, skal det derfor dreie seg om Øst-Norge spesifikt.

Tre gründere innen norsk steinalderarkeologi, tiden fra 1906 til 1920

Tre forskere dominerte norsk steinalderforskning rundt 1906. Det er Gabriel Gustafson, Anton Wilhelm Brøgger og Haakon Shetelig. Brøgger og Gustafson var nært knyttet til Oldsaksamlingen i Kristiania, selv om de både hadde stillinger og gjorde utgravninger andre steder enn i Øst-Norge. Gustafson, som var den eldste av de tre (født i 1853, mot 1884 for Brøgger og 1877 for Shetelig), fungerte som bestyrer av Oldsaksamlingen da Brøgger studerte og etablerte seg som arkeolog. Gustafson var utdannet som arkeolog i Uppsala. I 1881 fikk han stilling som konservator ved Bergens museum, og i 1900 ble han bestyrer og professor ved Oldsaksamlingen i Kristiania. Brøgger hadde tidlig i karrieren stilling som bestyrer av Stavanger Museum (1910-1913), men vendte tilbake til Kristiania i 1913 og overtok som bestyrer av Oldsaksamlingen etter Gustafson ved dennes bortgang i 1915. Brøgger brukte tiden fra 1903 til 1909 på omfattende arkeologiske studier som munnet ut i en doktorgrad (Brøgger 1909). Shetelig var i utgangspunktet ikke utdannet som arkeolog, men som filolog, men studerte også flittig arkeologi under Oluf Rygh og Oscar Montelius. Under forberedelsene til språklig-historisk lærereksamen fikk han i 1901 tilbud om stilling som konservator ved Bergens museum, da Gustafson fratradte denne stillingen året før. Etter dette

³⁴ I 1912 ble Riksantikvaren, som senere skulle få stor betydning for fornminnevernet og arkeologien, opprettet. Riksantikvaren var først statlig forvaltningsmyndighet for bygningsarven (NOU 2002/1: 164). Betydningen for forhistorisk arkeologi var dermed begrenset. I 1951 ble ansvaret for middelalderarkeologien tillagt Riksantikvaren (Gaukstad 2001: 133). Dette har hatt betydning for de arkeologiske museene, om enn ikke direkte for den forhistoriske arkeologien.

var Shetelig forholdsvis nært knyttet til Bergen og de arkeologiske undersøkelsene i disse områdene. Kun i oversiktverker tar han for seg forholdene i Øst-Norge.

I de første 20 årene etter at steinalderforskningen ble etablert i Øst-Norge, baserte forskningen seg i hovedsak på løsfunn av storsteinsredskaper og overflateoppsamlede boplassfunn. Det ble imidlertid også foretatt et fåtall utgravninger. Gabriel Gustafson hadde, før han ble ansatt som konservator i Bergen, drevet utgravninger i Båhuslen. Han fortsatte utgravningsaktivitetene i Bergen, og mest kjent er utvilsomt hans undersøkelse av Holheia i Oгна, Rogaland, fra 1889-99 (Gustafson 1899), en undersøkelse som regnes som den første regulære boplassundersøkelsen i norsk steinalderarkeologi. Shetelig var også tidlig ute med steinalderutgravninger. Han undersøkte fra 1901 boplassen Vespestad på Bømlo i Hordaland (Schetelig 1901), en undersøkelse der også Brøgger deltok i 1905 (Helliksen 1996: 23). Også undersøkelsene på Bømlo fikk stor betydning for steinalderforskningen og var, sammen med Holheia, en standardreferanse i forbindelse med norske steinalderstudier.

Det ”østenfjeldske” fikk imidlertid ikke samme interesse. En viss utgravningsaktivitet kan likevel spores. Først og fremst gravanleggene fra yngre steinalder ble viet oppmerksomhet. Gustafsons feltarbeid i Båhuslen var i stor grad rettet mot undersøkelse av neolittiske graver, megalittgraver og hellekister. Han forventet å finne samme type gravmonumenter i Østfold (Gustafson 1906: 29), og ble ikke skuffet. Gustafson undersøkte en megalittgrav på Skjeltoorp i Skjeberg i 1913 (Østmo 1982, Gustafson 1914). Han undersøkte også én hellekiste i Aremark i 1909. Også Brøgger undersøkte to hellekister, den ene i Spydeberg, den andre i Aremark. Undersøkelsene foregikk i 1915 og 1919 og utgravningene ble kun summarisk publisert (Østmo 2003: 7).

Når Gustafson ikke nevner noen sikre neolittiske graver fra Øst-Norge i sitt oversiktsverk fra 1906 må det bero på skepsis til tre funn. Den arkeologisk interesserte Anders Lorange hadde oppdaget megalitten på Skjeltoorp allerede i 1872 (Østmo 1982: 5), mens W. C. Brøgger hadde i 1905 forholdsvis detaljert beskrevet tre hellekister, der to var fra Verket i Hurum, mens én var fra Klopp i Ramnes (Brøgger 1905a: 235 ff). Kun ved oppdagelsen av den ene graven på Verket i 1900 kunne en arkeolog befare stedet kort tid etter oppdagelsen (Østmo 2003: 6).

Det er også kjent to boplassundersøkelser fra denne tiden. Undersøkelsene hadde utgangspunkt i det kulturkomplekset som hadde vakt mest interesse på Østlandet, nemlig Nøstvetkulturen. Fra 1879 kom det inn en stor mengde kjerneøkser av bergart fra gården Nøstvet i Ås, Akershus. Øksene var funnet av gårdbrukeren på stedet, under jordarbeid. Boplassen – Nøstvetboplassen – fikk forholdsvis stor oppmerksomhet i fagmiljøet og ga navnet til Nøstvetkulturen. I 1909 foretok etnologen Ole Martin Solberg en undersøkelse på Nøstvet, men den ble ikke publisert og har fått liten oppmerksomhet (Jaksland 2005). Gustav Mørck, som jobbet som assistent ved Oldsaksamlingen, foretok en undersøkelse av en nøstvetboplass på Dælenenga i Oslo. Heller ikke denne undersøkelsen ble publisert, og det var først ved Einar Østmos katalogisering av materialet på 1990-tallet at funnet ble ordentlig presentert og kjent (Østmo 1995a).

Ny giv for østnorsk steinalder, tiden fra 1920 til 1940

Steinalderundersøkelsene i Øst-Norge fikk en tilbaketrasket plass til inn på 1920-tallet. Både Gustafson og Brøgger ble opptatt med funn fra yngre perioder, og Shetelig interesserte seg primært for andre geografiske områder. Helge Gjessing, som skrev *Rogalands steinalder* (Gjessing 1920), studerte ved Oldsaksamlingen fra 1904, men overtok etter Brøgger ved Stavanger Museum, da sistnevnte returnerte til Kristiania i 1913. Hans steinalderinteresse kom til å dreie seg primært om Vestlandet.

1920- og 30-tallet kom imidlertid til å bli viktig for steinalderforskningen i Øst-Norge. I 1922 ga Shetelig ut *Primitive tider i Norge: en oversigt over steinalderen* (Shetelig 1922).

Shetelig hadde siden 1901 arbeidet videre med Bømlomaterialet samt andre steinalderfunn på Vestlandet, og i boken fra 1922 er det de vestnorske og nordenfjeldske funnene og landskapene som vies størst oppmerksomhet. Likefullt prøvde *Primitive tider i Norge* å gi en oversikt over steinalderen i hele landet og hadde derfor også direkte betydning for Øst-Norge. I 1925 kom en mer kortfattet versjon av utviklingen i steinalderen, som en del av boken *Norges forhistorie* (Shetelig 1925). Det er spesielt yngre steinalders jordbrukskulturer av sørskandinaviske type som gjør at Shetelig retter fokus mot Øst-Norge.

I 1925 ga også Brøgger ut en oversikt over Norges forhistorie, *Det norske folk i oldtiden* (Brøgger 1925). Boken regnes som nytenkende for sin tid, da Brøgger valgte å ordne forhistorien i ulike temaer, med utgangspunkt i økologi og funksjonalisme, framfor en streng kronologisk rekkefølge. Forholdene i Øst-Norge ble oversiktlig behandlet i forbindelse med gjennomgangen av de ulike temaene.

Selv om både Brøggers og Sheteligs bøker var oversiktverker fikk de stor betydning for den senere forskningen. Bøkene ble gjerne sett på som to ulike skoler for hvordan forhistorien skulle fortolkes og skrives, der Shetelig sto som representant for en historisk/europeisk tradisjon, mens Brøgger var frontfigur for et funksjonalistisk/økologisk historiesyn (Straume 1986, Glørstad 2003a: 209 ff). Forskjellen mellom disse to perspektivene ble et viktig utgangspunkt for senere steinalderforskning (f.eks. meget eksplisitt hos Hinsch 1955).

Fra 1920-tallet kom det også noen nye forskere til Oldsaksamlingen. I 1923 ga Anathon Bjørn (født 1897) ut avhandlingen *Nøstvetbopladsenes flintredskaper* (Bjørn 1923), og året etter ble han ansatt som konservator ved Oldsaksamlingen. Dette året ga han ut avhandlingen *Stenaldrestudier* (Bjørn 1924) og tre år senere *Bidrag til den yngre steinalder i Østnorge* (Bjørn 1927). Disse tre avhandlingene var viktige bidrag til forståelsen av steinalderen på Østlandet. De var alle basert på samme metodologiske grunnlag som Brøggers arbeider fra 1905 og 1906: Løsfunnene som var sendt inn til Oldsaksamlingen, dannet grunnlaget for å vurdere kulturutviklingen i regionen, kombinert med utgravningsresultater fra andre egner samt sørskandinaviske forskning. Bjørn hadde tidlig foretatt utgravninger på Vestlandet (f.eks. Bjørn 1921), og i 1930 publiserte han og Anders Nummedal resultatene fra utgravninger av boplassen Narestø samt fem andre, mindre boplassundersøkelser i Dyvåg i Aust-Agder. Boplassene var undersøkt i 1917, 1918 og 1919 av Anders Nummedal og Helge Gjessing. Narestø er den første publiserte steinalderutgravningen fra Øst-Norge (Bjørn og Nummedal 1930).

Anders Nummedal (født 1867) var realist av utdanning, men interesserte seg i stor grad for arkeologi. Hans viktigste undersøkelser ble foretatt på Vestlandet og Trøndelagskysten samt i Finnmark (f.eks. Nummedal 1913, 1920, 1929a, Bøe og Nummedal 1936). I 1922 ble det opprettet en personlig konservatorstilling for ham ved Oldsaksamlingen i Kristiania. På Østlandet gjorde han mer spredte undersøkelser. Av størst betydning er hans påvisning av den såkalte Fosnakulturen i Akershus og Østfold (Nummedal 1929b, 1933). Nummedal og Bjørn publiserte altså sammen undersøkelsene på Narestø, og Bjørn fortsatte å publisere arbeider om østnorsk steinalder fram til 1934 (f.eks. 1932, 1934a,b). Alle disse arbeidene var basert på innsendte og overflateoppsamlede funn. Narestøutgravningen var den eneste sakkyndig utgravde steinalderboplassen fra Øst-Norge som var allment tilgjengelig for forskningen.

Omtrent samtidig med Anathon Bjørn begynte Gutorm Gjessing (født 1906) som student ved Oldsaksamlingen. Han startet studiene i 1924 og tok magistergradseksamen i 1931, med avhandlingen *De norske Gullbrakteatene* (Gjessing 1929). Gjessings steinalderundersøkelser kom i hovedsak til å dreie seg om steinalderen i Nord-Norge (f.eks. Gjessing 1932, 1942a).

Interessen for nordnorsk arkeologi hadde nok en viss sammenheng med *Institutt for sammenlignende kulturforskning*s virksomhet. Instituttet ble opprettet i 1922, og allerede året

Figur 10: Fra undersøkelsene på Narestø. Foto: Kulturhistorisk museum.

etter var studiet av arktiske folk et av instituttets satsningsområder. Utforskningen av Finnmarks arkeologi var et viktig tema (Amundsen 1972: 32-34, 60, 68). Instituttet hentet sin kapital fra et stort, offentlig forskningsfond. Med disse midlene kunne forskjellige forskningsprosjekt finansieres. Støtteordningen fra instituttet bidro i stor grad til at steinalderforskerne ønsket å utforske steinalderen i Finnmark.

I 1927 ble det første norske arkeologmøte arrangert i Oslo. På møtet skulle overordnede problemstillinger og hovedoppgaver for norsk arkeologi drøftes. Møtet munnet ut i en liste over prioriterte undersøkelsesoppgaver. Oppgavene med høyest prioritet var å lage et register over foreliggende boplassmateriale fra steinalderen, nye undersøkelser og publikasjoner av eldre og nytt materiale. Et annet høyt prioritert emne som skal nevnes i denne sammenhengen, var forskning på og dokumentasjon av helleristninger.

Publiseringen av Narestø i 1930 kan kanskje ses på som et resultat av arkeologmøtets innstilling. I hvert fall skal Eivind S. Engelstads avhandling *Østnorske ristninger og malinger av den arktiske gruppe* (Engelstad 1934) ses på som et direkte resultat av arkeologmøtets prioriteringsliste. Brøgger hadde omtalt "de arktiske" helleristningene, som vi i dag kaller veideristninger, allerede 1906 (Brøgger 1906b). Han daterte dem til steinalder, en datering mange arkeologer sluttet seg til. Østnorske ristninger av denne typen var omtalt av Shetelig i 1922, og da datert til yngre steinalder, men det var først med Engelstads arbeid fra 1934 at dette materialet ble publisert på en mer grundig måte. Engelstad var i utgangspunktet ikke særlig interessert i steinalderarkeologi. Han var mer interessert i kunsthistorie, og avhandlingen skal nok først og fremst oppfattes som et kunsthistorisk bidrag (Engelstad 1934).

I 1921 ble magistergraden opprettet som grad ved universitetet, som ga anledning til en stor grad av fordypning i studiet av et enkelt emne eller fag. Tidligere var kun doktorgraden tilgjengelig for den som ønsket å formalisere sin arkeologiske utdanning. Første magistergrad ble avlagt i 1924, men det var først etter krigen at steinalderarkeologien fikk sin første magistergradsavhandling med Anders Hagens *Frå innlandets steinalder*, i 1945.

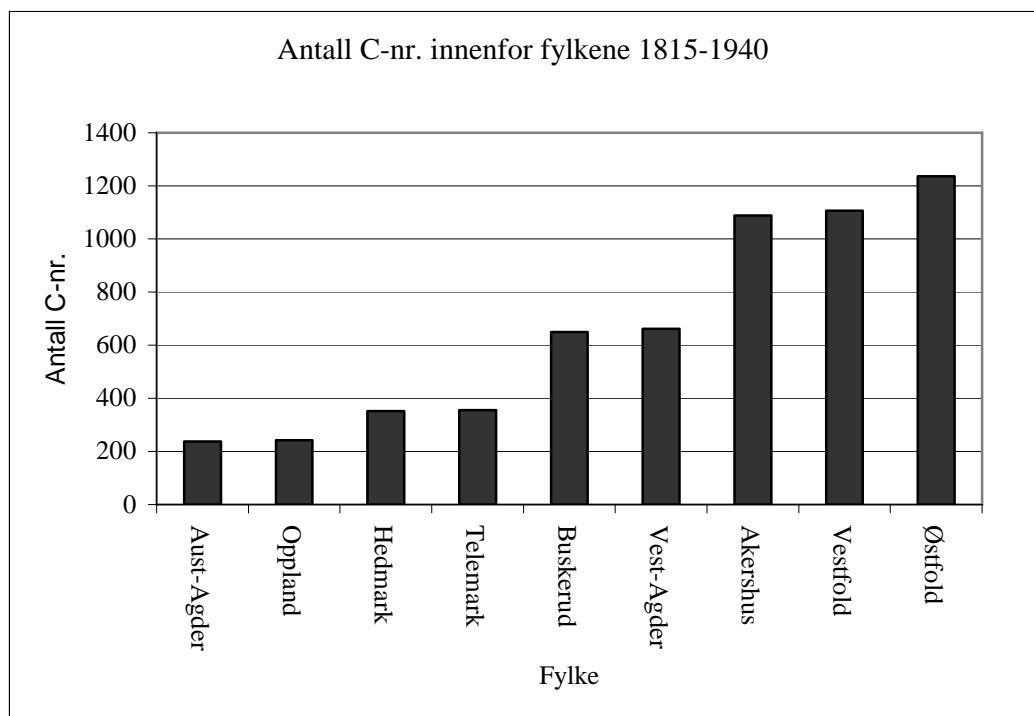
Slutten på en epoke, tid for å gjøre opp status

I andre halvdel av 1930-tallet skjedde det et generasjonsskifte i steinalderarkeologien ved Oldsaksamlingen. Bjørn døde i 1937, og Nummedal gikk av med pensjon i 1938. Hverken Brøgger eller Shetelig engasjerte seg særlig i steinalderarkeologien etter 1925, og i 1936 begynte Gjessing som konservator ved Tromsø museums arkeologiske avdeling.

Epoken som Gustafson, Brøgger og Shetelig introduserte – steinalderarkeologien som et eget forskningsfelt – kan sies å bli avsluttet med Andre verdenskrig og publiseringen av Gutorm Gjessings monumentale monografi *Norges steinalder* fra 1945 (Gjessing 1945). I 1940 vendte Gjessing tilbake til Oldsaksamlingen som konservator. Han arbeidet fram til 1945 med en mest mulig fullstendig oversikt over steinalderen i landet. Avhandlingen er fremdeles den mest komplette gjennomgangen som finnes over norsk steinalder. Man skulle kanskje forventet at verket bidro til å befeste Gjessings posisjon som en av landets ledende steinalderarkeologer, men i 1946 overtok han som bestyrer for Universitetets Etnografiske Museum og forlot med dette på mange måter faget arkeologi generelt og steinalderarkeologien spesielt. Dermed var det lille forskningsmiljøet som drev på med steinalderstudier ved Oldsaksamlingen i de første førti årene av forskningsfeltets historie, ute av arkeologien.

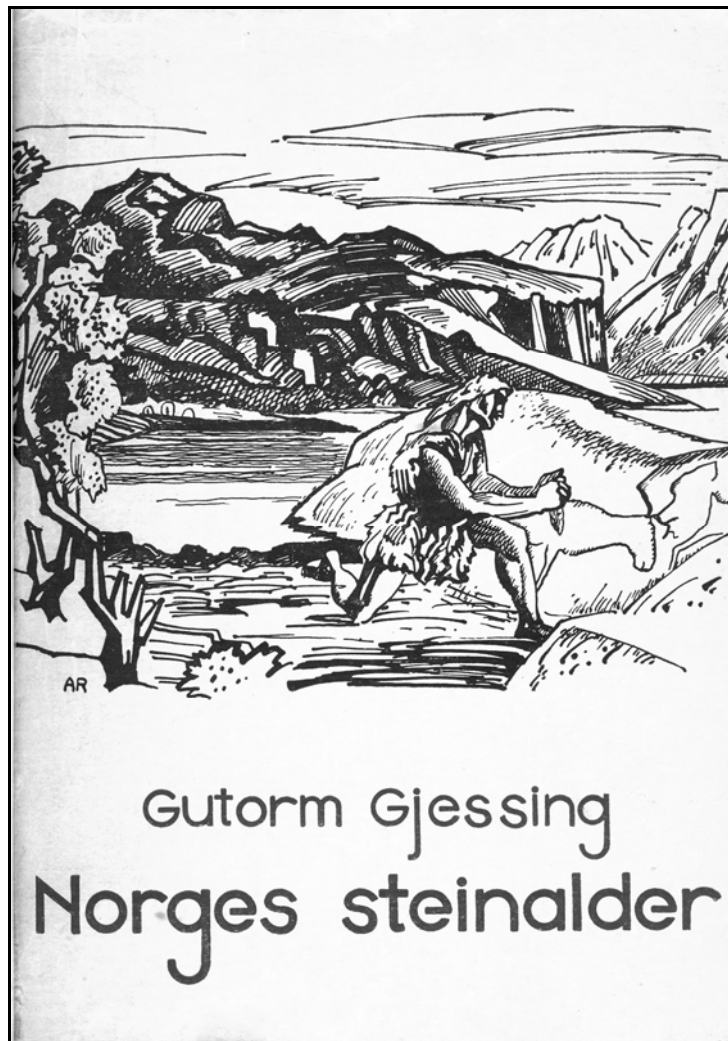
KUNNSKAPSSTATUS ANNO 1945: GUTORM GJESSING OG NORGES STEINALDER

Ved dette generasjonsskiftet kan det være interessant å oppsummere forskningsfronten og kunnskapsstatus på denne tiden.

Figur 11: Antall museumsnummer (C-nr.) med funn fra steinalder fordelt på de ni fylker som Oldsaksamlingen hadde ansvaret for i 1940.

1940 hadde tilveksten ved Oldsaksamlingen nådd 27 055 museumsnumre (C-nr.). Av disse var omtrent 5900 steinalderfunn (dvs. 2 %) fra Øst-Norge. Figur 11 viser hvordan

Figur 12: Omslaget til Gutorm Gjessings Norges steinalder fra 1945.

funnumrene med steinalderfunn fordelte seg på dagens ni fylker som Oldsaksamlingen har ansvar for (Oslo er slått sammen med Akershus i sammenstillingen³⁵). Som det framgår av figuren er det Oslofjordsfylkene Østfold, Vestfold og Akershus som har flest funn, etterfulgt av Buskerud og Vest-Agder. Flest funn kommer fra Østfold, men Akershus og Vestfold ligger ikke langt etter. Funnene var i hovedsak innkommet til samlingen ved at privatpersoner, gjerne kontaktpersoner eller tillitsmenn som Oldsaksamlingen hadde i de forskjellige distriktene, leverte inn de funn som framkom ved markarbeid. Andre funn hadde blitt samlet inn av samlingens arkeologer, ved deres reiser i distriktene, mens et lite mindretall funn hadde framkommet ved systematisk leting og utgraving av fagpersoner. Disse 5900 funnumrene, som tilsvarte et større antall oldsaker da det til flere funnummer hørte mer enn én oldsak, var det empiriske grunnlaget som Gjessing, eller andre fagpersoner, uttalte seg på bakgrunn av i sine verker om steinalderen på Østlandet.

Går man nøyere inn i materialet, med tanke på hvilken type gjenstander steinaldersamlingen var bygget opp av, framtrer et interessant mønster. Jeg har brukt funnene fra Vestfold som eksempel, men de tendensene som kan spores er av allmenn betydning for Oldsaksamlingens distrikt. Tabell 1 viser hvilke gjenstandskategorier som skjuler seg bak de

³⁵ Figuren er utarbeidet på grunnlag av den nylig utførte entydiggjøringen av gjenstandstermer og funnopplysninger for steinalderfunn i Oldsaksamlingens magasin. Arbeidet er nærmere beskrevet i Glørstad og Uleberg 2002.

drøye 1000 funnumrene fra Vestfold. Økser er klart den vanligste funngruppen (73 %). Rundt 1940 var øksematerialet dominert av nøstvetøkser i Oslofjordsfylkene, men også enkle skafthulløkser og neolittiske kjerneøkser var forholdsvis vanlige. Den nest største funngruppen er dolker, men den utgjør bare 6 prosent mot 73 prosent økser. Dette viser klart hvor viktig del av det arkeologiske materialet øksene var. Med tabellens ”boplassmateriale” menes funn av mer enn tre biter produksjonsavfall eller småredskaper av flint, på samme funnsted. Boplassfunn utgjør kun 1,6 prosent av funnmaterialet fra fylket, så når for eksempel Shetelig i 1922 skriver at yngre steinalders boplassfunn mangler ved Oslofjorden (Shetelig 1922: 170), ser man at dette har sin klare årsak i mangelen på boplassfunn i magasinet.

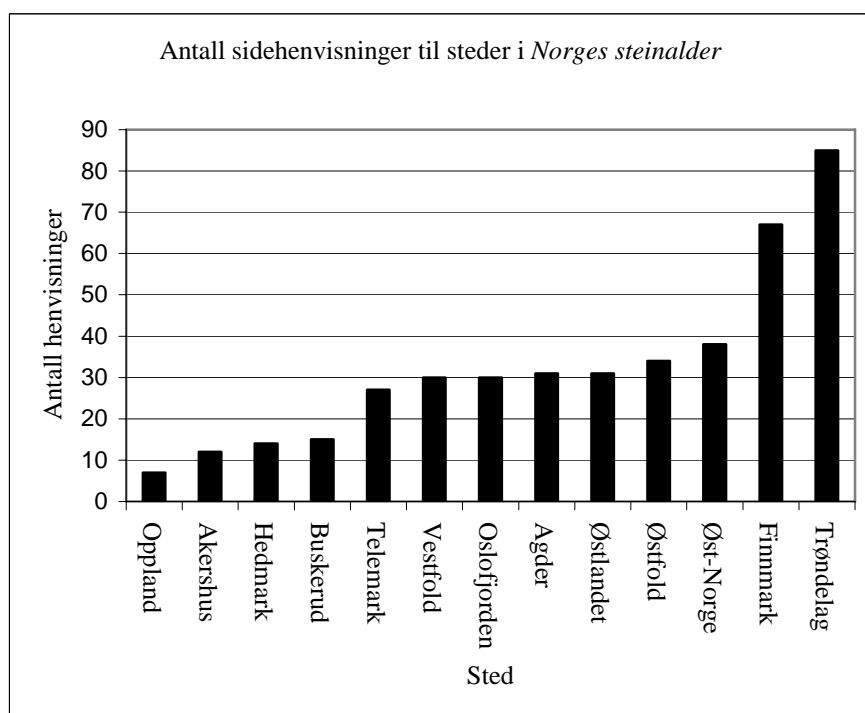
Gjenstand	Antall
Øks	935
Dolk	82
Sigd	49
Kølle	30
Avslag	26
Skjeformet skraper	20
Boplassmateriale	20
Slipeplate	19
Pilspiss	18
Flekk	18
Knakkestein	13
Fragment	10
Hakke	10
Tynge	5
Spydspiss	5
Knoll	5
Mandelflint	4
Malestein	4
Kjerne	3
Nålebryne	1
Morter?	1
Fiskekrok	1

Tabell 1: Gjenstandskategorier fra steinalder som var representert i Oldsaksamlingens magasin rundt 1940 fra Vestfold. Boplassmateriale var forholdsvis sparsomt representert.

Ut fra det tilgjengelige funnmaterialet som dannet grunnlaget for Gjessings *Norges steinalder*, kunne man forventet at det var de sentrale Oslofjordsområdene, Østfold, Akershus og Vestfold, som ble viet mest plass av fylkene innenfor Oldsaksamlingens distrikt.

Figur 13 viser hvor hyppig en del fylker er oppført med sidehenvisning i navne registret i *Norges steinalder*. Nå skal man ikke ta frekvenser i navne registret som et absolutt mål for hvilke emner som er viet plass. Likevel tror jeg det er rimelig å hevde at navne registret i hvert fall gir en indikasjon på hvilke områder som er behandlet mer eller mindre grundig. Termen ”Øst-Norge” som i hverdagspråket gjerne betegner Oldsaksamlingens distrikt, er den geografiske termen, knyttet til Oldsaksamlingen, som forekommer hyppigst i navne registret, etterfulgt av ”Østfold” og ”Østlandet”. Sett i forhold til funnmengden i Østfold, er det rimelig at dette fylket nevnes ofte. Dernest følger et avvik i forhold til rekkefølgen i figur 11: Agder (Aust- og Vest-Agder) nevnes omtrent like ofte som ”Oslofjorden”, ”Østlandet” og ”Vestfold”. Telemark er også relativt hyppig anført, mens resten av fylkene innenfor Oldsaksamlingens distrikt er relativt sparsomt omtalt. I tabellen er det også ført opp referansene til et par nordligere fylker (Nord- og Sør-Trøndelag samt Finnmark), til sammenlikning med henvisningene til Øst-Norge. Det er tydelig at både Trøndelag og Finnmark omtales langt oftere enn de sørligere regionene. Det er grunn til å

hevde at denne skjevheten i navne registret gjenspeiler den faktiske kunnskapsstatusen på den tiden Gjessing skrev *Norges Steinalder*. Steinalderen i Øst-Norge var langt dårligere utforsket arkeologisk enn steinalderen på Vestlandet, Trøndelag og i Finnmark.

Figur 13 viser hvor hyppig en del fylker og steder i Norge er oppført med sidehenvisning i navne registret i Norges steinalder (Gjessing 1945).

Ser man konkret på bokens innhold, kan følgende forhold sies å være betegnende for kunnskapsstatus for steinalderen i Øst-Norge: Steinalderen skulle deles i en eldre og en yngre steinalder. Den eldre steinalder skulle også deles i to, i den eldste Fosnakulturen og den yngre Nøstvetkulturen. Kulturforløpet i yngre steinalder fulgte langt på vei utviklingen i Sør-Skandinavia: Man fikk først et innslag av Megalittkultur, den første jordbrukende kulturen i Norge, dernest Stridsøkskultur. Stridsøkskulturen var båret fram av en indoeuropeisk innvandringsbølge som fortrengte og underkuet megalittbøndene. De ulike folkegruppene smeltet sammen til ett folk og én kultur i dolktiden, steinalderens avslutning. På denne tiden ble jordbruket som livsform konsolidert og grunnlaget for den historiske bosetningen lagt. Skillene mellom de ulike, yngre steinalders kulturer var imidlertid ikke absolutte for Gjessing. Nøstvetkulturen (og folkene) levde inn i yngre steinalder, parallelt med de innvandrede megalittbøndene. Nøstvetkulturen utviklet seg siden til en gren av de yngre steinalders fangstkulturer, som levde langt inn i metalltid, parallelt med utviklingen i jordbrukskulturene (Gjessing 1945: 103, 111, 338-340).

Fosnakulturen omtales gjennom Nummedals og dels Bjørns undersøkelser/innsamlinger i Østfold og Akershus, men disse landskapene er i parenteser presentert sammenliknet med andre deler av landet (Gjessing 1945: 43-46). Nøstvetkulturen, som er den eneste arkeologiske kulturen som har sitt faghistoriske opphav i Øst-Norge, introduseres naturlig nok av Gjessing gjennom funnene fra Nøstvet i Akershus. Gjessing tenker seg at Nøstvetkulturen i typisk form opptrer fra Østfold til Telemark (Gjessing 1945: 78). Gjessing nevner lektor Henrik Suleng spesielt i forbindelse med Nøstvetkulturen (Suleng 1942). Hans arbeid med å samle opp funn fra dyrket mark har vist at Nøstvetkulturen ikke bare er en kultur basert på storsteinsredskaper av bergart, men som også har mindre redskaper av flint. Likevel tror Gjessing at det er bruk av bergart som dominerer (op.cit: 80).

Diskusjonen viser i hvilken grad hans gjennomgang var prisgitt materiale lekfolk hadde samlet inn.

Etter en grundig diskusjon over nøstvetøksen, kulturens ledeartefakt, flytter Gjessing fokus over til Vestlandet og Sheteligs undersøkelser på Bømlø, og nordligere funn (op.cit.: 87 ff). For å forstå Nøstvetkulturens opphav ser Gjessing seg nødt til å diskutere relasjonen med den sørskandinaviske Ertebøllekulturen. Dette behovet for å forholde seg til sørskandinavisk kronologi og kulturutvikling for å forstå de østnorske kulturforholdene, blir enda mer påfallende ved gjennomgangen av yngre steinalder.

Norges Steinalders hovedanliggende er den yngre steinalderens fangstkulturer. Gjessing tar utgangspunkt i utgravninger og oppsamlende funn i huler og hellere, der bevaringsforholdene er gode. Fra Østlandet var det bare ett sakkyndig utgravd hulefunn, fra Håøya i Telemark (Marstrander 1946). Gjessing diskuterer hvorfor så få hulefunn er kjent fra denne regionen. En årsak mener han kan være at det er færre huler her enn i resten av landet. En like viktig årsak er at ”systematiske boplassundersøkelser aldri har vært drevet med samme intensitet her som på Vestlandet, i Trøndelagsområdet og i Nord-Norge”. Men like viktig var det at ervervsmåtene rundt Oslofjorden var annerledes enn i resten av landet (Gjessing 1945: 134). Det er nok det markerte innslaget av sørskandinaviske, neolittiske oldsakstyper, knyttet til jordbrukssamfunn, som Gjessing her har i tankene.

Heller ikke de åpne fangstboplassene ved kysten er i særlig grad kjent på Østlandet. Han nevner likevel Narestøundersøkelsene til Nummedal og Bjørn som et eksempel på at slike boplasser finnes også her (op.cit.: 160). Gjessings fokus er derfor primært på boplasser fra Vest- og Nord-Norge.

Han tar så for seg innlandets boplasser, og her må naturlig nok Øst-Norge få en sentral plass. Det var kjent få boplasser fra innlandet, noe som blant annet skyldtes liten intensitet i de arkeologiske undersøkelsene. Men her hang årsak og virkning sammen, da mangelen på boplassfunn i innlandet, kombinert med denne typen funn ved kysten, ledet den arkeologiske interessen mot havet (op.cit.: 176). Gjessing nevner noen innsamlede funn fra Telemark som Bjørn publiserte (Bjørn 1932, 1934b) og et fåtall andre funn fra vassdragene i indre Telemark, boplasser han tolker som sesongmessige fangstopphold (Gjessing 1945: 181-183). To hustuffer fra Gran i Oppland nevnes også, men her mangler steinalderfunnene totalt (op.cit.: 177ff). Gjessing går dermed over til å diskutere Johs. Bøes undersøkelser på Finse (Bøe 1942), som danner utgangspunktet for å forstå bruken av høyfjellet og vidda i steinalderen. Finse ligger jo under Bergens museums distrikt, og Bøe var tilknyttet Bergens museum. Han tolket Finsefunnene som spor etter hardangerfolks jaktboplasser. Men Gjessing heller mer til at Finsefunnene er spor etter jaktstasjonene til folk fra de østnorske dalførene, da området er lettere tilgjengelig fra øst og da flere av redskapene er av samme type som redskapene innenfor de sørskandinaviske jordbrukskulturene, som i hovedsak er representert på Østlandet (Gjessing 1945: 187ff).

Veideristningene knytter Gjessing til den yngre steinalderens fangstkulturer (Gjessing 1945: 258-320). Selv om 24 prosent av alle ristnings/malingsfeltene er fra Oldsaksamlingens distrikt (op.cit.: 295-295), får de relativt lite oppmerksomhet, da Gjessing antar de er av den yngste typene (fra dolktid) og skriver seg fra impulser nordfra kombinert med impulser fra sørskandinaviske jordbrukssamfunn (op.cit.: 284-5, 292-3). Det er fristende å legge til at de derfor også hadde mindre interesse i Gjessings fangstkulturperspektiv.

Avslutningsvis i gjennomgangen av fangstkulturene kommer Gjessing inn på hvordan de ulike kulturimpulsene har spredt seg gjennom landet. Det er spesielt de vestnorske og nordnorske forhold som diskuteres, men da det keramiske materialet i Rogaland er så likt det svenske, blir Gjessing nødt til å drøfte forholdene på Østlandet. Dette er ingen enkel oppgave, da østnorsk yngre steinalder er lite kjent, og ”... kultursambandet her [kan] ikke studeres så

inngående som i de andre landsdeler”. Han bruker funnene fra Narestø som et bindeledd mellom Sverige og Rogaland. Med dette antyder han også at de østnorske fangstkulturene må være nært beslektet med den svenske boplasskulturen (op.cit.: 330-331).

Når bondekulturene, det vil si den yngre steinalders jordbrukskulturer, skal diskuteres, får Øst-Norge en mer framtredd plass. Bondekulturen var i hovedsak kjent gjennom løsfunn (jfr. eksemplet over fra Vestfold) fra Østlandet. Gjessing lar den sørskandinaviske forskningen og de sørskandinaviske kronologiske systemene danne ramme for gjennomgangen.

Gjessing tenker seg at de eldste jordbrukssamfunnene, Megalittkulturen, er innvandret fra sørligere områder, Båhuslen, Värmland og kanskje Danmark. I Øst-Norge har de etablert små samfunn i noen bygder der potensialet for jordbruk var godt. Denne bosetningen må ses som en periferi i forhold til sentralområdene i Sør-Skandinavia. Disse små bygdene ble etter hvert hardt presset. Ikke minst ser Gjessing for seg konflikter med den opprinnelige fangstbefolkningen (Gjessing 1945: 344-374). Når stridsøksfolk innvandrer Norge i slutten av ganggravstid, er det et indoeuropeisk rytterfolk med en nomadisk livsform som melder sin entré. Stridsøkskulturen markerer begynnelsen på indoeuropeiseringen av Norge. Oslofjordsområdet er kulturens sentralområde, men Gjessing tenker seg et kontaktnett, basert på handel, som omfattet store deler av landet. Slutningene baserer seg i store deler på spredning av løsfunn, spesielt stridsøkser, men også et par-tre gravfunn, der det ene fra Borgebunn i Østfold var undersøkt av Gjessing selv (Gjessing 1942b), var med i argumentasjonen (Gjessing 1945: 374-407). Megalittgraven fra Skjeltoen i Østfold, som Gustafson hadde undersøkt, ble nevnt i forbindelse med Megalittkulturen, men Stridsøkskulturens graver vies større oppmerksomhet, da det fantes indikasjoner på langt flere graver enn den ene fra Megalittkulturen.

Også utlegningen av dolktidens bosetning baserer seg på løsfunn – av dolker, skafthulløkser og sigder. Oslofjordsområdet, Lista og Jæren er de landskapene som peker seg ut med flest funn, og som tolkes som de sentrale jordbruksområdene i perioden, men også i enkelte vestlandsbygder, i Trøndelag og i de østnorske dalførene skjer det en konsolidering av jordbruket. Gjessing tenker seg at fangstfolk og indoeuropeiske stridsøksfolk i stadig større grad får mer med hverandre å gjøre, slik at de to folkene smelter sammen til ett folk og én kultur i løpet av dolktiden. Hellekistene Gustafson og Brøgger undersøkte tidlig på 1900-tallet, bruker Gjessing som argument for konsolideringen av jordbrukssamfunnet av sørskandinavisk type på Østlandet (Gjessing 1945: 408-431).

Periode	Antall sider
Eldre steinalder	79
Yngre steinalders fangstkulturer	234
Yngre steinalders jordbrukskulturer	98

Tabell 2: Antall sider som er viet de forskjellige periodene og kulturene av steinalderen, i Norges steinalder (Gjessing 1945).

Ser man på mengden sider Gjessing vier de tre delene av avhandlingen, eldre steinalder, yngre steinalders fangstkulturer og yngre steinalders jordbrukskulturer (tabell 2), er det ikke vanskelig å forstå hva som er Gjessings hovedinteresse – det er fangstkulturene fra yngre steinalder.

Denne interessen avspeiler seg forøvrig i hans øvrige publikasjoner om steinalderen (f.eks. Gjessing 1932, 1935, 1936a-b, 1941 og 1942a) og i hans videre karriere som etnograf. Gjessings interesse lå i hovedsak hos fangstfolk i de nordlige delene av verden. Som Gjessing selv så klart gir uttrykk for gjennom boken, var i tillegg steinalderen i Øst-Norge dårlig kartlagt, og kombinasjonen av hans spesielle interesse og mangelen på kildemateriale, førte derfor til at regionen får en tilbaketrasket betydning i hans utlegning av steinalderen:

Oldsaksamlingens distrikt er både en periferi for fangstkulturene og for de sørskandinaviske jordbrukskulturene.

Gjennomgangen av Gjessings bok er gjort såpass detaljert både fordi den tydelig viser kunnskapsstatus om norsk steinalderarkeologi rundt 1940, der Øst-Norge på alle måter kunne regnes som en periferi, men også fordi den viser et framtrekkende trekk ved steinalderforskningen fram til etterkrigstiden. Selv om Fornminneloven av 1905 ga de fem landsdelsmuseene ansvar for bestemte regioner, ser man at Oldsaksamlingens steinalderarkeologer, Brøgger, Bjørn, Nummedal og Gjessing, i stor grad drev utgravninger og utforsket andre distrikter enn Oldsaksamlingens ansvarsområde. Med hensyn til den østnorske steinalderforskningen var Oldsaksamlingens særstilling i loven av 1905 blitt en hemsko. Institusjonens arkeologer undersøkte de områdene og funnene som de personlig fant interessante, og disse funnene lå nødvendigvis ikke i de landskapene som Oldsaksamlingen hadde spesielt ansvar for.

Steinalderarkeologien som et sosialt konstituert felt

Det vide utsynet som både steinalderarkeologenes praksis og Gjessings bok gir uttrykk for, må også sies å ha en dypere, sosial årsak. Når man nå skal gå nærmere inn på de sosiale årsakene til den overregionale holdningen til steinalderen, er det viktig å være oppmerksom på følgende: Den sosiale virkeligheten er av en annen type enn den individuelle (Durkheim 1957). Den kan undersøkes på bakgrunn av (statistiske) tendenser i enkeltindividets handlinger og bakgrunn, men er ingen absolutt lov for individet. Når man derfor drøfter sosiale forhold som her, er det alltid mulig å vise til individuelle eksempler som avviker fra trendene, men det er trendene som er av betydning fordi de viser tendensene i hvordan arkeologien som sosial praksis var konstituert.

Steinalderarkeologene fram til etterkrigstiden framstår som særlig rike på kulturell kapital (Bourdieu 1989). Man kan si at de hadde sitt opphav i det øvre sjiktet av samfunnet. Gustafson var av en gammel embetsmanns- og presteslekt, Brøgger var sønn av en av Norges ledende akademikere og statsmenn, Shetelig var sønn av en skipsreder, H. Gjessing var sønn av en rektor som var en profilert filolog og forsker, G. Gjessing var prestesønn og hadde både framstående akademikere og kulturpersonligheter i sin nære slekt, mens Bjørn var sønn av byfogden i Kristiansund. Nummedal er den eneste av de tidlige steinalderforskerne som er omtalt her som ikke umiddelbart kan sies å komme fra samfunnets øvre lag. Han var sønn av en gårdbruker fra Vik i Sogn. Nummedal virket som lærer i Kristiansund fram til 1922, da han fikk stillingen ved Oldsaksamlingen. Han var da 55 år gammel og fikk stillingen i kraft av den ekstraordinære innsatsen han hadde ytet arkeologien. Nummedal til tross, arkeologene fram til Andre verdenskrig framsto som sønner av velstående borgere. Gjennom den kulturelle og økonomiske arven de hadde fått gjennom sin slekt og sin oppvekst, hadde de derfor ressurser til å lære, studere og forske som folk fra lavere samfunnslag manglet. Man kan med Pierre Bourdieu si at de var utstyrt med en habitus som gjorde at de lett fant seg til rette innenfor universitetet og arkeologien (Bourdieu 1996, jfr. Glørstad 2003a). Deres syn på verden og livet, og med det forhistorien, var naturlig nok preget av deres sosiale bakgrunn. Det er grunn til å tro at det manglende "pliktarbeidet" med den østnorske arkeologien, (som man kan si Oldsaksamlingen som juridisk institusjon hadde pålagt dem), til fordel for reiser og prosjekter som sprang ut av den akademiske interessen for arkeologien og forhistorien, vitner om en sosial og kulturell sikkerhet i væremåten som på den ene siden kan føres tilbake på deres sosiale opphav i de øvre samfunnslag, og som på den andre siden skaper dem som agenter på den rene vitenskapens arena (jfr. Glørstad 2003a: kap. 2 og 9). Det er ikke lovpålagt virksomhet som styrer deres virke, det er interessen for faget, forskningen og forhistorien.

På 1930-tallet skjedde det imidlertid sosiale endringer i Norge som også etter hvert fikk stor betydning for arkeologien. Jeg skal raskt ta enkelte momenter for meg her, fordi

tiden umiddelbart etter Andre verdenskrig gjerne er sett på som en viktig brytningstid i arkeologien, der en ny generasjon arkeologer skulle prege faget (Myhre 1985, Straume 1986, Trøim 1999). Jeg vil også vurdere hvilken betydning dette konkret fikk for steinalderarkeologien innenfor Oldsaksamlingens distrikt.

De endringene som her skal diskuteres har sammenheng med oppbyggingen av Norge som en velferdsstat, et prosjekt som akselererte i mellomkrigstiden (Slagstad 1998: 208) og som gjerne knyttes til Arbeiderpartiets dominans i det politiske livet etter Andre verdenskrig. Målet med samfunnsutviklingen var å øke den industrielle produksjonen, for på den måten skape et sosialistisk samfunn (Slagstad 1998: 192, 208). Særmerkende for Arbeiderpartiets *ethos* eller livsholdning var en usvikelig tro på teknokratiet, det vil si et velde bestående av fagfolk og spesialister som tjente Statens interesser (Slagstad 1998: 197). Etter min mening fikk teknokratiet stor betydning for utdanningssystemet og arkeologien.

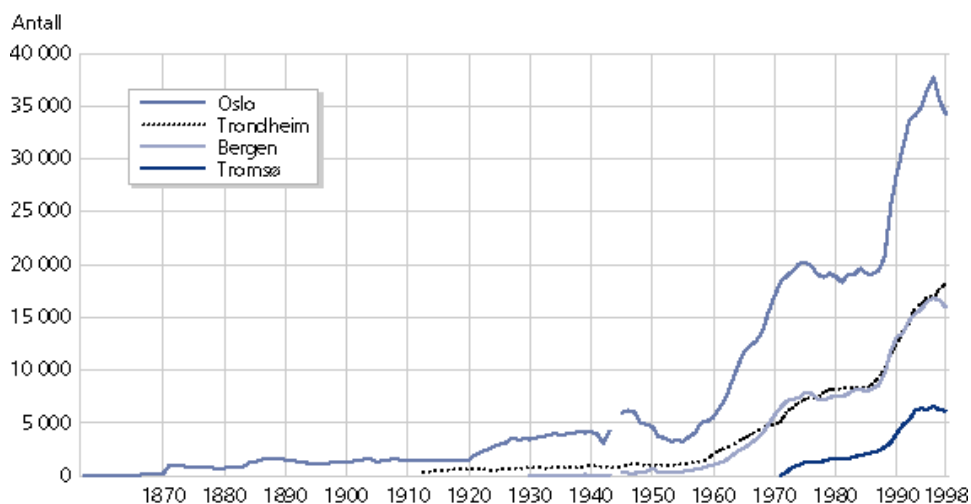
Arbeiderpartiet satte i gang flere reformprogrammer innen skole- og utdanningssektoren. I 1935 og 1936 kom nye lover som reformerte både grunnskolen og høyere utdanning (Gymnas og realskole, Furre 1971: 265). Utdanningssystemet ble angloamerikansk orientert, både ved at engelskundervisningen ble styrket (Furre 1971: 266) og ved at modellene for læring og pedagogikk ble hentet fra Amerika (Slagstad 1998: 320). Undervisningen skulle være objektiv og det var gruppearbeid, teamwork, utført av spesialister, som var på moten. Hvert spesialbidrag ville til sammen bringe fram bedre totalkunnskap enn det enkeltpersoner alene kunne framskaffe. Personlige refleksjoner og tvil ble sett ned på som subjektivism, det var den objektive akkumulasjonen av kunnskap som talte (Slagstad 1998: 320-321, 326). Universitetet i Norge var opprettet etter tysk mønster, men under Arbeiderpartiet ble det stadig mer amerikanisert, i vitenskapstradisjon, i forskningsprofil og i organisasjonsstruktur (Slagstad 2000: 455).

Arbeiderpartiet var fiendtlig innstilt til den tradisjonelle intellektuelle, som hadde personlig, kulturell kapital. Deres ideal var, satt på spissen, teknokraten – spesialisten som kun beskjeftiget seg med det han hadde spesialkunnskap om, som et lydig redskap for Staten eller Partiet. Skolepolitikk og skolepedagogikk ble utformet innenfor et vitenskapelig verdensbilde. Vitenskapen hadde en overordnet posisjon som normdanner og virkelighetsfortolker i utdanningssystemet (Slagstad 1998: 328). I dette lå det også en gradvis svekkelse av Kristendommens betydning både for verdensanskuelsen og for pedagogikken (Slagstad 1998: 329). Motivet bak Arbeiderpartiets skolepolitikk var sosial utjevning og nasjonal integrasjon (Slagstad 1998: 331). Samfunnsklassene skulle fjernes gjennom utdanningssystemet (Slagstad 1998: 331). ”For å hindre at ’klassedelingen etter økonomiske skillelinjer etterfølges av en klassedeling etter utdanning’, skulle all utdanning anses som likeverdige” (Slagstad 1998: 331-32).

I dette program og i denne endringen av utdanningssystemet kan man ane en rekke konflikter med den samfunnsklasse som arkeologene fram til 1940-tallet representerte. Rune Slagstad kontrasterer Arbeiderpartistaten med den foregående Venstrestaten, der folkeopplysning av tysk/romantisk type var idealet (Slagstad 1998: 93). Venstrestaten bar fram et stort nasjonaldemokratisk dannelsesprogram der det – i tråd med folkeligheten – ikke var den klassiske antikken som var dannelsesarven, men den norske oldtiden. Latin ble følgelig nedvurdert til fordel for det norske morsmål (Slagstad 1998: 98). Skolevesenet hadde sin storhetstid, der lærere og lektorer dannet en sosial middelklasse, en nasjonaldemokratisk elite som hadde betydelig innflytelse i lokalsamfunnene (Slagstad 1998: 99, 319, 105, 106). Kristendommen, spesielt lekmannsbevegelser, hadde stor betydning (Slagstad 1998: 109).

Arbeiderpartistaten hadde lite til overs for venstrestatens eliter. Læreren og lektorens framskutte rolle i det offentlige livet ble erstattet med en reformteknokratisk elite (Slagstad 1998: 319), likeså ble religionens betydning nedvurdert. Idrett og kultur ble ett for Arbeiderpartiet. Grunnlaget for all kultur var, i følge partiets ideologer, ”Menneskets arbeid

for å ta naturen og demonkreftene i sin tjeneste”. Den sunne og gode idretten var botemidlet med kulturlivets unatur, het det. ”Kulturlivets unatur” var opprettholdt av ”kultursnobben” (Slagstad 1998: 341), som var de intellektuelle som sto utenfor Arbeiderpartiets program. Det var organisasjonssamfunnets aktiviteter som ble forherliget (Slagstad 1998: 342). En fri og uavhengig samfunnsdiskurs var i følge partiideologer som Martin Tranmæl og Haakon Lie besværlig og uønsket. En intellektuell kultur sto dermed partiet fjernt. ”Akademikere’ som beveget seg utover den teknokratiske, sektorspesialiserte rolle, var i beste fall ’salongradikalere’”, skriver Slagstad (Slagstad 1998: 354).

Figur 14: Antall studenter ved de norske universitetene. Etter Statistisk årbok.

Disse ideologiske og praktiske momentene i Arbeiderpartiets omforming av det norske samfunnet fra mellomkrigstiden og fram til den nære etterkrigstiden, kan perspektivisere de endringene som man har ment å kunne spore i arkeologien på 1940- og 1950-tallet. Jeg vil illustrere dette med et eksempel: Gutorm Gjessing røk uklar med Arbeiderpartiet i 1961 og var med på å stifte *Sosialistisk Folkeparti* (SF) som en reaksjon på partiets utenrikspolitikk. Til dette uttalte Lie: ”Ingen av dem [initiativtakerne til SF] hadde spilt noen som helst rolle i norsk politikk, og det var ikke helt lett å ta dem helt alvorlig” (Slagstad 1998: 354). Jeg tror at Gjessings sosiale bakgrunn og kulturelle kapital, som sønn av en prest, fra en akademiker- og kunstnerfamilie, og som hadde gjort karriere innenfor universitetet som rendyrket forsker, definerte ham som suspekt overfor Arbeiderpartiets ideologer, selv om han for så vidt forfektet venstresidens politiske standpunkter³⁶.

I tråd med de argumentene som er lagt fram ville det være fristende å anta at universitetet, og med det arkeologien, ble sosialt degradert under omformingen av Norge. All utdanning skulle jo rangeres likt, slik at universitetet ikke kunne ha noen privilegert plass. Likeså var det kunnskap som var brukelig for Staten som var av betydning. Det var således Statens behov for ekspertise som bestemte hva det var verdt å satse på. Saken forholder seg imidlertid ikke så enkel. Universitetet beholdt sin dominerende posisjon som kunnskapsprodusent, men rekrutteringsstrategiene og institusjonaliseringen ble en del endret.

Flere viktige institusjoner ble etablert. I 1947 ble *Statens lånekasse for studerende ungdom* (Statens lånekasse for utdanning) opprettet. Det var på denne tiden et statlig ønske

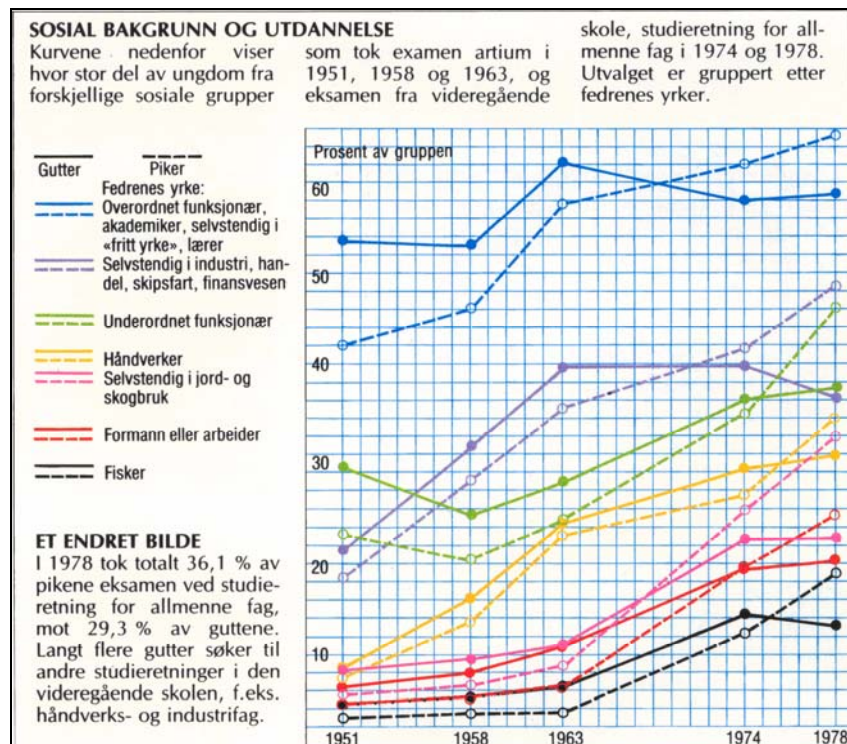
³⁶ Det er her også fristende å nevne at W. C. Brøgger hadde, via Fridjof Nansen, en del kontakt med den såkalte *Lysakerkretsen*, som han delte mange standpunkter med (Hestmark 1999: 270). Lysakerkretsen var skeptisk til deler av folkeopplysningen i ”Venstrestaten”, og hadde et klar elitistisk tilsnitt, der mange av Embetsmannsstatens dannelsesverdier ble ført videre. Likefullt må kretsen defineres som et barn av Venstrestatens politikk i Norge (Slagstad 2000: 450). Elitismen i Lysakerkretsen, basert på professoral, høyborgerlig kompetanse sto også Arbeiderpartiet fjernt.

om økt utdanning og kompetanse, blant annet for å ta igjen manglende progresjon under Andre verdenskrig, og i tråd med Arbeiderpartiets ideologi. Sosialdemokratiseringen av utdanningssystemet – utdanningssystemet skulle ikke reprodusere og reflektere klasesamfunnet, tvert i mot – påla Staten å tilrettelegge for at talentfulle studenter fra lavere samfunnslag fikk mulighet til å studere. Lånekassen skulle bidra med økonomisk støtte til de økonomisk mindre bemidlede. Til å begynne med var behovsprøvingen for å få lån streng, men etter hvert ble kravene senket. Rundt 1960 hadde omtrent halvparten av alle studenter fått lån i Lånekassen (<http://odin.dep.no/archive/kufbilder/01/06/Micro056.pdf>). Tilgangen til høyere utdanning ble også demokratisert ved at flere universiteter ble opprettet. I 1946 ble universitetet i Bergen dannet, etterfulgt av Trondheim og Tromsø i 1968. Dette økte mulighetene for en bredere sosial og geografisk rekruttering til høyere utdanning.

Videre ble *Norges allmennvitenskapelige forskningsråd* (NAVF) opprettet i 1949, etter angloamerikansk mønster, der samarbeid og kommunikasjon var nøkkelbegreper for forskningspraksisen (Slagstad 2000: 454). NAVF disponerte store pengesummer for forskning via inntekter fra Norsk tipping. Slagstad peker på at arbeiderpartistaten fikk en todelt rolle med hensyn til universitetene, slik at man ikke umiddelbart kan si at institusjonens rolle ble devaluert. På den ene siden ble det satset på den nyttebaserte forskningen, på den andre siden ble det også satset på den uavhengige grunnforskningen. NAVF og tippemidlene var en viktig årsak til at grunnforskningen fremdeles fikk betydelige tilskudd. Her var det forskersamfunnet selv som fordelte midlene (Slagstad 2000: 454-455).

Satsningene til Staten ga etter hvert resultater for studenttilstrømmingen. Figur 14 viser antall studenter ved universitetene i Norge fra 1835 til 1998. Etter en topp i studenttallet rett etter krigen, ser man at det spesielt er fra 1960-tallet og framover at antallet studenter øker merkbart. Figur 15 viser den sosiale bakgrunnen til artianerne, vist ved fars yrke. Grafen tar for seg perioden fra 1951-1978. Selv om det er tydelig at utdanningssystemet, til tross for Arbeiderpartiets ambisjon om oppløsning av klasseforskjellene, i stor grad er selvrekrutterende, der sønner og døtre av foreldre med høy utdanning også velger høyere utdanning (jfr. Glørstad 2003a: 416); er det også tydelig at fra 1960-tallet rekrutteres flere studenter fra andre og lavere rangerte sosiale klasser (jfr. Glørstad 2003a: 72-75). 1960-tallet regnes som begynnelsen på masseuniversitetenes tid da universitetsutdanning i langt større grad enn tidligere ble tilgjengelig for folk flest (Semningsen et al. 1984: 332).

Ut fra den skissemessige gjennomgangen av den politiskideologiske utviklingen på 1930- 1940- og 1950-tallet, de institusjonelle endringene i forsknings- og utdanningsinstitusjonene, endringene i studenttallene og den sosiale bakgrunnen til studentene, kunne man forventet følgende utvikling i det arkeologiske feltet generelt og i steinalderforskningen spesielt: Sosiale endringer er forholdsvis langsomme endringer, der effekten av ulike statlige tiltak og styringsgrep ikke alltid gir umiddelbare endringer i praksis. Av denne grunn er det sannsynlig å tenke seg at reformene i utdannings- og universitetssektoren fikk full effekt først noen år etter tiltakene. Økningen i studenttallet og endringen i sammensetningen i klassebakgrunnen til studentene på 1960-tallet, kan ses på som et resultat av de ideologiske og praktiske endringene i politikken og utdanningen på slutten 1940-tallet. I dette perspektivet burde man forventet at etterkrigstiden på arkeologiens felt viser til gradvise endringer, der det også er mulig å se ulike hysteresereaksjoner, for å bruke et uttrykk fra Bourdieu (1999: 167), det vil si strategier og praksis som baserer seg på disponeringer og utsikter som hører hjemme under forgagne forhold. Det er mange trekk ved faghistorien som kan sies å passe med dette bildet.

Figur 15: Sosial bakgrunn og utdanning. Figuren viser hvor stor andel av ungdom fra forskjellige sosiale grupper som tok artium i perioden 1951 til 1978. Selv om figuren ikke viser rekruttering til Universitet og høyskoler direkte, gir den en klar pekepinn på hvilke grupper som søkte seg mot slik utdanning, da artium var inngangsbilletten til høyere studier (Gjessing og Ouren 1983).

Bjørn Myhre framholder perioden 1945 til 1955 som en viktig og kreativ tid i norsk arkeologi. Internasjonal (dvs. angloamerikansk) samfunnsvitenskap hadde på 1930- og 1940-tallet gjort store framskritt som ble inkorporert i arkeologien (Myhre 1985: 179, 181). Temaer som bosetningshistorie, erverv og økonomisk tilpasning ble viktige. Nye metoder og tverrvitenskapelige undersøkelser ga ny kunnskap. Spesielt pollenanalysen ble et viktig instrument i arbeidet med å kartlegge bosetnings- og ervervshistorien (op.cit.: 180). Enkelte forhold innen steinalderarkeologien kan synes å passe med Myhres beskrivelse. På det tredje norske arkeologmøtet i Oslo i 1939 var steinalderundersøkelser et emne som ble ansett som et spesielt viktig satsningsområde, men da særlig i forbindelse med hule- og hellerfunn (UO årb. 1938-40: 166). Videre skriver Anders Hagen at i 1943 forelå en langtidsplan for norsk arkeologi, utarbeidet av Brøgger og Shetelig. Hovedemnet for programmet var ”studiet av den norske gården”. Interessant nok for denne sammenhengen var påstanden i programmet om at ”opphavet til den norske gården ligger i steinalderen” (Hagen 1997: 202-203). Både arkeologmøtet og langtidsplanen kunne tenkes å gi opphav til tiltak som skulle styrke steinalderarkeologien, men de prosjektene som Myhre nevner som utmerkende for tiden, er i hovedsak jernalderstudier og jernalderprosjekter: Sostelidundersøkelsene, Hunnutgravningene, jernalderens bosetning i Rogaland og Kaupangundersøkelsene. Av steinalderprosjekter nevnes Varangerundersøkelsene i Finnmark og Erik Hinschs undersøkelser av steinalderboplasser i Sør- og Vest-Norge (Myhre 1985: 180), som skal omtales senere. I hvert fall hva Hinschs undersøkelser angår er det vanskelig å se noen radikal fornyelse av forskningsfeltet, selv om hans arbeid var betydningsfullt nok for østnorsk steinalder.

En endring, som skulle få stor betydning for steinalderarkeologien i Østlandsregionen var opprettelsen av Universitetet i Bergen i 1946. Opprettelsen av universitet i vestlandsbyen markerte på ingen måte starten på arkeologisk forskning forankret til Vestlandet. Bergens museum hadde i lang tid drevet med forskning og undervisning i arkeologi, men studentene

måtte ta eksamen i Oslo. Fra 1946 ble Bergens museum mer selvstendig i forhold til Universitetet i Oslo. Arkeologer kunne, i teorien, leve hele sitt akademiske liv i Bergen, men det var først i 1955 at den første magisteren ble uteksaminert i vestlandsbyen (nemlig Egil Bakka). Opprettelsen av Universitetet i Bergen svekket Oldsaksamlingens spesielle posisjon i norsk arkeologi. Steinalderforskningen i Sør-Norge fikk etter hvert et sentrum i Bergen, spesielt ved introduksjonen av den prosessuelle arkeologien på slutten av 1960-tallet (Glørstad 2003a: 411, Nygaard 1995, jfr. også Nygaard 1988, 1989, Hesjedal 2001: 255, Olsen 1997: 54). Ikke minst for høyfjellsundersøkelsene, som skal omtales senere, fikk Universitetet i Bergen en sentral rolle. En del av vitaliseringen av faget som Bjørn Myhre mener å se fra midten av 1940-tallet, kan nettopp ha å gjøre med opprettelsen av Norges andre universitet. Ikke minst for dem som var tilknyttet bergensmiljøet, kan denne tiden ha fortont seg spennende. De store sosiale og administrative endringene i faget kom imidlertid på et senere tidspunkt.

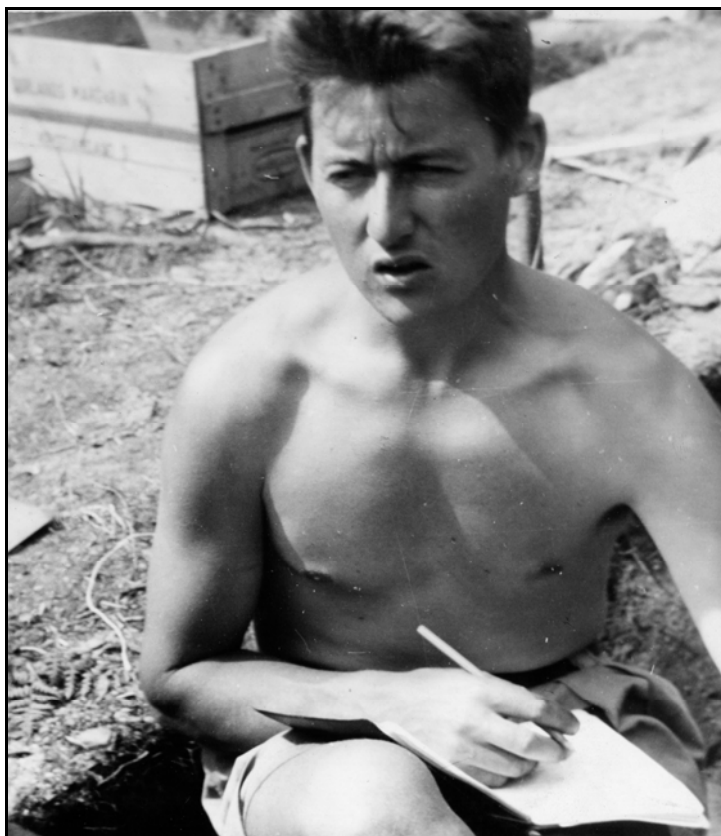
Varsler om endring, tiden fra 1940 til 1965

På Oldsaksamlingen ble det under og umiddelbart etter Andre verdenskrig rekruttert fire arkeologer med interesse for steinalderstudier, det var Sverre Marstrander, Erik Hinsch, Erling Johansen og Anders Hagen.

Under Gjessings periode som konservator i Tromsø ble Sverre Marstrander, som var magistergradsstudent, ansatt som museumsassistent i Gjessings sted. Marstrander viste stor interesse for helleristningene fra bronsealder, men orienterte seg også om steinalderfunnene i Øst-Norge. Av spesiell betydning i denne sammenhengen er at den utgravningen som han foretok på Håøya i Telemark før Andre verdenskrig, ble publisert i 1946 (Marstrander 1946). Dette var, så vidt jeg kan se den andre publiserte boplassundersøkelsen fra Oldsaksamlingens distrikt. Utover denne publikasjonen lot Marstrander østnorsk steinalder ligge som tema for artikler og bøker.

En som derimot stadig interesserte seg for østnorsk steinalder var Erling Johansen. Han var egentlig rørleggerlærling fra Fredrikstad i Østfold, men knyttet seg til Oldsaksamlingen i 1944. På eget initiativ hadde han lagt ned et stort arbeid i å oppdage og kalkere bronsealderristninger i Østfold (Johansen 1944, 1948). Selv om han hverken var student eller noen gang tok en arkeologieksamen, fikk Johansen en framtreddende rolle i Østfolds arkeologi. Oldsaksamlingen, ved Brøgger, skaffet i 1949 Johansen et livslangt statsstipend som lønnet konservator (Hagen 2002: 54, 138). På slutten av 1940-tallet og framover foretok han flere steinalderutgravninger i Østfold. En av de første var undersøkelsen av tre hustufter fra steinalderen på Kråkerøy. Undersøkelsen vakte oppsikt, både fordi funnene var interessante – både Johansen og andre som vurderte dem (f.eks. Hinsch 1955), mente de i hovedsak stammet fra Stridsøkskulturen – men også fordi husene som var oppdaget, var de første bygninger som var kjent fra steinalderen i Sør-Norge. Funnet ble først delvis publisert i 1957 i Kråkerøys bygdebok (Johansen 1957), der Johansen skrev om forhistorien i bygden. En annen boplassundersøkelse som har fått stor betydning, var undersøkelsen av tre steinalderboplasser på Høgnipen i Østfold. Boplassene ble regnet som de eldste i landet og hørte med til den eldste Fosnakulturen, rett etter istidens slutt. Den ene av boplassene ble foreløpig publisert i 1962 og 1964, men noen fullstendig publikasjon av funnet kom aldri fra Johansens hånd (Johansen 1962, 1964).

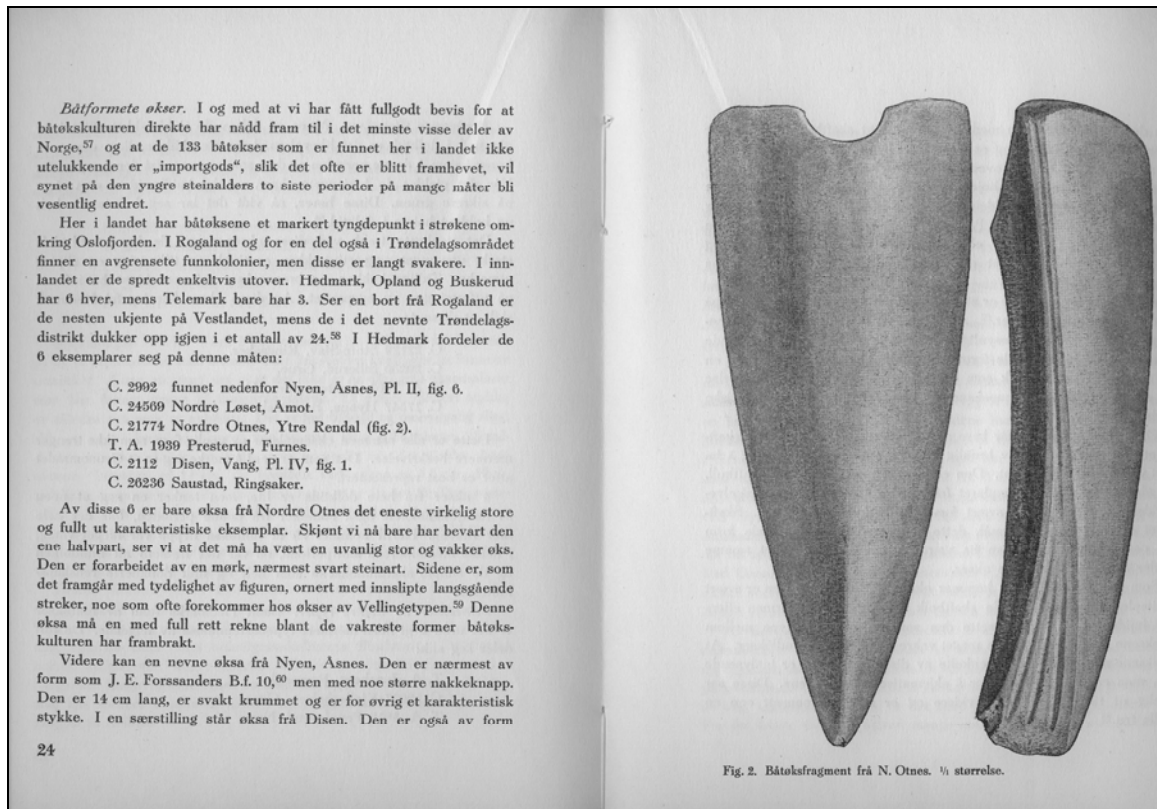
Et tredje prosjekt som fikk oppmerksomhet, var et studium av hvordan strandflinten kom til Oslofjorden, og forholdet mellom importert og lokal flint som råstoff. Studiet ble publisert i flere versjoner (f.eks. Johansen 1956, 1997) og lagt fram som foredrag i Vitenskapsakademiet i Oslo (Hagen 2002: 152). Imidlertid er kanskje hans største innsats for steinalderarkeologien hans bidrag til de mange bygdebøkene om Østfold. Fremdeles holdes disse arbeidene for å være meget gode bosetningshistoriske bidrag i norsk arkeologi (Østmo

Figur 16: Erik Hinsch ved undersøkelsen av steinalderboplass på Sluppan i Kragerø, Telemark. Foto: Kulturhistorisk museum.

1988a: 17, 125). Johansen kunne, gjennom sin detaljkunnskap om funnsteder og lokaltopografi, lage detaljerte analyser av forholdet mellom de forskjellige funngruppene, naturformasjoner og økologiske forhold i den aktuelle bygden. Det meste av det Johansen har skrevet, er publisert i Østfold, det området han både gjennom bopel og interesse var knyttet til. Uten eksamen og som eneste statsstipendiat i arkeologi ble han derfor etter hvert stående på sidelinjen av arkeologien i Norge. Hans bidrag til steinalderen i Østfold skal likevel ikke på noen måte undervurderes.

En av Gjessings elever under krigen var Erik Hinsch. Han begynte som arkeologistudent i 1943 og ble ansatt som assistent for Gjessing ved Oldsaksamlingen i 1944. Hans første publiserte arbeid om steinalderen var fra Møre (Hinsch 1948). Han tok magistergraden i 1949 med en avhandling om Stridsøkskulturen i Norge (Hinsch 1955). Avhandlingen baserte seg i hovedsak på typologiske studier av oldsaksmaterialet fra perioden, studier av oldsakenes fordeling i landskapet, supplert med de få gravfunnene som fantes fra perioden. Arbeidsmåten i avhandlingen skiller seg ikke mye fra måten Gjessing arbeidet på i *Norges Steinalder*, men resultatene av funngjennomgangen ga andre svar. Hinsch fungerte som konservator ved Oldsaksamlingen i 1950 og undersøkte i denne forbindelse den neolittiske boplassen Sluppan i Kragerø, Telemark. Han foretok også utgravninger av neolittiske boplasser i Kristiansand, Vest-Agder, og undersøkte en nøstvetboplass i Lier, Buskerud. Likeså ble en grav fra Stridsøkskulturen fra Kasin, Telemark ettergravd (Mikkelsen 1974). Ingen av disse undersøkelsene ble publisert av Hinsch. I 1951 fikk Hinsch stilling som konservator i Bergen og forlot dermed de østnorske boplassundersøkelsene. I 1956 publiserte han et stort verk om Traktbegerkulturen i Norge. Også denne avhandlingen bygget i hovedsak på løsfunn og oppsamlede boplassfunn, men undersøkelsene i Kristiansand, et fåtall grav- og offerfunn, ble også tatt med i analysen. Avhandlingene om Stridsøkskulturen og

Figur 17: Fra Anders Hagens magistergradsavhandling *Frå innlandets steinalder* (1945), den første magistergradsavhandlingen om steinalder i Norge. Fra publiseringen i Viking 1946.

Traktbegerkulturen satte forholdene på Østlandet i fokus, da det var herfra de aller fleste funn fra perioden kom. Arbeidene plasserte både Hinsch og Øst-Norge på steinalderkartet, og hans resultater fikk oppmerksomhet internasjonalt. Imidlertid døde Hinsch i 1958. Arbeidet med østnorsk steinalder fikk derfor en brå slutt.

Spesielt i avhandlingen om Traktbegerkulturen markerer Hinsch avstand fra Gjessings fokus på fangstkulturer og de nordlige innflytelsene. Han retter i stedet blikket mot sør og viser at både Stridsøkskulturen og Traktbegerkulturen er en del av en større, sørskandinaviske og europeiske utvikling. Likefullt er det ikke vanskelig å se slektskapet, i arbeidsmåte og grunnholdning til materiale, til Gjessing som jo var hans læremester.

Gjessing øvde også stor innflytelse på Anders Hagens arbeid. Hagen ble student i 1941 og tok eksamen i 1945. Gjennom studietiden hadde han nær kontakt med Gjessing, og magistergradsavhandlingen *Frå innlandets steinalder*, trykt i 1946 (Hagen 1946), er som arbeidene til Gjessing og Hinsch, bygget opp rundt typologiske studier i kombinasjon med funnspredning i landskapet. Temaet for avhandlingen var steinalderen i Hedmark fylke.

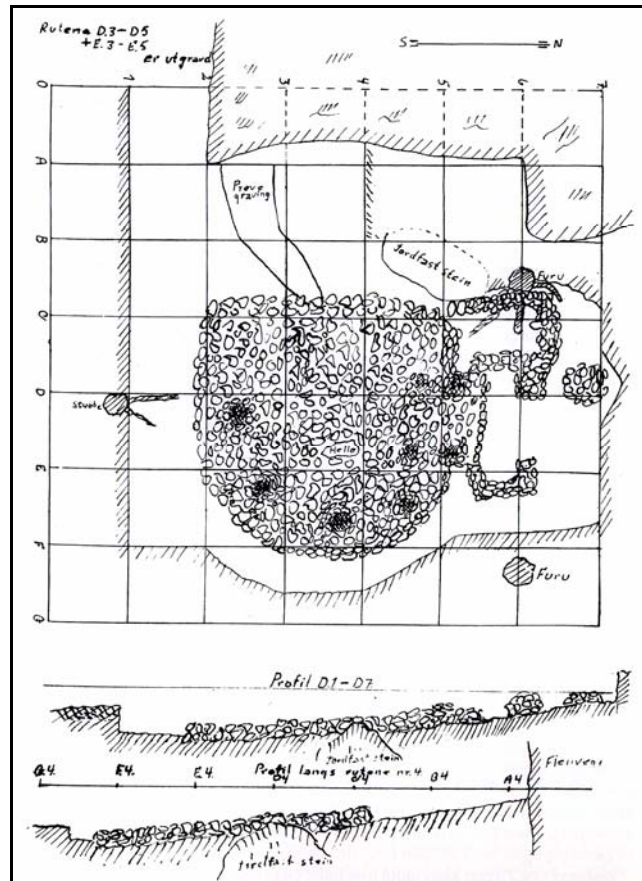
Under den Andre verdenskrig hadde Hagen arbeidet som assistent ved Oldsaksamlingen, og i 1946 ble han konservator ved institusjonen. Brøgger, som opplevde et faglig slektskap med Hagen, hadde gått inn for at sistnevnte skulle få konservatorstillingen, og Hagen tok på mange måter opp den arkeologiske arven etter Brøgger og hans generasjon: Det var interessen og vitebegjæret som bestemte hva han ville bruke sin tid som konservator på (Hagen 2002: 102). Hagen engasjerte seg ikke i steinalderarkeologien i de kommende år. I stedet igangsatte han store utgravningsprosjekter innen jernalderarkeologien (Sostelid- og Hunnundersøkelsene, Hagen 1953, Resi 1986).

Figur 18: Anders Hagen og Erling Johansen avdekker helleristninger i Borge, Østfold (etter Hagen 2002).

I 1951 ble Fornminneloven revidert. Den reviderte loven skilte seg i liten grad fra loven av 1905. To viktige endringer var imidlertid vedtatt: Området rundt et fornminne kunne fredes, og ikke minst påla loven, gjennom revisjonen, det offentlige og større private tiltak å finansiere utgravning, når deres virksomhet gjorde frigivning av fornminner påkrevd. (Trøim 1999: 90). Isa Trøim mener at spesielt Sigurd Grieg, i forkant av 1951-revisjonen av Fornminneloven, ivret for at fornminnene måtte bevares som en del av en større landskapsmessig helhet, som en del av kulturlandskapet (Trøim 1999: 81ff). Den samme iveren oppviste Hagen ved avslutningen av Hunnundersøkelsene: Det store Hunngravfeltet i Østfold skulle sikres for ettertiden som fornminnemiljø (Hagen 2002: 145, Trøim 1999: 113). Hunnutgravningen ble avsluttet samme året som Fornminneloven ble revidert.

Utover 1950-tallet følte Hagen en økende uro for fornminnevernet. Alt for mange minner fra forhistorien ble ødelagt av den økende samfunnsutbygningen. Det han så treffende kaller "kraftsosialistene" opplevde han som lite interessert i å bevare kulturarven. Som følge av Arbeiderpartiets arbeid med å gjøre Norge til en industristat, var det behov for store mengder energi. Vannkraft, gjennom oppdemming av vassdrag, var et viktig satsningsområde for å dekke energibehovet. Hagen ville arbeide for en mer offensiv forvaltningspolitikk (Hagen 2002: 172). Gjennom aviser og kringkasting informerte Hagen samfunnet og politikerne om den stadig økende ødeleggelsen av fornminner i Norge (Trøim 1999: 91). Offensiven høstet ikke umiddelbar anerkjennelse i Arbeiderpartiet, men Hagen organiserte felttoget i kraft av sin spesielle fagkompetanse – han engasjerte seg som fagperson innenfor et felt hvor han som arkeolog var spesialist – og knyttet viktige kontakter til både de som sto for ødeleggelsene av fornminnene (f.eks. Vassdragsvesenet) og til Kirke- og Utdanningsdepartementet (Hagen 2002: 176-177). Dette "spesialistutspillet" må ha vært, skal man tro Slagstad, helt i tråd med Arbeiderpartiets ideal for fagfolks samfunnsfunksjon (Slagstad 2000: 459), og han vant etter hvert gjennom med sin sak.

Figur 19: En av hustuftene fra Rødsmyra på Kråkerøy i Østfold undersøkt av Erling Johansen på slutten av 1940-tallet. Johansens tegning av tuften.

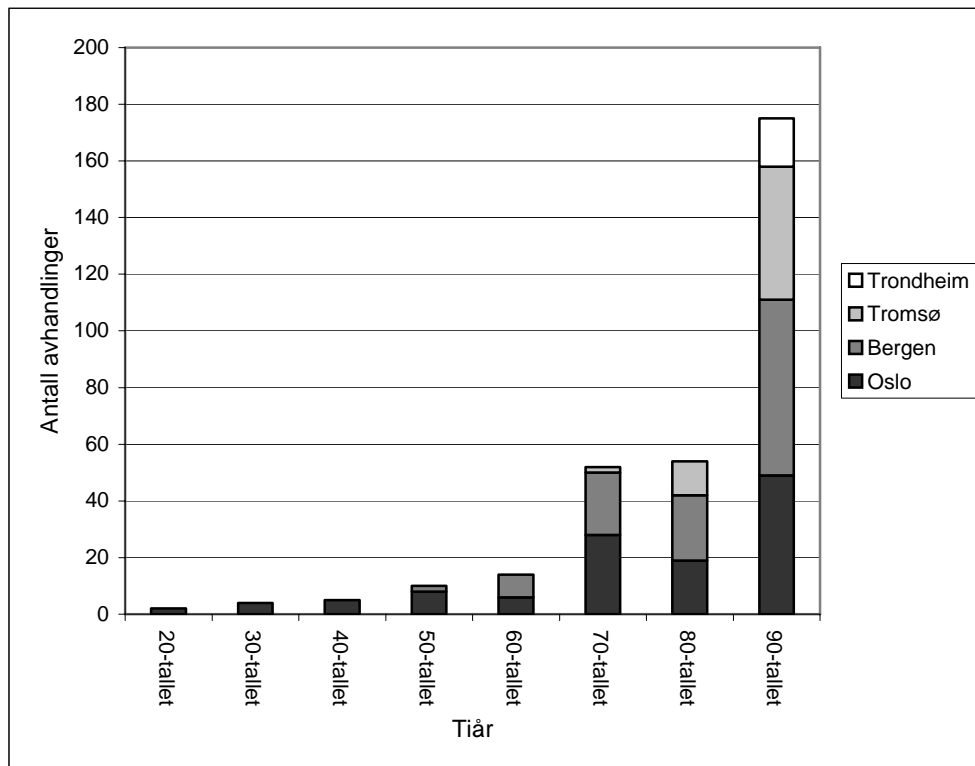
I kraft av endringene i Fornminneloven av 1951 måtte Vassdrags- og Elektrisitetsvesenet finansiere de arkeologiske undersøkelsene i forbindelse med kraftutbyggingen (Trøim 1999: 90, 93). Dette skulle komme til å endre arkeologien radikalt, for fra nå av var det ikke den enkelte forskers interesser og vitenskapelige mål (i tysk, romantisk stil) som styrte hovedvirksomheten i arkeologien, fra nå var det eksternt finansiert forvaltning av fornminnene i forbindelse med samfunnsutbygging som ble arkeologiens hovedoppgave³⁷. Teamwork etter amerikansk modell med *pålagte* oppgaver ble virkeligheten for de aller fleste arkeologer. Kontroll og samarbeid var stikkordene.

Som det etter hvert vil framgå fikk dette stor og positiv betydning for den østnorske steinalderarkeologien, men før utviklingen i faget i forbindelse med vassdragsreguleringene skal behandles, er det viktig å gjøre et kort tilbakeblikk på etterkrigstiden. Bjørn Myhre karakteriserte tiden etter Andre verdenskrig som en optimistisk og kreativ tid i arkeologien, der grunnlaget for en ny tid ble lagt (Myhre 1985: 181). Det er trekk ved gjennomgangen som både taler for og imot en slik tolkning av tiden.

Anders Hagen og kanskje Erling Johansen kan nok ses på som de første tegn på at den ”akademiske klassen” i mindre grad var selvrekutterende etter krigen. Hagen kom fra en håndverker- og bondeslekt og måtte selv finansiere sine studier, noe som blant annet medførte

³⁷ Som nevnt fikk Riksantikvaren i 1951 ansvar for middelalderarkeologien, et ansvar landsdelmuseene tidligere hadde hatt (Gaukstad 2001: 133). Man kan si at dette også er med på å markere begynnelsen på den økte innflytelsen byråkratiet fikk i arkeologien – Riksantikvaren var jo statens forvaltningsmyndighet og hadde ingen ting med universitetets vitenskapelige logikk å gjøre.

arbeid på fabrikk (Hagen 2002: 12, 28), mens Johansen som nevnt var rørleggerlærling. Ingen av disse framstår som særlig kapitalrike, i Bourdieus betydning av ordet, ved inngangen til arkeologien. De øvrige to av denne generasjonens steinalderarkeologer hadde, i akademisk sammenheng, en mer tradisjonell sosial bakgrunn. Sverre Marstrander kom fra en gammel embetsmannsslekt og må regnes som rik på i hvert fall kulturell kapital. Erik Hinsch kom fra en økonomisk velstående middelklasse.

Figur 20: Avlagte hovedfags- og magistergradseksamener ved de fire universitetene i Norge. Tallene er hentet fra Universitetsbiblioteket ved NTNU sin base over hovedfags-, magistergrads-, mastergrads- og doktorgradsavhandlinger i arkeologi i Norge. Avhandlinger i klassisk arkeologi er utelatt.

Man kan si at Hagen og Johansen følger linjen fra Nummedal, der det utelukkende er i kraft av ens egen forskning og strev at man får en plass på universitetet. Johansens og Nummedals posisjon minner kanskje mest om hverandre, da de begge var uten formell arkeologisk utdanning og fikk en personlig stilling i kraft av sin innsats. Hagen derimot gikk gjennom utdanningssystemet og avanserte gjennom alle de ulike trinnene en klassisk akademisk karriere kan følge (fra magister til konservator, til doktor, til professor, til bestyrer til dekanus, Hagen 2002). Nummedals og Johansens posisjoner kan vel tas som et uttrykk for den takhøyden og åpenheten som hersket ved Oldsaksamlingen i mellomkrigstiden og rett etter krigen (f.eks. Hagen 2002: 54). Men denne entusiasmen for den talentfulle lekmann eller ikkearkeolog må vel sies å passe bedre inn i en tidsånd som hersket før krigen (det som Slagstad kaller Venstrestaten), enn Arbeiderpartistatens fokus på spesialisering og teknokrati. Jeg er derfor usikker på om Johansens inkludering i faget skal ses på som en følge av utdanningsreformene, snarere tvert i mot. Likeså kan de store avhandlingene om østnorsk steinalder fra den nære etterkrigstiden (Hagen 1946, Hinsch 1955, 1956) ses på som en direkte fortsettelse av Gjessings og førkrigstidens perspektiver og arbeidsmåter. Det er også tydelig i Hagens selvbiografi (Hagen 2002) at det var Brøggers og Sheteligs æra som var idealet. Dette viser antakelig den tregheten det er i vitenskapelige systemer konstruert som sosiale felt og prosesser. Endringene skjer langsomt og i kraft av den strukturen som feltet

allerede har, slik at forestillingene og idealene ofte hører en eldre tid til enn de objektive framtidsutsiktene på feltet (hysterese).

Det tydeligste eksemplet på denne langsomme endringen kan rekrutteringen til arkeologien sies å være. Figur 20 viser antall avlagte magistergrads- eller hovedfagseksamener i nordisk arkeologi i Norge. Det er en gradvis økning av eksamener fra 1920-tallet til 1960-tallet. Det er relativt få som uteksamineres hvert tiår, selv om det er en viss økning i etterkrigstiden. 1970-tallet markerer en drastisk oppgang i antall uteksaminerte, mens 1990-tallet framstår som en formidabel yngleperiode for faget³⁸. Det er trolig at effekten av utdanningsreformen før og rett etter Andre verdenskrig for alvor setter inn på 70-tallet i arkeologien, slik trenden også er innen resten av universitetet. Som sosialt felt å betrakte kan man derfor si at det store generasjonsskiftet i arkeologien ikke skjer på 1940- og 1950-tallet, men på 1970-tallet. Grunnlaget for skiftet var likevel lagt ved etterkrigsreformen (jfr. Glørstad 2003a: 137-138).

Hvorvidt tregheten i praksis er like påfallende innenfor forskningen om de andre forhistoriske periodene som for steinalderen, vil jeg ikke ta stilling til her. Det er imidlertid grunn til å nevne at Sostelidundersøkelsene til Hagen ble sett på som banebrytende både i samtiden (Hagen 2002: 153, 155) og av senere faghistorikere (Myhre 1985, Trøim 1999). I det hele tatt framstår Hagens tidlige akademiske karriere mer som et *varsel* om, enn en virkeliggjøring av at en ny tid var i anmarsj.

Myhres tolkning av tiden rett etter Andre verdenskrig som nyskapende og optimistisk, må for Østlandets steinalders vedkommende, modereres noe. Hverken Hagen, Hinsch eller Marstrander gjorde perioden og regionen til hovedanliggende utover på 50-tallet. Imidlertid må avhandlingene om steinalderen som Hagen og Hinsch skrev samt Johansens bygdebøker, regnes som en ubetinget styrkning av forskningen: Her sto østnorsk steinalder for første gang på lenge i fokus, men som en fortsettelse av forrige generasjons fagperspektiver.

De første vassdragsundersøkelsene 1958-1970

I 1958 tok Oldsaksamlingens undersøkelser av fjellet til (Hagen 1963a: 110, Martens 1961: 1, Martens og Hagen 1961), med bakgrunn i vassdragsutbygningene. Anders Hagen var til å begynne med hovedansvarlig, men på begynnelsen av 1960-tallet ble ansvaret overdratt til Irmelin Martens (UO. årb. 1960-61: 282, Hagen 2002: 182).

Blant annet som en følge av vassdragsundersøkelsene ble *De arkeologiske museers registreringstjeneste* (DAMR) opprettet i 1963, med Bjørn Hougen og Hagen som sentrale drivkrefter. DAMR var en midlertidig organisasjon som skulle være et service- og koordineringsorgan for de fem landsdelsmuseene, der museumslederne også var organisasjonens styre. Hovedoppgavene til DAMR var å registrere og undersøke fornminner i forbindelse med vassdragsutbygningene og å registrere fornminner for Økonomisk kartverk (ØK) (Trøim 1999: 93, Møllerop 1988:24, Skjelsvik 1978). DAMR var samlokalisert med Oldsaksamlingen. Irmelin Martens og Elizabeth Skjeslvik var engasjert for å lede arbeidet (UO. årb. 62-64: 258). DAMR, ved Martens, hadde en sentral rolle i koordineringen og utføringen av den arkeologiske virksomheten i forbindelse med vassdragsutbyggingen, ikke bare innenfor Oldsaksamlingens museumsdistrikt, men også på Vestlandet og i Nordland. Omtrent ved oppstarten laget Per Borgersen for Norsk rikskringkastning filmen *Et fjelleventyr*, der utgangspunktet var konflikten mellom utbyggerne og arkeologene (Hagen 2002: 179). Det ser imidlertid ut som den konflikten først

³⁸ Som det framgår av figur 20 ble det fra 1970-tallet også uteksaminert arkeologer ved andre norske universiteter enn Bergen og Oslo. Tromsø universitet ble opprettet i 1968, med første uteksaminerte arkeolog i 1973. Universitetet i Trondheim ble opprettet samtidig, men uteksaminering i arkeologi begynte først på 1990-tallet.

Figur 21: Fra venstre: Anders Hagen, Irmelin Martens og Erling Johansen foran heller på Langesæ, Hardangervidda. Foto: Kulturhistorisk museum.

Figur 22: Scene fra høyfjellsundersøkelsene i forbindelse med vassdragsutbyggingen. Arkeologene graver boplasser ved Tyin mens vannet stiger. Foto: Kulturhistorisk museum.

og fremst fantes på filmrullene. Hagen skriver at hans støttespillere i arbeidet med å få til vassdragsundersøkelsene, var Oslo Lysverker og Norges Vassdragsvesen (Hagen 2002: 177), som også finansierte undersøkelsene. De første undersøkelsene ble utført i åtte forskjellige vassdrag, nemlig Tyin i Valdres, Gyrimos i Hemsedal, Uste-Finse i Hallingdal, Møsvatn i Telemark, Tokkevassdraget i Telemark, Finnaldalen i Setesdal, Osen i Hedmark og Trysilelva i Hedmark (Hagen 1963a: 111).

I løpet av 1960-tallet utførte DAMR også en rekke andre registreringer og undersøkelser langs vassdrag i Øst-Norge, i forbindelse med vassdragsutbygging. I tillegg til de ovennevnte, som nok er de viktigste undersøkelsene, ble det foretatt registreringer og mindre utgravninger i Fyresdal og Seljord i Telemark, Savalen, Rena og Femunden i Hedmark, Glomma i Østfold, Slidrefjorden, Vangsmjøsa, Vinsteren og Tesse i Oppland, Kvinavassdraget i Vest-Agder og Fyresdal og Mykland i Aust-Agder. Resultatene av undersøkelsene var meget varierende. Det ble oppdaget en mengde steinalderboplasser og mange funn kom for dagen, som raskt ble publisert (Hagen 1959, 1963, Martens 1961, Martens og Hagen 1961). Dette var første gangen det systematisk ble lett etter steinalderboplasser i Øst-Norge, og det ble utviklet og tatt i bruk nye registreringsmetoder som prøvestikking og presis dokumentasjon av funn og funnkontekster (Martens 1988: 41, 42). Denne vitenskapeliggjøringen av funninnsamlingen harmonerer godt med tidens fokus på positivistiske, naturvitenskapelige arbeidsprosedyrer. Studenter, som senere skulle bli betydningsfulle arkeologer, sto som feltledere av de forskjellige undersøkelsene: Blant annet var Knut Odner ansvarlig for Røldal-Suldal-undersøkelsene og Arne B. Johansen for Lærdalsundersøkelsene. Dette var undersøkelser ledet av Bergens museum og Stavanger museum, i samarbeid med Oldsaksamlingen og DAMR. Arbeidsdelingen med at Oldsaksamlingen hadde en noe tilbaketrukket rolle i forhold til de andre arkeologiske museene ved fjellundersøkelsene, er påfallende utover 1960- og 1970-tallet.

Et arbeid fra den første perioden av Oldsaksamlingens vassdragsundersøkelser som særlig fortjener å bli nevnt, er Knut Odners *Vivik ved Holmevatn på Haukelifjell* fra 1965 (Odner 1965, Odner 1968). Artikkelen er et av de første og mest vellykkede forsøkene på å sette fjellboplassene fra steinalderen inn i en større kulturhistorisk kontekst. Den fikk stor betydning for steinalderforskningen, både fordi den foregrep en del tanker som senere skulle bli viktige for steinalderforskningen (den såkalte sen flintspissbrukende fase), men også fordi den summerte opp tilgjengelig steinalderforskning på en forholdsvis oversiktlig måte (Glørstad 2003a: 221 ff). Odner satte her de østnorske boplassene i lavlandet i forbindelse med fjellboplassene, og knyttet videre forbindelsene til resten av Skandinavia og Nord-Europa.

En ny generasjon arkeologer virkeliggjør potensialet i systemet 1970-1990

HARDANGERVIDDAPROSJEKTET FOR TVERRVITENSKAPELIG KULTURFORSKNING

På slutten av 1960-tallet og begynnelsen av 1970-tallet oppsto det en interessant form for programmatisk forskning i forbindelse med vassdragsreguleringene. I 1967 ble den arkeologiske interimskommisjon (DAIK) opprettet. Kommisjonen besto av de fem landsdelsmuseenes bestyrere, der Hagen var formann³⁹. Tiltaket ble finansiert av NAVF, som ville bruke kommisjonen som konsulent ved vurdering og prioritering av søknader om støtte til arkeologisk virksomhet (Trøim 1999: 97, Møllerop 1988: 25). Kommisjonen skulle representere arkeologien overfor myndighetene og fungere som sakkyndig rådgiver i alle saker som berørte mer enn ett av de fem museene, når stat eller departement hadde behov for det, og den skulle sørge for normalisering av fredningsloven i hele landet (Trøim 1999: 97).

³⁹ Hagen var på dette tidspunktet bestyrer og professor ved Historisk Museum i Bergen.

Et av DAIKs viktigste bidrag var utformingen av *Hardangerviddaprojektet for tverrvitenskapelig kulturforskning* (HTK). Arne B. Johansen var prosjektleder og prosjektet startet opp i 1970 og ble avsluttet i 1974. Det nye og oppsiktsvekkende ved prosjektet, i forhold til de eldre vassdragsundersøkelsene, var at undersøkelsen tok utgangspunkt i klart formulerte vitenskapelige problemstillinger, der man forsøkte å se Hardangerviddas historie i overordnet perspektiv, og der ulike fagdisipliner skulle samarbeide om å få fram gode vitenskapelige resultater. Ressursutnyttelse og menneskets plass i miljøet og økosystemet, eller "fortidsmennesket og dets livbergingsmiljø" som det het i tidens språk, var prosjektets hovedfokus. Ved å ha en slik vitenskapelig plan med undersøkelsen skulle man forsøke å få størst mulig vitenskapelig utbytte av de midlene som tiltakshaver (Statskraftverkene) var forpliktet til å betale i forbindelse med oppdemningene, men også andre institusjoner var bidragsytere. Først og fremst ga NAVF en del midler, men også Industridepartementet og Universitetet i Bergen stilte midler til prosjektets disposisjon, slik at det kunne forskes ytterligere på materialet, og slik at undersøkelsene ikke skulle være bundet strengt til reguleringssonene. HTK representerte også den første gangen arkeologer ble tatt med i offentlig utredningsarbeid, i forbindelse med bruken av Hardangervidda (Johansen 1988: 168 ff, NOU 1974, Martens 1988: 42, Møllerop 1988: 25).

Arne B. Johansen fokuserte i HTK på problemrettet datainnsamling, og de faglige perspektivene var preget av streng vitenskapelig ånd med vektlegging av kvantifisering, naturvitenskapelig tilnærming til de forhistoriske samfunnene (Johansen 1970, 1974, 1975, 1978). Alle vitenskapene som deltok skulle være likeverdige, slik at ikke noen kun jobbet som støtte for andre, men der disiplinens kompetanse skulle framskaffe radikalt ny kunnskap. Dette ble kontrastert mot tidligere tiders undersøkelser, der vitenskaper som for eksempel zoologi, hadde assistert arkeologien i bestemmelse av beinmaterialet (Johansen 1988: 169-170).

HTK fikk stor oppmerksomhet i sin samtid, og mange arkeologer ble preget av å delta i prosjektet, eller gjennom bøker, artikler og foredrag som prosjektet, da særlig Arne B. Johansen, ga ut og holdt (f.eks. Martens 1988: 45, Solli 1988: 8, Myhre 1985, 1989, 1991, Indrelid 1994: 9). Imidlertid er det vel bred enighet om at den tverrfaglige ambisjonen ikke lyktes. Arkeologien ble hovedvitenskap og premissleverandør for prosjektet. Deler av undersøkelsene ble heller ikke publisert eller tilgjengeliggjort, slik planen var (Johansen 1988: 169-171). Likevel fikk HTK stor betydning i samtiden og for arkeologien som vitenskap.

Oddmund Møllerop trekker trådene tilbake til Brøgger i sin vurdering av konseptet for HTK (Møllerop 1988). Mer nærliggende er det vel å se HTK som en funksjon av Arbeiderpartistaten. Hele ambisjonen og organisasjonen er helt i tråd med tidens ideer. Tverrvitenskap, i angloamerikansk, positivistisk tapning, var jo et ideal for Staten. Likeså måten det hele ble organisert på: DAIK som et ekspertpanel som skulle rådgi styringsmakten og sette dens forskningspolitiske idealer ut i virkeligheten; koplingen til NAVF og dets idealer om tverrfaglighet og samarbeid, og ikke minst bruken av arkeologisk kompetanse i offentlig utredning av Hardangervidda. Kort sagt passer HTK, etter min mening, som hånd i hanske inn i tidens statlige ideal for vitenskap. At Johansen etter hvert, ja ganske tidlig, fikk kalde føtter med hensyn til både tverrvitenskapens muligheter og deler av positivismens kunnskapsteori (Johansen 1970, 1988), har mindre betydning i denne sammenhengen. Han hadde vært med på å skape en fagpolitisk og kunnskapsteoretisk horisont der Arbeiderpartistatens ideal ble virkeliggjort gjennom institusjoner, praksis og produkter.

Hagen oppsummerer i grunnen dette programmet godt i 1980: Framtiden for arkeologien ligger i utvidet tverrfaglig samarbeid, der forskningsprosjekter utformes etter klare problemstillinger. Denne typen prosjekter vil lede hen mot en økologisk arkeologi, en arkeologi som studerer menneskets tilpasning til naturen (jfr. her avsnittet over om Arbeiderpartiideologien: Grunnlaget for all kultur er menneskets arbeid for å ta naturen og

demonkreftene i sin tjeneste). Dette perspektivet kan også, sekundært (?) åpne for studiet av politiske og sosiale *systemer*, fortsetter Hagen. Arkeologiske kilder har bare en reell verdi når de utsier noe om mennesket som *sosial skapning i forhold til sine potensielle ressurser*. Dette må bli et satsningsområde så gjennomgripende at *den individuelle vilje ofte må bøye under* for prosjektets nødvendighet. Videre advarer Hagen, om enn litt fordekt, mot politisk bruk av arkeologien. Framfor å lete etter etniske grupper i det arkeologiske materialet, som kan brukes som våpen i dagens politiske strider, må det tverrvitenskapelige samarbeidet med å kartlegge menneskets tilpasning til naturen videreføres. Det må, avslutter han, være et mer signifikant anliggende å finne forklaringer på den forandring som kan *måles* gjennom det arkeologiske kildematerialet, enn å prøve å gruppere materialet i kulturer, avgrenset av tid og rom. Gjennom å studere forhistoriens massemateriale, via vitenskapelige og statistiske metoder, vil man nå større innsikt, enn gjennom estetiske evalueringer av et smalt utvalg med luksugjenstander (Hagen 1980: 5-8, min kursivering).

HTK framstår som virkeliggjørelsen av etterkrigstidens kunnskaps- og utdanningsreform. Prosjektet sammenfaller med den tiden da utdanningsreformene fikk full effekt, både generelt og i arkeologien, og da troen på det teknokratiske framskrittet ennå sto sterkt. Det er i denne sammenhengen interessant å påpeke at det nettopp er rundt 1970 (1965-68) at den *prosessuelle arkeologien* som vitenskapelig program for alvor danner den erkjennelsesteoretiske og værensmessige horisonten for den nye generasjonen arkeologer i Norge (Glørstad 2003a). Man kan si at de sosiale og politiskideologiske endringene som startet opp rett før og særlig etter Andre verdenskrig, som også bidro til endringer for arkeologien, fikk en helhetlig forestillingsmessig struktur med den prosessuelle arkeologien. Feltet av objektive føringer for praksis og forestillingene om denne, var dermed justert og synkronisert i og med den prosessuelle arkeologien.

Høyfjellsregistreringene fikk stor betydning for østnorsk steinalderarkeologi. For det første ble et helt nytt steinaldermateriale systematisk registrert, gravd ut, katalogisert og langt på vei publisert. Man fikk dermed nytt empirisk materiale å tolke steinalderen ut fra. Men like viktig var at vassdragsundersøkelsene for alvor åpnet opp for eksternt finansierte undersøkelser, der tiltakshaver måtte betale for de arkeologiske undersøkelsene når hans virksomhet truet med å ødelegge fornminner. Forvaltningsarkeologien ble dermed for alvor etablert. Vassdragsundersøkelsene bidro også til en økt raffinering og delvis nydannelse av det metodiske grunnlaget for steinalderarkeologien, der systematiske registreringer, prøvestikking, feltdokumentasjon utover plan- og profiltegninger, og systematisk utgravning og katalogisering ble selvfølgelig deler av steinalderundersøkelsene.

Etter hvert kom tyngdepunktet av høyfjellsarkeologien til å bli flyttet over til museene på Vestlandet, særlig Historisk museum i Bergen. HTK, for eksempel, var knyttet til Universitetet i Bergen. Studenter og arkeologer fra Universitetet i Oslo deltok likevel i undersøkelsene, slik at prosjektets ideer og praksis også ble en del av den østnorske arkeologien.

Av publikasjoner fra høyfjellsregistreringene som omhandler østnorske forhold, i tillegg til de som allerede er nevnt, må bidragene til Svein Indrelid som var tilknyttet HTK, særlig nevnes (1972, 1973a,b, 1975, 1976, med kommentarer, 1977, 1994, Indrelid og Moe1983). Også Indrelid var tilknyttet universitetet i Bergen, men han tok også for seg de områdene av vidda som lå innenfor Oldsaksamlingens distrikt. En annen arkeolog som publiserte resultater fra Øst-Norge var Lil Gustafson. Hun gjorde undersøkelser i Orklavassdraget, på grensen mellom Hedmark og Trøndelag, og det var Vitenskapsmuseet i Trondheim som sto ansvarlig for undersøkelsene (Gustafson 1990). Gustafson hadde før dette skrevet magistergrad om boplassene som var undersøkt ved Stegaros, men dette arbeidet var ikke publisert (Gustafson 1978).

Figur 23: Fra Egil Mikkelsens undersøkelse på Frebergsvik. Foto: Egil Mikkelsen.

STEINALDERARKEOLOGIEN VED KYSTEN FORNYES

Parallelt med undersøkelsene i høyfjellet ble også steinalderbosetningen langs Oslofjorden på ny viet interesse, og det med nye metoder og krav til systematikk og vitenskapelighet. Egil Mikkelsen skrev magistergradsavhandling om et nøstvetboplassområde i Frebergsvik, Vestfold. Han tok eksamen i 1972, og avhandlingen ble publisert i 1975 (Mikkelsen 1975a). Mikkelsen hadde selv foretatt utgravninger etter den prosessuelle arkeologiens krav til vitenskapelighet, og avhandlingen var den første ordentlige publiseringen av en boplass fra Nøstvetkulturen i Øst-Norge. Avhandlingen redegjorde for topografi, utgravningsmetoder og -forløp, klassifiseringen av gjenstandsmaterialet, representativitetsproblemer, teknologiske og typologiske trekk i materialet samt naturvitenskapelige og tekniske analyser. Alt dette var eksempler på de krav den positivistiske prosessuelle arkeologien satte til de arkeologiske prosedyrene. Presentasjonen av disse forhold, gjorde Mikkelsens videre konklusjoner mer *etterprøvbare* og styrket dermed vitenskapeligheten i resultatene. På grunnlag av den ovennevnte gjennomgangen plasserte han materialet kronologisk og kulturhistorisk. Deretter tok han for seg hvilken type økonomi menneskene på boplassen kan ha hatt, denne økonomiens forhold til de økologiske forholdene på stedet i steinalderen, og på grunnlag av dette kunne han konkludere avhandlingen med en modell av boplassbeboernes økologiske tilpasning, sosiale relasjoner og bosetningsstrukturen i området.

Avhandlingen er en klassiker innen prosessuell steinalderarkeologi, og for første gang ble Nøstvetkulturen i detalj presentert, altså 100 år etter at kulturen ble oppdaget. Avhandlingen er også eksemplarisk for perioden ved at nøkkelfunnstrategien forlattes til fordel for statistikken og trendene. I eldre litteratur konsentrerte fortolkningene seg om utvalgte, spesielt informative eller fine boplasser og funn. Med den prosessuelle arkeologien var det

snarere trendene i materialet som helhet som var av interesse. Dette kommer enda tydeligere fram i Einar Østmos magistergradsavhandling fra 1975 (Østmo 1975a, 1977). Her tok han for seg skafthulløksene fra senneolitikum i Østfold og behandlet deres attributter med avansert statistikk. På grunnlag av dette kunne han etablere en kronologi for øksene og dernest bestemme deres topografiske og økonomiske kontekst.

Den statistiske og instrumentelle interessen hos de nye steinalderarkeologene på 1970-tallet ga seg også til kjenne i arbeidet *Morfologisk klassifisering av slåtte steinartefakter*, som Knut Helskog, Indrelid og Mikkelsen sto som forfattere av (Helskog et al. 1976). Artikkelen søkte å gi et entydig system og nøytralt språk for beskrivelse og klassifisering av tilslåtte flint- og bergartsgjenstander. Arbeidet øver fremdeles stor innflytelse på måten oldsaksmateriale fra steinalderen klassifiseres.

I 1975 ga Mikkelsen ut et arbeid der han presenterte en kronologisk og økonomisk/adaptiv modell for mesolitikum i Øst-Norge (Mikkelsen 1975b). I praksis var dette første gang siden Gjessing at noen prøvde å ta perioden i regionen opp til helhetlig vurdering. Mikkelsen lanserte en firedeling av mesolitikum, der fase 1 tilsvarte Fosnakulturen og fase 3 Nøstvetkulturen. Mellom fase 1 og 3 plasserte han en mellommesolittisk mikrolittbrukende fase, fase 2; og etter fase 3 en ”sen flintspissbrukende fase”, fase 4. Mikkelsen var nok delvis inspirert av vestsvensk og sørskandinavisk mesolittisk forskning som hadde ordnet materialet etter et liknende kronologisk mønster (f.eks. Cullberg 1972, 1975 og Brinch Petersen 1973). Til vestsvensk forskning er det en klar parallell til innføring av en fase 2 mellom fosna- og nøstvetfasen (Sandarne-kulturen, Mikkelsen 1975b: 26-27), mens fase 4 tilsvarer omtrentlig Ertebøllekulturen i Sør-Skandinavia. Utskillelsen av en fjerde mesolittisk fase var også tydelig influert av undersøkelsene i høyfjellet, der en liknende fase var påvist (Indrelid 1973a, Mikkelsen 1975b: 27, 30). Mikkelsen baserte seg i stor grad på oppsamlede boplassfunn, men Høgnipenboplassen, Tørkopboplassen, som Mikkelsen selv hadde undersøkt, og boplassen Kjelås II var fagmessig undersøkt. (Mikkelsen 1975b: 23). I 1976 publiserte Østmo en boplass fra Torsrød i Vestfold, der materialet var av ”sen flintspissbrukende type”. En ¹⁴C-datering bekreftet den typologiske dateringen og strandlinjedateringen av boplassen til slutten av mesolitikum, slik at Mikkelsens teori om en fjerde fase var styrket (Østmo 1976). Senere har Høgnipenboplassen, Rørmyr II, blitt publisert av Birgitte Skar og Sheila Coulson (Skar og Coulson 1986, 1987, 1989) og Tørkopboplassen av Mikkelsen, Torben Ballin og Anne Karin Hufthammer (Mikkelsen et al. 2001). Publikasjonene har tilgjengeliggjort mer av grunnlagsmaterialet for Mikkelsens faseinndelinger. I tillegg til den kronologiske oppdelingen av mesolitikum presenterte Mikkelsen også en modell for økologisk tilpasning for samfunnene i de fire fasene.

Noe av bakgrunnen for det mer raffinerte kronologiske skjemaet lå i naturvitenskapen: I 1956, 1970 og i 1979 publiserte henholdsvis Ulf Hafsten, Anders Danielsen og Kari Henningsmoen strandlinjeforskyvingskurver for indre Oslofjord, Østfold og Vestfold, basert på fiksering av isolasjonsnivået for myrbasseng (Hafsten 1956, Danielsen 1970 og Henningsmoen 1979). Dette ga økt presisjon for datering av kystboplasser på grunnlag av strandlinjene.

Et annen naturvitenskapelig gave til arkeologien var ¹⁴C-dateringen. Allerede på 1950-tallet ble de første slike dateringene gjort i Øst-Norge (Skjelsvik et al. 1958), og flere boplasser var ¹⁴C-datert i forbindelse med vassdragsundersøkelsene. Introduksjonen av ¹⁴C-dateringer i arkeologien er tillagt stor betydning for faget. For eksempel så den britiske arkeologen Colin Renfrew seg nødt til å omskrive Europas forhistorie på basis av nye radiologiske dateringer (Renfrew 1973b). En tilsvarende revolusjon er det imidlertid vanskelig å få øye på i østnorsk steinalderarkeologi. Her var det innledningsvis en tydelig skepsis til å la denne typen dateringer alene bestemme boplassene eller funnets alder. Man stolte mer på de typologiske eller kulturhistoriske dateringene av funnene (for eksempel

Ingstad 1970, Skjølsvold 1972). Det er imidlertid tydelig at denne skepsisen delvis er generasjonsbestemt, der de yngre, prosessuelle arkeologene tidlig på 1970-tallet tilla denne typen dateringer større vekt enn det generasjonen tidligere hadde (f.eks. Indrelid 1974, Mikkelsen 1975c). Dette har delvis sammenheng med en større tiltro til naturvitenskapenes muligheter hos den prosessuelle generasjonens arkeologer, men det kan heller ikke være særlig tvil om at ^{14}C -dateringene av flere boplasser skapte en mulighet til å kaste nytt og klarere lys over en del vanskelige kronologiske problemer. For eksempel var ^{14}C -dateringene fra Tørkopboplassen viktige for Mikkelsens etablering av en mesolittisk "fase 2" mellom fosna- og nøstvetfasen (Mikkelsen 1975c). Fra 1970-tallet og framover er radiologiske dateringer aktivt brukt for å datere steinalderboplasser i Øst-Norge. Det er imidlertid fremdeles slik at dateringenes relevans vurderes på bakgrunn av andre dateringsteknikker samt en mer generell forståelse av funnets alder.

Mikkelsens teorier om kronologi og økologisk tilpasning ble videreutviklet av Inge Lindblom i hans magistergrad (Lindblom 1978), som ble publisert i artikkelform i 1984 (Lindblom 1984). Lindblom gikk gjennom alt tilgjengelig mesolittisk materiale fra Østfold, daterte det etter Mikkelsens kronologiske skjema og presenterte modeller for erverv og bosetningsstruktur i de forskjellige fasene, relatert til økosystemet i fylket.

Mikkelsen videreutviklet også sine kronologiske og adaptive teorier i modeller som omfattet mesolitikum i hele Norge (Mikkelsen 1978). Stikkordet for hans perspektiv var bruk av neoevolusjonistiske modeller og tilpasning til økosystemet, slik det prosessuelle programmet foreskrev (Glørstad 2003a: 16ff). Det adaptive og kronologiske perspektivet lå også til grunn for en ny gjennomgang av veideristningene fra Østlandet. Mikkelsen daterte her ristningene til nøstvetfasen av mesolittisk tid og satte ristningene inn i en større sosialøkonomisk og økologisk ramme (Mikkelsen 1977).

Ikke bare mesolitikumforskningen ble fornyet under den prosessuelle arkeologien på 1970-tallet. Enda større innsats ble lagt ned i utforskningen av neolitikum. Østmo hadde, som nevnt, skrevet magistergradsavhandling om senneolittiske skafthulløkser og deres betydning for jordbruket (Østmo 1975a-b, 1977). I 1976 ble han NAVF-stipendiat og startet opp med å utforske det eldste jordbruket i Østfold. Han baserte gjennomgangen på alle løsfunn av neolittiske oldsaker samt alle neolittiske boplassfunn, både fagmessig undersøkt og oppsamlede. Også her spilte statistiske analyser og relasjonen mellom funn og landskap stor rolle. Avhandlingen forelå som doktorgrad i 1986 og ble utgitt i 1988 (Østmo 1986b, 1988a).

Introduksjonen av jordbruk var et viktig emne for den prosessuelle arkeologien. Sverre Marstrander som ble bestyrer på Oldsaksamlingen i 1968, viste stor interesse og entusiasme for den prosessuelle arkeologien og den tverrfaglige satsningen, selv om han også så farer forbundet med programmet (f.eks. Marstrander 1979: 14-15). Marstrander tok initiativ til *Telemarksprosjektet*, som var en tverrfaglig satsning på studiet av det eldste jordbruket i fylket. Mikkelsen ble tilknyttet prosjektet som universitetsstipendiat fra 1973. Han samarbeidet nært med botanikeren Helge I. Høeg, som utførte pollenanalyser (Mikkelsen 1989a: 7). Pollenanalysen var ikke bare et viktig hjelpemiddel for å lage strandforskyvningskurver. Pollen fra korn og beiteplanter kunne også brukes til å fastslå når åkerbruk og beite ble etablert. Pollenanalytisk datering av jordbruket var meget viktig for Mikkelsen, men hadde en noe mer tilbaketrasket betydning i Østmos doktorgradsavhandling. Mikkelsen baserte seg i tillegg på en gjennomgang av alle løsfunn og oppsamlede/utgravde boplassfunn fra Telemark. På grunnlag av disse kildegruppene bygde han opp modeller for driftsformer, bosetning og økologisk tilpasning innenfor de ulike delene av fylket, og de forskjellige kronologiske underperiodene av neolitikum. Avhandlingen ble forsvart for doktorgraden i 1987 og publisert i 1989 (Mikkelsen 1989a, jfr. Mikkelsen og Høeg 1979).

Ikke bare Telemarks eldste jordbrukshistorie var viktig for Mikkelsen, han utviklet også modeller for introduksjonen av jordbruk i hele Øst-Norge, innenfor en

neoevolusjonistisk, adaptiv ramme (Mikkelsen 1982, 1984). Tidlig jordbruk var også temaet for Anne Sophie Hygens mastergradsavhandling fra 1977, som var skrevet over materiale fra Vestfold (Hygen 1977). I 1988 publiserte Lisa B. Bjerck en syntese av den kulturhistoriske utviklingen fra mesolitikum til neolitikum i Sør-Norge (Bjerck 1988). Arbeidet dannet utgangspunkt for en engasjert debatt i tidsskriftet *Norwegian Archaeological Review*, der både norske og utenlandske forskere ytret seg (op.cit., med kommentarer).

Studiet av introduksjonen av jordbruk baserte seg i stor grad på vurdering av neolitikums storsteinsredskapers fordeling i landskapet i forhold til ulike ressurser, kombinert med pollenanalytiske data. Forskerne jobbet innenfor en klart definert, sørskandinavisk kronologisk ramme, der den sørskandinaviske Traktbegerkulturen ble etterfulgt av Stridsøkskulturen som igjen ble avløst av senneolitikum. Ingen forskere stilte spørsmål til verdien av denne kronologiske oppdelingen, og det var en utbredt oppfatning at de kronologiske problemene vedrørende neolitikums storsteinsredskaper måtte løses andre steder enn på Østlandet. Østlandet var like fullt en del av den sørskandinaviske utviklingen, selv om det var mulig å påvise enkelte avvik fra utviklingen i sør, spesielt i mellomneolitikum. De lokale avvikene var tradisjonelt sett i sammenheng med den såkalte Gropkeramiske kulturen, introdusert i Norge av Erik Hinsch (1955). Hverken Østmo eller Mikkelsen tok i bruk Den gropkeramiske kulturen i sine forklaringsmodeller. Østmo antyder for så vidt en mulighet for at man i mellomneolittisk tid kunne ha et gropkeramisk innslag ved Oslofjorden (Østmo 1988a: 227), men perspektivet hadde liten aktualitet i hans avhandlinger om jordbrukets introduksjon. Mikkelsen så helt bort fra Den gropkeramiske kulturen, og betraktet i stedet kystboplassene som Traktbegerkulturens fangstboplasser (Mikkelsen 1989a: 162-163).

Den gropkeramiske kulturen levde imidlertid en skygetilværelse på de neolittiske kystboplassene. Da vassdragsundersøkelsene hadde startet opp, var det arkeologiske fokus i stor grad rettet mot fjellet, men kysten var ikke helt glemt. I Telemark hadde Anne Stine Ingstad undersøkt boplassen Rognlien, som dannet grunnlaget for hennes mastergrad i 1960. Avhandlingen ble publisert i 1970 (Ingstad 1970). Rognlien var en av de få sakkyndig utgravde boplassene fra Telemark og en viktig brikke i Mikkelsens jordbruksstudium. Ingstad fikk også publisert boplassen Sluppan fra Telemark, som Hinsch hadde undersøkt (Ingstad og Müller 1965). I begge disse arbeidene spilte Den gropkeramiske kulturen en forholdsvis viktig rolle, men kulturen var kanskje i stor grad et uttrykk for den kronologiske usikkerheten som knyttet seg til de neolittiske kystboplassene langs Oslofjorden og Sørlandskysten. Fra Bjørns vurdering av Narestø i 1930, over Hinschs arbeid om Traktbegerkulturen og Odners artikkel om Vivik, hadde det vært en diskusjon om alderen på disse boplassene (jfr. Glørstad 2003a: 221ff). Både Mikkelsen og Østmo engasjerte seg i denne diskusjonen på 1970- og 1980-tallet (Østmo 1980, Mikkelsen 1984, 1989). Østmos interesse hadde nok i stor grad sammenheng med en stor neolittisk boplass han hadde undersøkt på Auve i Vestfold (Østmo 1984a, 1993, 1997). Boplassen hadde spesielt gode bevaringsforhold, og et rikt materiale, herunder store mengder keramikk, var gravd fram. Keramikken minnet mye om svensk stridsøkskeramikk, men ¹⁴C-dateringene antydte en noe høyere alder. Østmo var en av de første som forsøkte seg på ¹⁴C-datering av matskroper på keramikken. Mer raffinerte teknikker for radiologisk datering gjorde det mulig å datere på meget små mengder organisk materiale eller kull. Matskorpedateringene fra Auve ga alder på prøvene til rundt begynnelsen av tidligneo-litium, noe som var langt eldre enn den tradisjonelle dateringen av slikt keramisk materiale, som plasserte denne typen keramikk i andre halvdel av mellomneolitikum (Østmo 1993). Resultatene ble en del av en omfattende debatt om alderen på steinalderkeramikken i Sør-Norge, dens kulturhistoriske opphav og verdien av matskorpedateringer (Olsen 1992, Glørstad 1996a, Åstveit 1999, Persson 1999, Amundsen 2000, Bergsvik 2003). Østmo har også publisert de naturvitenskapelige undersøkelsene fra Auveboplassen (Østmo et al. 1997), men den endelige monografien er ennå under bearbeidelse.

Figur 24: Fra Einar Østmos hellekisteundersøkelser på Lund i Aremark, sommeren 2000, Østfold. Foto: Håkon Glørstad.

Interessen for jordbrukssamfunn og neolittiske boplasser ga seg også utslag i streven etter å oppdage og bestemme steinalderens boliger. Tuftene fra Kråkerøy var tidlig kjent, men det ble også oppdaget en hustuft på Rognlien, og spor etter noe som kunne være et senneolittisk hus ved Hunnundersøkelsene. Kunnskapsstatus ble oppsummert av Østmo i 1979 og 1991 (Østmo 1979, 1991). I 1989 tok Trond Løken teoriene om den eldste jordbruksbosetningens karakter opp til ny vurdering, i forbindelse med diskusjonen om etablering av fast gårdsbosetning i Norge. I likhet med Østmo (1988a) og Mikkelsen (1989a) konkluderte han med at det i senneolittisk tid, i hvert fall tidlig i eldre bronsealder, var etablert gårdsbosetning på Østlandet (Løken 1998).

Parallelt med jordbruks- og boplasstudiene har Østmo også tatt opp Gabriel Gustafsons prosjekt om å undersøke gravskikken i yngre steinalder på Østlandet. I 1980-81 undersøkte han funnstedet hvor megalittgraven på Skjeltorp hadde stått (Østmo 1982). Steinene var flyttet vekk fra jordet hvor graven hadde ligget, og på 1940-tallet ble den rekonstruert i skogkanten i nærheten av opprinnelig locus. Østmos undersøkelse ga viktig informasjon om megalittgravens alder og form, da gropene der steinene hadde stått, ennå var synlig under åkerjorden. Det ble også funnet traktbegerkeramikk ved utgravningen – en sjeldenhet i Norge.

En antatt hellekiste fra senneolitikum ble undersøkt av Lindblom på Holtenes i Hurum i 1978, i forbindelse med restaurering (Lindblom 1980). Graven var kjent siden 1913 og var én av to kjente gravminner fra steinalderen på Holtenes. Den andre graven hadde gitt funn av en tynnakkert øks av flint. Lindblom var mest tilbøyelig til å datere graven til senneolitikum, men hadde hverken funn eller radiologiske dateringer som bekreftet dette. I 1984 undersøkte Østmo en nyoppgadet gravrest med steinkammer like i nærheten av Lindbloms undersøkelse. Her ble det både funnet oldsaker og foretatt radiologiske dateringer som plasserte graven ved overgangen mellom tidlig- og mellomneolittisk tid. Graven måtte dermed betraktes som en megalittgrav fra Traktbegerkulturen. I dette lys ble Holtenesgraven med øksefunnet, kisten Lindblom hadde undersøkt samt et fjerde, totalt utslettet gravkammer tolket som rester av ytterligere tre megalittgraver (Østmo 1985). Funnet og tolkningen var oppsiktsvekkende, for antallet megalittgraver i Norge var dermed femdoblet. Hypotesen om Traktbegerkulturens

nærvær ved Oslofjorden som en sørskandinavisk jordbrukskultur, var ytterligere bekreftet (Østmo 1986a).

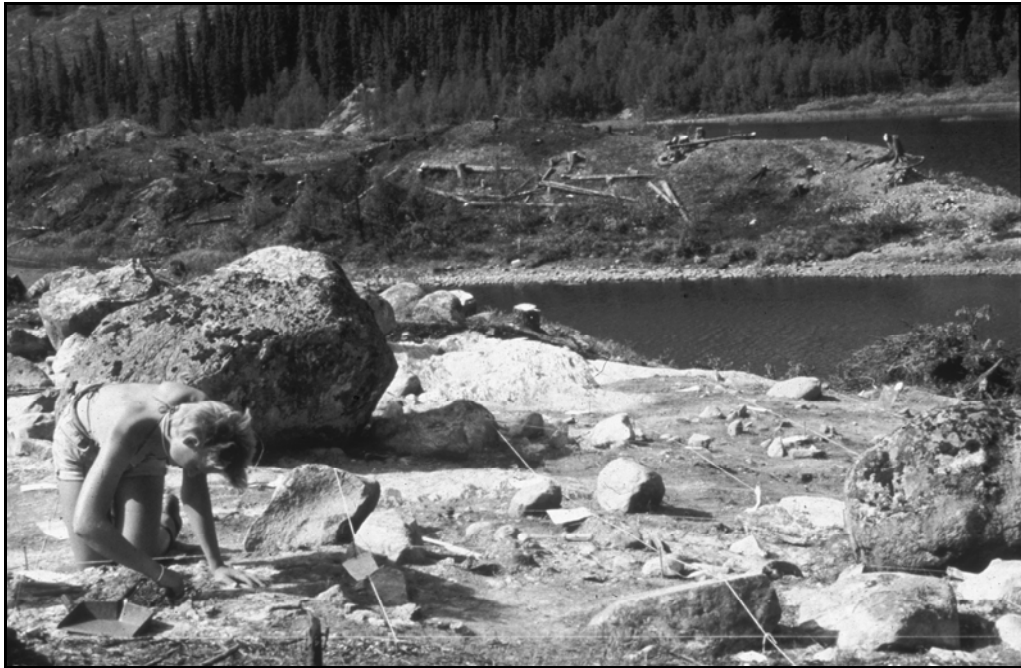
Også de senneolittiske hellekistene ble en del av Østmos prosjekt om steinalderens gravskikk. Ved befaringer og gjennomgang av innberetninger og tilveksttekster, hadde Østmo skilt ut en gruppe gravminner som kunne være senneolittiske hellekister. I 1997 startet han opp undersøkelser av disse fornminnene, og så langt har tre nye hellekister blitt identifisert og utgravd (Østmo 2003). Av øvrige undersøkelser av steinaldergraver skal det nevnes at Arne Emil Christensen i 1960 undersøkte en mulig hellekiste i Svelvik i Vestfold. På 1940-tallet undersøkte Hagen, sammen med henholdsvis Hinsch og Johansen, to mulige hellekister i Østfold. Det er usikkert om dette var steinaldergraver (Østmo 2003: 7).

Denne gjennomgangen av etterkrigstidens steinalderundersøkelser ved kysten, har så langt fokusert på prosjekter og utgravninger som i all hovedsak har vært vitenskapelig initiert. De følger således opp tradisjonen i steinalderforskningen fra førkrigstiden. De dominerende forskerne innen denne vitenskapelig motiverte steinalderarkeologien må sies å være Mikkelsen og Østmo. Emnene og problemene som ble valgt var gjerne steinalderarkeologiens store problemer, som introduksjonen av jordbruk, steinalderens monumentalbygg og overordnet kronologi.

FORVALTNINGSARKEOLOGIEN KONSOLIDERES: NY RUNDE MED STORE PROSJEKTER

I likhet med den arkeologiske utviklingen i fjellet, ble også de lavereliggende strøkene utsatt for omfattende samfunnsutbygging, som krevde arkeologiske undersøkelser i forkant. Dette skapte nye problemfelt og ny arkeologisk kunnskap. Stortinget behandlet i 1973 en verneplan for vassdrag. Flere vassdrag ble vernet for 10 år. Disse vassdragene skulle undersøkes og vurderes med hensyn til kulturhistoriske interesser contra verdiene ved en eventuell utbygging (Hofseth 1982). Jevnt og trutt ble det foretatt registreringer og delvis utgravninger i forbindelse med vassdragsreguleringer i Øst-Norge. Flere av disse undersøkelsene ble fra 1980 publisert i Oldsaksamlingens nystartede Variarekke (f.eks. Mikkelsen 1980a-c, Hofseth 1981a-b, Lindblom 1982, Østmo 1984b, 1989b), men også som oppkopierte rapporter. Det ble også skrevet et fåtall magistergrader i Oslo over steinalderen i fjellet (Schaller 1984, Uleberg 2003) utover 1980- og 1990-tallet.

Nye storstilte utgravninger med spennende resultater for østnorsk steinalder kom først med oppdemningen av Dokkavassdraget. I tidsrommet 1985-89 ble det undersøkt en rekke boplasser fra steinalderen, under ledelse av Sheila Coulson (Boaz 1998a: 7). Dokkaundersøkelsene ble en fornyelse for steinalderarkeologien ved Oldsaksamlingen, da en ny generasjon arkeologer ble knyttet til utgravningsprosjektet. For mange kom det som en overraskelse at et område som Dokka hadde rike steinalderfunn. De intensive undersøkelsene i forbindelse med tidligere vassdragsundersøkelser hadde gjerne vært i høyfjellet (f.eks. HTK), og bosetningsmodellen for jakt- og fangstsamfunnene opererte derfor med sesongvandring mellom kyst og fjell – innlandet i mellom var mer en transittsone (Hagen 1946: 60, 1997: 335). Mikkelsen hadde riktignok drøftet mulighetene for både en permanent mesolittisk bosetning i det østnorske innland og sesongvandring mellom skogsområdene og kysten både i 1975, 1977 og 1978 (Mikkelsen og Nybruget 1975, Mikkelsen 1977: 192-193, 1978), men innlandet var likevel et temmelig utforsket område med hensyn til steinalder. Dokkaprosjektets steinalderundersøkelser, som kan sies å være en videreutvikling av den prosessuelle steinalderarkeologien, bidro til fornyelse av registreringsteknikkene for å finne boplasser. Prøvestikking etter topografiske indikatorer ble en velutprøvd og svært resultatgivende registreringsteknikk. Sentrale problemstillingen for prosjektet var intern boplassorganisering, lengden på oppholdet på boplassen, størrelsen på gruppen og tolkning av hvilke aktiviteter som hadde foregått der. Men da steinalderen i området var dårlig kjent i utgangspunktet, ble mer overordnede, kronologiske problemer samt ervervsstudier

Figur 25: Fra Dokkaundersøkelsene. Foto: Kulturhistorisk museum.

også viktig. Dokkaprojektet prioriterte totalutgravninger av et mindre antall boplasser, framfor testundersøkelser på et stort antall. Dette ga grunnlag for detaljerte studier av intern boplassorganisering. En annen teknikk som ble introdusert var sammenliming av slått bergart og flint, slik at reduksjonssekvensen kunne rekonstrueres. Denne typen analyse kunne gi ny informasjon ikke bare om produksjonen av gjenstanden, men også dens bruksliv og behandling av produksjonsavfallet – alt dette er momenter som var viktige for å forstå boplassorganiseringen og aktivitetene på stedet (Boaz 1998a: 63-76). Joel Boaz skrev doktorgradsavhandling over materialet fra Dokka, der forholdsvis avanserte statistiske modeller ble benyttet for å tolke funnspreddning på boplassene som uttrykk for forhistoriske situasjoner. Disputasen foregikk i USA, og avhandlingen ble senere publisert i Norge (Boaz 1998a). Boaz' avhandling er den mest fylldige oppsummeringen av steinalderundersøkelsene fra Dokkaprojektet så langt. Den endelige rapporten fra undersøkelsene foreligger ennå ikke.

Metoden med å lime sammen knakkeavfallet fra reduksjonssekvensen av en kjerne vakte oppsikt utover Dokkaprojektet, da Coulson, sammen med Birgitte Skar, viste at boplassmateriale man i utgangspunktet hadde trodd var akkumulert over lang tid, kunne ha vært produsert under én eller et fåtall knakkesekvenser på bare noen timer eller minutter (Skar og Coulson 1986, Coulson 1986). Coulson og Dokkaprojektet satte således fokus på betydningen av studiet av teknologiske aspekter ved det slåtte steinmaterialet.

Interessen for innlandsområdene som Dokkaprojektet representerte, gir seg også til kjenne i to interessemotiverte undersøkelser på Sjevollen i Elverum. I forbindelse med utvidelse av en traktorvei hadde det framkommet flint. Traktorveien hadde skåret gjennom en hustuft fra steinalderen. Mikkelsen ledet undersøkelsen av tuften i perioden 1985-1987 (Mikkelsen 1989b). Han tolket den som en vinterboplass for elg- og beverfangst, innenfor den migrasjonsmodellen han hadde introdusert i 1978 (Mikkelsen 1978). I 1989 og 1990 grov Ingrid Fuglestvedt ut nok en tuft som lå i nærheten. De to Sjevollentuftene dannet grunnlag for hennes magistergradsavhandling (Fuglestvedt 1992, 1995). Tuftene ble begge datert til senmesolittisk tid og var de første tuftene av denne typen som var kjent og undersøkt i Øst-Norge. Fra før var kun tuftene fra Erling Johansens undersøkelser på Kråkerøy, en hustuft på Rognlien (Ingstad 1970) samt enkelte teltringer etcetera fra høyfjellet (Indrelid 1994), kjent.

Svevollentuftene var av en helt annen karakter og viste at i hvert fall i innlandet bodde folk i mesolitikum i regulære hytter i Øst-Norge, slik det var påvist lengre nord i landet samt i Sverige.

Dokkaundersøkelsene var den andre puljen av store vassdragsundersøkelser innenfor Oldsaksamlingens distrikt. Men forvaltningsarkeologien utfoldet seg også i kystområdene. Her var det ikke vassdragsreguleringer som kom i konflikt med mange steinalderboplasser, men Statens behov for nye veier og jernbanelinjer samt private og halvoffentlige selskaps industriutbygging. Oslofjordsområdet og Lista ble de områdene der aktiviteten var høyest.

En tidlig undersøkelse kom i forbindelse med anleggelsen av Lista aluminiumsverk tidlig på 1960-tallet. Karl Vibe Müller ledet undersøkelsen av fire boplasser ved Lundevågen (Vollmonaprojektet), men materialet er ikke bearbeidet eller katalogisert. Undersøkene fikk følgelig liten betydning for steinalderforskningen. I 1989 ledet Inge Lindblom en stor steinalderundersøkelse i Halden by. Det såkalte Haldenprosjektet undersøkte fire store boplasser fra nøstvetfasen og den etterfølgende ”sen flintspissbrukende fase”. Bakgrunnen for undersøkelsen var Saugbruksforeningens etablering av en papirfabrikk i Halden (Lindblom et al. uten årstall). Både utgravningene og dokumentasjonen av boplassene hadde høy kvalitet og materialet åpnet for mange interessante problemstillinger vedrørende senmesolittisk tid ved Oslofjorden. Man måtte faktisk tilbake til Frebergsvikundersøkelsen til Mikkelsen for å finne maken til materiale og intensitet på undersøkelsene. Utgravningene ble imidlertid aldri publisert.

Ved inngangen til 1990-tallet kan det være verdt å igjen stoppe opp og samle trådene. Fra Fornminneloven ble revidert i 1951 og vassdragsundersøkelsene kom i gang i 1958, til begynnelsen av 1990-tallet, ble arkeologien stadig mer byråkratisert og ”nødgravninger”, det vil si gravninger med bakgrunn i samfunnsutbygging, tok stadig mer av arkeologenes tid (Marstrander 1979: 14). I 1973 ble *De arkeologiske museers registreringstjeneste* (DAMR) oppløst og registreringsvirksomheten for Økonomisk kartverk desentralisert til det enkelte arkeologiske regionsmuseum (Trøim 1999: 95). Veiutbyggingen skjedde i så stort tempo at Oldsaksamlingen i 1971 måtte opprette en egen vegplanavdeling for å ta seg av slike saker (Marstrander 1979: 14). Rundt 1970 blir en av konservatorstillingene ved Oldsaksamlingen kalt ”reisekonservator”, og Perry Rolfsen dro som reisekonservator på mange befaringer i forbindelse med reguleringsplaner. I årsberetningene fra og med 1973 er det tydelig at forvaltningssakene har blitt så mange og tidkrevende at de ti fylkene som Oldsaksamlingen forvalter, er fordelt på seks konservatorer. Disse var ansvarlig for alle plansaker i fylket, unntatt ØK-registreringer og vegplaner. Denne ordningen med at enkelte konservatorer/arkeologer har ansvar for utvalgte fylker, har holdt seg fram til i dag.

I 1978 fornyes Fornminneloven og får nytt navn – Kulturminneloven. I større grad enn tidligere blir nå fornminnene en del av en samfunnsmessig og landskapsmessig helhet. Kulturminnevernet ble nært knyttet til den offentlige arealplanleggingen (Trøim 1999: 142), hvilket igjen førte til at den byråkratiske og forvaltningsmessige delen av arkeologien vokste i omfang. Dette førte ikke til at det ble forsket mer på alt materiale som ble gravd fram. Myndighetene ga ikke aksept for at tiltakshaver skulle bekoste forskning på det framgravde materialet, slik arkeologene gjerne ville. Det var kun å sikre kildematerialet for ettertiden som var lovpålagt (Trøim 1999: 145). Dette betød at mye kildematerialet ble tatt inn til museet uten at det var rom for bearbeidelse til publikasjon og mangfoldiggjøring. Materiale fra en god del forvaltningsundersøkelser ble derfor liggende og delvis glemt av forskningen.

Økt statlig forståelse for den landskapsmessige sammenhengen til fornminnene i Kulturminneloven, noe som blant annet ga seg utslag i muligheten til å frede områdene rundt fornminnene (Trøim 1999: 141), kan ses i sammenheng med opprettelsen av Miljøverndepartementet i 1972. En av hovedgrunnene til at dette departementet ble opprettet,

var å få et overordnet organ for å styre utnyttelse og vern av landets ressurser. På denne måten kunne enkeltstående vernesaker behandles innenfor overordnede rammer og i et langsiktig perspektiv. Det overordnede ansvaret for kulturminneforvaltningen ble derfor flyttet fra Kirke- og undervisningsdepartementet til Miljøverndepartementet. Dermed kunne kulturarven vurderes som en del av det totale miljøet og bedre integreres i arealplanlegningen (NOU 2002/1: 165). Plan- og bygningsloven fra 1985 ble et viktig redskap for å koordinere miljøvernet, herunder også arkeologien (op.cit.: 169). Interessen for kulturmiljøer framfor de enkelte fornminnene ble ytterligere forsterket ved revisjon av Kulturminneloven i 1993, da det ble åpnet for å frede hele kulturmiljøer (op.cit.: 168). I tråd med dette ble kulturarvens opplevelsesverdi vektlagt i lovens formålsparagraf.

I forlengelsen av Miljøverndepartementets opprettelse ble Riksantikvaren i 1988 omgjort til å være fagdirektorat for hele kulturminneforvaltningen. Dermed fikk Riksantikvaren det overordnede ansvaret for fornminnene, et ansvar som tidligere, med noen unntak, hadde ligget hos landsdelsmuseene (Gaukstad og Holme 2001: 133). Som fagdirektorat skulle Riksantikvaren være Miljøverndepartementets rådgivende og utøvende faginstans for forvaltning av kulturminner og kulturmiljøer.

Prosessen med opprettelsen av Miljøverndepartementet og omdefineringen av Riksantikvarens rolle var begynnelsen til en større endring i kulturminnevernet, der landsdelsmuseenes rolle i forvaltningen av fornminnene i stadig større grad ble rent arkeologisk definert⁴⁰. Prosessen var – og er – imidlertid preget av normal institusjonell treghet, slik at den fulle effekten av omstruktureringen ennå ikke er realisert, noe gjennomgangen av 1990-tallets steinalderarkeologi i det følgende vil vise.

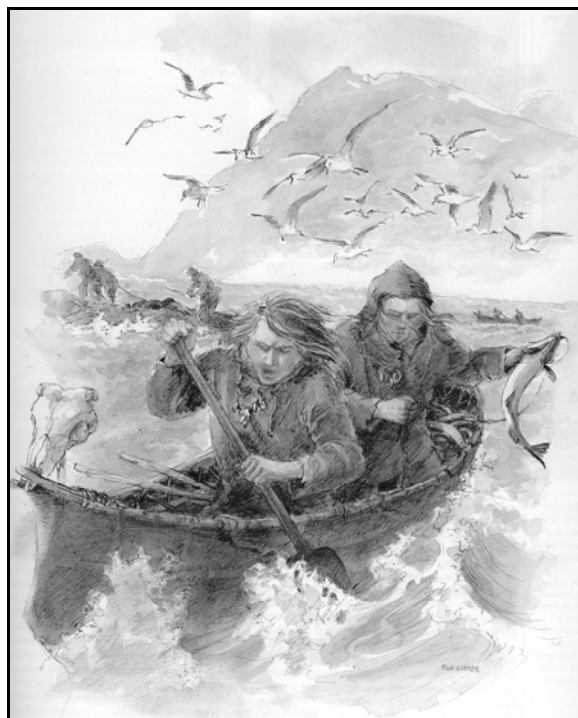
Etterkrigstidens arkeologi opplevde sitt demografiske generasjonsskifte på slutten av 1960-tallet, noe som sammenfalt med introduksjonen av den prosessuelle arkeologien (Glørstad 2003a: 71-75). Som det tidligere ble hevdet kan tidens store prosjekter, både ideologisk og organisatorisk, betraktes som virkeliggjøringer av Arbeiderpartistaten – til glede for både arkeologer og politikere. I løpet av 1970- og 1980-tallet kan det imidlertid virke som om Arbeiderpartistatens ideologi blir et tveegget sverd: Byråkratiseringen og formaliseringen av faget gikk på bekostning av den vitenskapelige virksomheten, og faget ble i større og større grad omfavnet av statsforvaltningen. Det ble etter hvert ganske vanlig å beklage seg over at forvaltningen tok alt for mye tid ved Oldsaksamlingen, forskningen kom i bakgrunnen. Det ble tegnet et skrekkebilde, kanskje mest klart av Anders Hagen, der forvaltningsundersøkelsene gjorde den norske arkeologien provinsiell, der arkeologene kun var opptatt av og hadde kunnskap om sine egne distrikter (Trøim 1999: 146). Hagen kontrasterte de fattige men visjonære og utadvendte arkeologene fra førkrigstiden med de rike men byråkratiske og innadvendte etterkrigsarkeologene, der han relativt åpenbart ønsker seg tilbake til fortidens bravur (Hagen 1997: 319). At arkeologien i Hagens forstand har blitt mer innadvendt, kan kanskje steinalderarkeologien på 1990-tallet i Sør-Norge være en indikasjon på. Det er en svært nær sammenheng mellom det museet man som arkeolog er knyttet til og hvilke emner som drøftes i bøker og artikler: Det er ens eget museumsdistrikt man skriver om (Glørstad 2003a: 410-411).

1960- og 1970-tallet var de store opprørens tid. Studentene protesterte mot rasjonalisering og effektivisering av universitetene. Reformforslagene kom på bakgrunn av at universitetene ble masseuniversitet, ikke eliteskoler, og utdanning ble sett på som en del av velferdsstatens samfunnsøkonomi, som krevde direkte statlig intervensjon (Slagstad 2000: 464-465). Arkeologien ble også i større grad en geskjeft for ”massene” med det økte antallet studenter og uteksaminerte. Men noe ordentlig opprør kom ikke. Arkeologene var lojale mot

⁴⁰ Opprettelsen av arkeologstillinger i fylkeskommunene i 1990, jfr. neste kapittel, var neste skritt i denne utviklingen, mens flytting av myndigheten til å frigi fornminner ved samfunnsutbygging fra landsdelsmuseene til Riksantikvaren i 2001, var neste skritt.

sin vitenskap og sitt historisk konstituerte felt (Glørstad 2003a: 74-75, Olsen 1997: 55). Det særegne i den arkeologiske situasjonen kan sies å være at arkeologiens rasjonalisering ble formidlet gjennom en pengestrøm faget aldri før hadde fått. Ved å bli byråkrater ble arkeologien også bemidlet, og ikke minst, byråkratiet skapte stadig nye arbeidsplasser. Det skal mot eller dumhet til for å bite over den hånden som gir mat. Arkeologien hadde hverken motet – eller dumheten – til dette.

Helt innadvendt var heller ikke arkeologien. Flere populære verker ble utgitt fra 1960-tallet. Anders Hagen skrev i 1967 *Norges Oldtid*, som ble revidert i 1977 og 1983. Bente Magnus og Bjørn Myhre skrev i 1976 *Forhistorien: fra jegergrupper til høvdingsamfunn*, gjenutgitt i 1986 og 1995. Arnvid Lillehammer ga i 1994 ut *Fra jeger til bonde: inntil 800 e.Kr.* Alle disse bøkene er oversikter over Norges forhistorie, fra steinalder til vikingtid. Østnorsk steinalder behandles i alle bøkene, og det er særlig jordbruksamfunnene som vies stor interesse. Alle bøkene ønsker å inkorporere nye utgravninger, slik at for eksempel

Figur 26: Illustrasjonene fra Arnvid Lillehammers *Norges historie* (Lillehammer 1994), går inn for å levendegjøre historien for leseren med dramatiske tablåer.

Frebergsvikutgravningen og Høgnipenboplassen er med i alle tre oversiktsverkene. Spesielt bøkene til Magnus og Myhre og Lillehammer bestreber seg på å fortelle enhetshistorier, der forskjellene mellom landsdelene nedtones, selv om de slett ikke viskes ut. Øst-Norges steinalder kommer ikke noe særlig dårligere ut av disse oversiktshistoriene enn andre landskap, med tanke på den oppmerksomhet som vises, slik tilfellet var med Gjessings *Norges steinalder*. Spesielt må man si at Lillehammer, antakelig fordi hans oversikt er den yngste og dermed den som kan oppsummere mest forskningshistorie, gjør seg flid med å få med mest mulig litteratur om de nyeste østnorske undersøkelsene. Her er både resultatene til Østmo, Mikkelsen, Lindblom, Indrelid og A. B. Johansen med, slik at betydelige deler av den prosessuelle arkeologiens resultater fra regionen er med (jfr. Østmo 1995b). De mange forvaltningsundersøkelsene, som gjerne var dårlig publisert, er i liten grad innarbeidet i oversikten. Det er nettopp oppsummerende verker Lillehammer gjør bruk av. Funntilfanget var med forvaltningsarkeologien blitt så stort at ingen maktet å ha utsyn og oversikt over alt

tilgjengelig materiale. For å ha feltbeherskelse måtte man spesialisere seg både med hensyn til kronologisk periode og geografisk område (jfr. Bjerck 2003).

Forvaltningsarkeologiens glanstid, tiden fra 1990 til 2000 (nåtiden)

Som det framgikk av figur 20 økte antallet uteksaminerte arkeologer drastisk på 1990-tallet. Effekten av masseuniversitetene slo dermed inn for fullt. 1990-tallet ble også nye utdanningsreformers tid, der økt gjennomstrømming og kortere formalisert utdanning ble Statens ønske for Universitetet. Både utdanningen og studentene ble en vare på et marked med kjøp og salg av tjenester – metaforen for universitetslivet var nå bedriftsøkonomien (Slagstad 2000: 467). Mange nyutdannede, særlig humanister, gikk rett i arbeidsløshet, eller til jobber de kanskje følte de ikke var utdannet til, og også utdannede arkeologer begynte seriøst å vurdere andre arbeidsmarkeder enn arkeologien (Nilsen 2001). Arkeologien fikk imidlertid en annen utvikling enn det som kanskje ellers var vanlig for humanistiske og samfunnsvitenskapelige fag.

1990-tallet ble forvaltningsarkeologiens glanstid ved Oldsaksamlingen. For det første bidro nok en omstrukturering av kulturminnevernet til at et tilsynelatende overskudd på ferdige arkeologer raskt ble konvertert til mangel på arbeidskraft. I 1990 ble det opprettet arkeologstillinger i alle fylkeskommunene i landet, som et ledd i å styrke kulturminnevernet. Arkeologene i fylkeskommunen skulle involveres direkte i planarbeidet i fylket, slik at hensynet til kulturminnene i størst mulig grad skulle ivaretas. Fylkeskommunen overtok dermed en del av oppgavene innen kulturminnevernet som landsdelsmuseene tidligere hadde hatt (Gaukstad 2001: 133). Arkeologene i fylkene skulle undersøke i marken om nye tiltak kom i konflikt med kjente eller ukjente kulturminner. Den måtte altså i stor grad drive registrerings- og kartleggingsarbeid. Gjennom fylkeskommunenes arbeid ble stadig nye fornminner oppdaget, og Oldsaksamlingen ble involvert i en rekke utgravninger. I 1994 ble også Norsk institutt for kulturminneforskning (NIKU), en halvoffentlig stiftelse som skulle drive oppdragsforskning, opprettet. NIKU knyttet seg opp mot forvaltningsarkeologien og skulle blant annet drive konsekvensutredninger og registreringer i forbindelse med regulering av områder til nye formål⁴¹.

I 2001 ble myndigheten til å tillate inngrep i automatisk fredete kulturminner, i forbindelse med samfunnsutbygging, overført fra landsdelsmuseene til Riksantikvaren. Landsdelsmuseene, og med det Universitetets kulturhistoriske museer (Oldsaksamlingen), ble med dette en rent fagarkeologisk del av kulturminnevernet, som skulle avgi faglige uttalelser i forvaltningssaker der fornminner ble berørt, og stå for utgravningene. Dette åpnet for en faglig styrking av landsdelsmuseenes rolle i kulturminnevernet, og må ses som en foreløpig fullføring av omstruktureringen av kulturminnevernet som ble påbegynt med Miljøverndepartementets opprettelse i 1972.

To store registreringsprosjekter satte fart i rutineene med å registrere steinalder tidlig i årtiet. Det ene prosjektet var igangsatt i forbindelse med planene om å etablere en hovedflyplass på Hurum (Hurumprosjektet). Det var fra før kjent mange boplasser i form av oppsamlede funn i området, og Hurumprosjektet bidro til at mange nye boplasser ble funnet med prøvestikkemetoden. Det andre store registreringsprosjektet var i forbindelse med planene om å legge en gassledning fra Vestlandet til Østlandet (Gassrørprosjektet). Her var det flere

⁴¹ I *Handlingsplan for Kulturminneforvaltning* fra 1992, står NIKU første gang omtalt (Haga et al. 1992: 23-24). NIKU ble opprettet innenfor miljøvernet og skulle sikre en fullstendig faglig bredde innen miljøvernets eget forsknings- og utredningssystem. Blant stiftelsens oppgaver nevnes styrking av basisforskningen innen kulturminnevernet, utredningsoppgaver i forbindelse med samfunnstiltak, forskning for å sikre ansvarlig kulturminneforvaltning, kulturminneregistrering, oppdragsvirksomhet og programforskning. Man ser at virksomheten innen NIKU dermed først og fremst skjer på bakgrunn av forvaltningen, Miljøverndepartementet og samfunnsplanleggingen.

traséalternativer, og store områder ble dermed kartlagt med hensyn til steinalderbosetning, også her med prøvestikkmetoden. Disse registreringene skiller seg dermed sterkt fra ØK-registreringene som hadde blitt utført jevnlig siden starten i 1963. Ved ØK-registreringene var det ikke anledning til å drive med aktiv leting etter usynlige fornminner, som steinalderboplasser. Man måtte med hensyn til slike, nøye seg med å kartfeste de stedene hvor mange funn var plukket opp fra overflaten av lekfolk eller av arkeologer på befarings (Skjelsvik 1978: 139). Det forelå aldri noen helhetlig publisering av materialet og resultatene fra Hurum- og Gassrørprosjektet. Registreringene har likevel fått betydning for forvaltningsarkeologien, da kartfestingen av boplassene raskt ble digitalisert og/eller innarbeidet i det økonomiske kartverket.

Fire store, publiserte forvaltningsundersøkelser på 1990-tallet bidro til at kunnskapen om steinalderen i Øst-Norge ble kraftig utvidet. Først ute var det såkalte Farsundprosjektet (Ballin og Jensen 1995). I forbindelse med industriutbygging i Lundevågen i Farsund ble 33 fornminner undersøkt, der 10 steinalderboplasser ble gjenstand for omfattende utgravning. Undersøkelsene foregikk i 1992. Steinalderboplassene og spesielt de kronologiske spørsmål man kunne stille lokalitetene, var prosjektets hovedansvarlig. Resultatet av prosjektet var dermed 10 godt publiserte boplasser fra Lista samt et forslag til kronologisk inndeling av disse. Boplassene fordelte seg på periodene mellom- og senmesolitikum, tidlig- og mellomneolitikum samt senneolitikum/eldre bronsealder. Lederne av prosjektet, Torben Ballin og Ole Lass Jensen, mente også at det var mulig å betrakte Sørlandet som en egen region gjennom steinalderen (Ballin og Jensen 1995: 1-12, 233-236), en tanke som har fått sterk gjenklang i Vest-Agder fylkeskommunes arkeologiske miljø (Stylegar og Landmark 1998, Stylegar 1999). I sistnevnte tilfelle er det kanskje grunn til å tro at holdningen, i hvert fall delvis, er lokalpolitisk motivert (jfr. Kallhovd 2001). For yngre steinalders vedkommende er det også skilt ut regioner og lokalområder på Sørlandet, men tendensene i yngre steinalder virker omskiftlige og mer beslektet med utviklingen i områdene vest og øst, enn en selvstendig utvikling (Amundsen 2000).

På østsiden av indre Oslofjord var behovet for oppgradering av Europavei 6 og jernbanen mellom Oslo og Halden stort. I denne sammenheng ble Dobbeltsporprosjektet, ledet av Evy Berg, startet for å ta hånd om berørte kulturminner (Berg 1995, 1997a-b). Fra Vestby i Akershus ble det undersøkt elleve steinalderboplasser fra nøstvetfasen og fase fire. Dette var første gangen etter Mikkelsens Frebergsvikpublikasjon, at Nøstvetkulturen fikk en fyldig materialpublikasjon. Kronologiske spørsmål og råstoffutnyttelse var hovedfokus ved utgravning av disse boplassene. Utgravningene i Vestby foregikk i 1993, og i 1996 ble det igangsatt steinalderutgravninger i Ås og Frogn i Akershus. Også her ble det undersøkt mesolittiske lokaliteter, fire i antall. Alle boplassene ble datert til Nøstvetfasen. Med disse to forvaltningsundersøkelsene hadde Berg allment tilgjengeliggjort det første store, vitenskapelig framgravde materialet fra Nøstvetkulturen i Oslofjordsområdet, noe som fikk oppmerksomhet utover landets grenser (Strömberg 1999). Dobbeltsporprosjektet ble avsluttet med undersøkelser i Rygge i Østfold. Her var det ikke mesolittiske lokaliteter som sto i fokus, men bosetningsspor fra bronsealder og jernalder. I forbindelse med undersøkelsene ble det også funnet neolittiske stolpehull og et offerfunn av flintskiver fra senneolitikum (Berg 1997b).

I perioden 1994 til 1996 ble det foretatt omfattende utgravninger på Rødsmoen i Hedmark, i forbindelse med etablering av ny militærleir og øvelsesområder for Forsvaret. Utgravningene ble ledet av Joel Boaz (Boaz 1997, 1996). På Rødsmoen var det funnet hyttetufter av liknende type som dem på Svevollen. Prosjektet kom i stor grad til å dreie seg om utgravning av disse tuftene. Gode bevaringsforhold gjorde at mange detaljer i enkelte av anleggene var godt bevart, og utgravningen kunne dokumentere gjentatte bruksfaser i tuftene.

Figur 27: Fra Farsundprosjektet. Foto: Kulturhistorisk museum.

Figur 28: Fra Dobbeltsporprosjektet. Foto: Kulturhistorisk museum.

Flateavdekking med gravemaskin ble for første gang i østnorsk steinalderarkeologi i stor grad brukt. Metoden ble særlig benyttet ved stort tidspress, slik at det var knappe vilkår som brakte flateavdekkingen inn i prosjektet. Seks groptufter og åtte åpne boplasser ble undersøkt. Lokalitetene dekker tidsrommet fra nøstvetfasen til bronsealder, med vekt på senmesolitikum og første halvdel av neolitikum (Boaz 1997). Rødsmoenmaterialet ble den første omfattende materialpublikasjonen fra Østerdalen og ga nye perspektiver på den forskningen som allerede var gjort på Hedmarks steinalder (f.eks. Bjørn 1934a, Hagen 1946, Mikkelsen og Nybruget 1975). Undersøkelsen ga også viktige resultater med hensyn til et problemkompleks som alt ble mer populært i fagmiljøet: Organisering av boplassflatene.

Med bakgrunn i både Dokkaprojektet og Rødsmoenprosjektet syntes Boaz det var på tide å summere opp den mesolittiske forskningen i Øst-Norge, og sette den i perspektiv i forhold til mesolitikum i de tilgrensende regionene. Han tok derfor initiativ til et seminar og senere en publikasjon med tittelen *The Mesolithic of Central Scandinavia* (Boaz 1999a), der artikler fra forskjellige forfattere tok for seg mesolittiske problemer. Boaz skrev selv en fyldig introduksjon der han oppsummerte den mesolittiske forskningen i Øst-Norge så langt.

Det fjerde store forvaltningsprosjektet som skal nevnes er den såkalte Oslofjordforbindelsen, som var arkeologiske undersøkelser i forbindelse med veiutbygging over Drøbak. Det ble undersøkt ti steinalderboplasser i Akershus og Buskerud. Torben Ballin ledet undersøkelsene som ble gjennomført i 1997 (Ballin 1998a). Fokus i prosjektet var rettet mot kronologiske og regionale problemer. Boplassene ble i hovedsak datert til nøstvetfasen, men enkelte boplasser ble også datert til mellommesolitikums siste del.

En femte forvaltningsgravning, av langt mindre omfang enn de fire ovennevnte prosjektene, er en undersøkelse av tre steinalderboplasser på Vinterbro i Akershus i 1997. Lasse Jakslund ledet utgravningene (Jakslund 2001a). To av boplassene var fra mellommesolitikum og én var fra nøstvetfasen. Boplassene ga verdifull informasjon om det kronologiske forløpet før nøstvetfasen, som til da var forholdsvis tynt belagt, og åpnet for detaljerte aktivitetsstudier av boplassflaten. I forbindelse med Vinterbroboplassene ble også en nyoppdaget avfallsdyngge på Skoklefall i Akershus presentert (Jakslund 2001a: 106, 2001b). Både funn av oldsaker og ¹⁴C-dateringer plasserte funnet i nøstvetfasen.

Vinterbroundersøkelsen, Oslofjordforbindelsen, Dobbeltsporprosjektet og Farsundprosjektet ga alle viktige bidrag til avklaringen av kronologiske forhold før nøstvetfasen, i mellommesolitikum. Slutten av mesolittisk tid og overgangen til yngre steinalder er forsøkt kartlagt av Einar Østmo og Håkon Glørstad. Både kronologiske og kulturhistoriske spørsmål er drøftet (Østmo 1986a, 1998, Glørstad 1996b, 1998a-b, 1999a). Undersøkelsene var i første omgang vitenskapelig motivert, men materiale fra flere upubliserte forvaltningsgravninger ble benyttet og tilgjengeliggjort.

På slutten av 1980-tallet kom en reaksjon på den prosessuelle arkeologien – den postprosessuelle arkeologien, som skulle overskride det positivistiske, naturvitenskapelige grunnlaget som førstnevnte arkeologi var tuftet på. I østnorsk steinalderarkeologi gjør imidlertid ikke den postprosessuelle arkeologien seg særlig bemerket. I forvaltningsarkeologien er dette perspektivet nærmest fraværende (jfr. Glørstad 2003a: 406). Joel Boaz har nylig hevdet at den prosessuelle arkeologiens vitenskapskrav er svært forenlig med forvaltningsarkeologi, fordi den vektlegger entydighet og beregnbarhet (Boaz 1998b). Boaz har her et godt poeng, og man kunne legge til at den historiske konjunkturen som ga spillerom til forvaltningsarkeologien – Arbeiderpartistaten, nettopp vektla det angloamerikanske, positivistiske vitenskapsidealet. Innenfor forskning, populærvitenskap, eller allerhelst innenfor hovedfagsstudier har likevel den postprosessuelle arkeologien fått en viss betydning (f.eks. Glørstad 1992, Sjurseike 1994, Amundsen 1994, Fuglestvedt 1999, Groseth 2001, Berg-Hansen 2001). Den radikale nyheten som den postprosessuelle arkeologien ble oppfattet som, kanskje særlig av dens yngre fanebærere, er nå mer nedtonet,

Figur 29: Hustuft fra steinalder med bevart tømmerkonstruksjon. Fra Rødsmoenprosjektet. Foto: Kulturhistorisk museum.

Figur 30: Fra Oslofjordforbindelsen. Foto: Kulturhistorisk museum.

til fordel for en oppfatning av den postprosessuelle arkeologien som utviklet av den prosessuelle (Glørstad 2003a). Den postprosessuelle arkeologien har imidlertid gjort forståelsen for faghistoriens betydning langt større. Fra å være et moment i festtaler og nekrologer, basert på personlige fortellinger, der (det store) individets betydning ble vektlagt, fokuserer den postprosessuelle faghistorien på de sosiale, symbolske, materielle og politiske føringene som setter rammer for den vitenskapelige praksisen. Også steinalderarkeologien i Sør-Norge er analysert etter dette mønsteret (Glørstad 2003a). Innenfor en postprosessuell ramme er det også gjort forsøk på en helhetlig oppsummering av nøstvetfasen i Østlandsområdet, et arbeid som skal ses i nær sammenheng med Svinesundprosjektet, som er omtalt nedenfor (Glørstad 1999b, 2002b).

Ved overgangen til 2000-tallet startet Universitetets kulturhistoriske museer (UKM), tidligere Oldsaksamlingen, opp et nytt stort forvaltningsprosjekt, det såkalte *Svinesundprosjektet*. Bakgrunnen for prosjektet var etablering av ny E6 og bru over Svinesund. Utgravningene foregikk i tidsrommet 2001 til 2003, med forprosjekt og registreringer i 2000. Håkon Glørstad var prosjektleder. Prosjektet har gravd ut 16 steinalderboplasser og prøveundersøkt ytterligere fire. Boplassene er datert fra begynnelsen av nøstvetfasen til senneolitikum. Både boplasser med hustufter, neolittiske åkersystemer og åpne boplasser er undersøkt. Flateavdekking med gravemaskin og manuell graving av store boplassflater som sammenhengende lag, har vært viktige metodiske prinsipper ved utgravningene i felt (Glørstad 2002b, 2003b, 2004a,b).

Svinesundprosjektet var utformet med tre faglige problemstillinger som var historisk forankret i problemene fra tidligere prosjekter, men som også gjorde forsøk på å inkorporere den postprosessuelle arkeologiens historisk/sosiale perspektiv på samfunn:

Hovedproblemstillingen var:

Å bringe fram ny kunnskap om stabilitet og endring i samfunnenes sosiale organisasjon innenfor det tidsspennet som boplassene representerer.

Til denne hovedproblemstillingen ble det avledet to delproblemer:

1: *Forstå hva som integrerte samfunnene gjennom denne perioden, med vekt på å knytte sosial integrasjon til romlige strukturer.*

2: *Forstå etableringen av geografisk forankret sosial historisitet i et kystlandskap fra boreal- til subatlantisk tid.*

Delproblem én er beslektet med det som har vært et hovedsatsningsområde innen de store forvaltningsprosjektene ved Oldsaksamlingen. Fokus på det historiske kontra det lovmessige og den interne dynamikken i samfunnskonstitusjonen må imidlertid sies å være problemer som er godt forankret i den postprosessuelle arkeologien.

I 2001 ble *steinalderen i Østlandsområdet*, valgt ut som et av UKMs viktigste satsningsområder med hensyn til forskning (Mikkelsen 2002a). Forskningsutviklingen skal skje med utgangspunkt i Svinesundprosjektet. Erfaringene fra Svinesundprosjektet skal også danne rammer for museets faglige program for steinalderutgravningene i tiden framover. Den faghistoriske gjennomgangen danner grunnlag, som en historisk plattform, for den videre utviklingen av et faglig program for steinalderen i Østlandsområdet. Men før programmet presenteres, skal trådene fra den faghistoriske gjennomgangen samles en siste gang.

Figur 31: Fra Svinesundprosjektet. Foto: Kulturhistorisk museum.

Oppsummering av faghistoriske trender

Jeg har i den faghistoriske gjennomgangen valgt å legge vekt på sosiale og institusjonelle forhold som har preget steinalderarkeologien i Østlandsområdet. For tilsvarende oversikter er det tidligere skrevet idéhistoriske og rent lovmessige gjennomganger. De idéhistoriske ser gjerne norsk arkeologi i lys av utviklingen i skandinavisk og nordeuropeisk arkeologi, eller i lys av generell vitenskapsteoretisk utvikling. Med et mer institusjonelt perspektiv har jeg prøvd å få fram sammenhengen mellom det generelle samfunnslivet og de spesialiserte arkeologiske institusjonene, med tanke på å poengtere arkeologiens samfunnsmessige forankring, som er så viktig for forvaltningsarkeologien. Det er imidlertid interessant å merke seg hvordan de poengterte overgangene i arkeologiens idéhistorie sammenfaller med de institusjonelle endringene – uten at dette temaet skal utdypes videre her.

Ved tre anledninger framstår steinalderens forskningsfelt som spesielt preget av den generelle politiske situasjonen. Første gang er ved opprettelsen av feltet rundt 1905, samtidig med opprettelsen av Fornminneloven og selvstendigjøringen av universitetet. Her legges de faglige og politiske rammene for steinalderarkeologien i de neste 100 årene. Prosessene bidrar til at steinalderarkeologien oppstår som et eget felt, med sine mer eller mindre spesialiserte agenter, institusjoner, virkeligheter (praksis) og med en særegen logikk og fornuftsgrunnlag. Universitetets og arkeologiens autonomi som eget felt, framstår som ganske tydelig fram til Andre verdenskrig.

Arbeiderpartireformene og revisjonen av Fornminneloven i den umiddelbare etterkrigstiden bidrar igjen til en omstrukturering av feltet, der antall agenter øker drastisk og der stadig mer tid vies til forvaltningsarkeologien, på bekostning av den fritt valgte forskningen. Det er hverken Fornminneloven, utdanningsreformene eller den endrede rekrutteringen til universitetet alene som kan forklare endringene. Arkeologien generelt og steinalderarkeologien spesielt struktureres som et selvstendig felt, med egen logikk, slik at effektene av de forskjellige endringene utenfor feltet får sin særegne historiske og

feltspesifikke utforming. For eksempel skapes i sterkere grad enn tidligere en mulig miniatyr av den generelle aksedelingen av universitet og samfunn etter sammensetningen på kapitalen, i bourdieusk forstand, mellom de posisjonene som baserer sin kapital på økonomi og penger (arkeologiens høyre fløy), og de posisjonene som baserer sin kapital på vitenskap og intellektuell prestisje (arkeologiens venstre fløy) (Glørstad 2003aa: 95-97). Visjonen om teamwork og naturvitenskapelig/positivistisk forskning fra sosialismens program, virkeliggjøres i prosjekter som HTK og den prosessuelle arkeologien. Den endrede rekrutteringsprofilen gir en ny klasse mennesker en plass i faget, slik at arkeologien ikke lenger er en overklassedisiplin, en ensom geskjeft for eliten, men en mulighet for middel- og arbeiderklassen til å virkeliggjøre seg.

Den tredje intervensjonen utenfra feltet kommer på 1990-tallet med en eksplosjonsartet utvikling i utdanningsseksjonen og en ny omlegging av kulturminnevernet, slik at dets plass på det arkeologiske feltet igjen styrkes. Utdanningsreformene og de økte uteksamineringene signaliserer sterkt en devaluering av verdien på høyere eksamener ved universitetet og en større statlig inngripping i universitetenes autonomi, etter markeds- og bedriftsøkonomiske prinsipper (Slagstad 2000: 464 ff, jfr. Bourdieu og Passeron 1994). Arkeologien og steinalderarkeologiens felt merkes av dette ved at stadig mer krefter og ressurser bindes opp i forvaltningsarkeologien, mens andelen rent vitenskapelige arbeider synker (Glørstad 2003aa: 398-414).

Nettopp fordi arkeologien og steinalderarkeologien er egne felt, kan man hverken forvente eller slutte at utviklingen på dette feltet er et direkte miniatyrbilde av den generelle samfunnsutviklingen. Aksen mellom økonomisk (høyre) og vitenskapelig (venstre) kapital er et godt eksempel på det. Ved at universitetsarkeologien fra 1905 ikke bare skal være en ren vitenskapelig eller utdanningsmessig geskjeft, men også forvaltning av et lovverks bestemmelser og en kulturarv, kan ikke utviklingen på feltet forstås som en rent vitenskapelig eller intellektuell utvikling. Gjennom feltets hundreårige historie styrkes stadig den høyre fløyen. Men nettopp fordi den høyre fløyen forblir innenfor universitetet, ved at universitetsmuseene er en del av forvaltningsapparatet, må den alltid, selv om økonomisk kapital generelt er en sterkere kapitalform enn vitenskapelig (Bourdieu 1989, 1996), forholde seg til den venstre fløyens krav og idealer. Felthistorien, knyttet til universitetslivets idealer, spiller her en viktig rolle, da historien ”pålegger” feltets agenter å oppvurdere og underkaste seg de vitenskapelige idealene. Denne særegne, arkeologiske situasjonen gjennom 1900-tallet bidro til at forvaltningen og økonomien for deres egen skyld, aldri ble ideologisk likestilt med vitenskapen, men ble definert som sekundær i forhold til denne. Universitetsarkeologiens *ethos* innprenter i agenten dette verdihierarkiet som reproduseres i praksis på forvaltningens felt. Gjennomtrekket i forvaltningsarkeologiske stillinger, spesielt utenfor universitet, er et godt eksempel på det. Men nettopp denne hysterese mellom idealer og virkelighet – at de fleste arkeologer er vår tids Don Quixote, som verdikonservativt forholder seg til en situasjon som ellers i samfunnet ligger bak i tid – har skapt en verdifull historisk situasjon for dagens arkeologi: Forvaltningsarkeologien gis først og fremst verdi i kraft av de vitenskapelige idealene, ikke de økonomisk/administrative⁴². Den verdikonservative hysterese ser faktisk ut til å være framtidens strategi for landsdelmuseene. Prosessen med omorganiseringen av kulturminnevernet fra 1972, har juridisk og etterhvert praktisk, forskjøvet museenes betydning tilbake mot vitenskapens pol av det arkeologiske feltet. Med den siste omorganiseringen i 2001 ble landsdelmuseenes faglige betydning ytterligere styrket, og derigjennom bevisstheten om å rendyrke de faglige hensyn på bekostning av rent samfunnsøkonomiske vurderinger. Slik sett har ikke forvaltningsarkeologien slukt vitenskapen, selv om langt de fleste arkeologer jobber i forvaltning. Forvaltningsarkeologien,

⁴² Foreliggende faglige program er for så vidt et eksempel på denne økte bevisstheten om museenes faglige rolle i forvaltningen av kulturarven.

spesielt de store prosjektene, har vært den eneste sjansen for de fleste til å kunne bruke tid og krefter på rent arkeologiske, faglige problemer og utfordringer⁴³ – og om et prosjekt har vært vellykket eller ikke, måles ikke i kraft av penger og framdrift, men i kraft av vitenskapelig betydning.

Det er de store, publiserte forvaltningsprosjektene og dem alene som er årsaken til den spesielle situasjonen i dagens arkeologi. Uten disse ville den øvrige forvaltningsarkeologien, og med det størsteparten av all arkeologisk virksomhet i Norge, fortonet seg langt mer mismodig og ørkesløs. For det er liten tvil om at arkeologien som rent vitenskapelig disiplin i dag er svekket på bekostning av forvaltningen. 100 år etter at steinalderarkeologien som eget felt ble opprettet har man i Kulturminneloven/Fornminnelovens tjeneste gravd ut eller på annen måte undersøkt anslagsvis 100 bosetningsområder fra steinalder i Kulturhistorisk museums distrikt. Antall enkeltlokaliteter ligger vel omtrent på det dobbelte⁴⁴. Imidlertid er det få av disse boplassene som er kjent av forskningen og brukt i vitenskapelig arbeid. Grunnene til dette er mange, men de viktigste er antakelig at størsteparten av materialet ikke er publisert; at ressursene avsatt til etterarbeid etter utgravningen var for små til at materialet kunne bearbeides ordentlig; og at kataloger og nomenklatur ikke er kvalitetssikret. Dette fører til at det er stor usikkerhet forbundet med bruk av det materialet som foreligger. En fjerde grunn som nok er mer uvesentlig, men som hyppigst nevnes ved uformelle vurderinger av situasjonen, er at mange føler at utgraveren/prosjektlederen har hevd på materialet til det er publisert, slik at fagkodeks og redsel for konflikter styrer valgene av materiale for forskning unna upublisert materiale.

De store forvaltningsprosjektene har hatt enorm betydning for forståelsen av steinalderen på Østlandet. Store mengder datamateriale er bearbeidet og tilgjengeliggjort, som både referansemateriale for annen forskning og som materiale for spesifikke forskningsoppgaver. Det er kun én årsak til at disse prosjektene har denne innflytelsen, og det er at de er publisert. Store utgravningsprosjekter som Haldenprosjektet og Vollmonautgravningene har nesten ikke hatt betydning for det vitenskapelige arbeidet om steinalderen på Østlandet, selv om i hvert fall Haldenprosjektets materiale er eksemplarisk utgravd og har høy kvalitet. Dette illustrerer to poenger vedrørende forvaltningsgravninger av steinalderboplasser. Steinalderens boplasser genererer store mengder arkeologisk materiale, som enkeltpersoner, i kraft av forskningsmidler eller personlig økonomi, sjeldent har ressurser til å gå gjennom. Selv ved eksemplariske kataloger og gode innberetninger krever det store ressurser å sette seg inn i materialet, fordi det er så omfangsrikt. Dette leder over i det andre poenget, nemlig at det kun er innen "forvaltningsøkonomier" det finnes ressurser til en slik innarbeidelse – og avsluttes ikke prosjektet med publiserte oppsummeringer og poengteringer av viktige trekk ved materialet, er det lite trolig at noen, slik dagens situasjon er, vil gi seg i kast med å skaffe seg en slik oversikt. Tidligere satte man sin lit til at studenter og doktorander skulle bearbeide denne typen materiale i magistergradsavhandlinger, hovedfagsoppgaver og doktorgradsavhandlinger. Studiesituasjonen i dag bidrar ikke til at slike forhåpninger er realistiske: Hverken mastergraden eller Ph.d. gir særlig rom for bearbeiding av massemateriale, og man blir som oftest avhengig av allerede publiserte boplasser for å gjøre de planlagte analysene.

⁴³ Det er i denne sammenhengen interessant å nevne at man må helt tilbake til 1976 for å finne sist gang Forskningsrådet eller universitetet fant det verdt å bruke forskningsmidler på stipender innen østnorsk steinalderforskning som var igangsatt av ren vitenskapelig interesse. Kun i forbindelse med bearbeiding av *forvaltningsundersøkelser* er det senere gitt to post doc.-stipender (Dokkaprojektet og Rødsmoenprosjektet). Dette viser hvordan de rent vitenskapelige satsningene i liten grad gavner steinalderarkeologien i Øst-Norge.

⁴⁴ Dette er spesielt tydelig for de store prosjektene på 1980- og 1990-tallet som alle undersøkte over ti boplasser hver.

I forlengelsen av dette er det også fristende å peke på at de store prosjektene også har skapt en gunstig situasjon med hensyn til å redusere en stagnasjon universitetssystemet selv bidrar til: Universitetssystemets knapphet på posisjoner skaper gjerne et patron-klient-forhold, der eldre forskere i stor grad direkte styrer studentene og de yngre forskernes valg av problemstillinger og løsningsmuligheter (Bourdieu 1996: 88). De store forvaltningsprosjektene har gjerne vært ledet av og drevet av yngre, nyutdannede arkeologer og studenter. Dette har ført til at nye problemstillinger, metoder og innfallsvinkler ofte har preget prosjektene. Det er her nok å nevne hvordan samtiden oppfattet HTK som svært betydningsfullt i så måte (f.eks. Humaniorautredningen av 1975). Det har også ført til at nye arkeologer har fått en mulighet til å prøve seg i faget og bidra til den faglige utviklingen, som igjen har sikret kvalifisert rekruttering og et godt utgangspunkt for en videre karriere. Forgubbingsfaren (Bourdieu 1996: 78-96) som ligger latent i de vitenskapelige hierarkiene har derfor vært redusert.

De ovennevnte forholdene understreker *forvaltningsgravningenes betydning som grunnforskning i steinalderarkeologien*. Det er her mulighetene ligger for å frambringe nytt materiale og legge grunnlag for nye faglige innsikter og nye forskningsprosjekter. Denne muligheten må forvaltningsapparatet – fylkeskommunen, Riksantikvaren og landsdelsmuseene – ta vare på, ikke minst for å oppfylle Kulturminnelovens § 1 om "... å ivareta disse ressurser [kulturminnene] som vitenskapelig kildemateriale og som varig grunnlag for nålevende og fremtidige generasjoners opplevelse, selvforståelse, trivsel og virksomhet". Det er ikke nok å bringe oldsakene inn til museet ved en forvaltningsundersøkelse. Som vitenskapelig kildemateriale kan det ikke poengteres for sterkt at arkeologiske data og kilder *konstrueres* systematisk gjennom den arkeologiske bearbeidingsprosessen. Et tilfredsstillende, kvalitetssikret etterarbeid som munner ut i en innberetning eller avhandling med allmenn interesse, er en nødvendig del av denne prosessen.

Nå skal det ikke underslås at enkelte boplasser og enkelte undersøkelser kanskje ikke alltid i ettertid framstår som så interessante og informasjonsgivende. Lokalitetene kan være svært ødelagt eller meget lite distinkt i sitt materiale, hvilket gjør det vanskelig å plassere den innenfor en eksisterende kulturhistorisk eller kronologisk ramme. Noen boplassundersøkelser vil vel for alltid framstå som mindre interessante for forskningen, men en klar tendens i behandlingen av steinaldermaterialet er at slike boplasser kan få en betydning i en større, statistisk sammenheng. En åpenbar trend i steinalderforskningen fra og med den prosessuelle arkeologien på 1970-tallet, har vært en økt vektlegging av statistiske beregningers betydning, til fordel for å basere analysene på nøkkelfunn og nøkkelboplasser. "Nøkkeltankegangen" gikk ut på at spesielle funn og boplasser, ved sin skjønnhet eller distinksjon, utsa spesielt mye om fortiden. Det statistiske perspektivet baserer seg heller på trender i et større materiale, der mange boplasser eller artefakter ligger til grunn for beregningene. De store mengdene funn som framkommer ved forvaltningsundersøkelsene, gjør statistisk bearbeiding både nødvendig og ønskelig, for å få oversikt. Og nettopp fordi hvert arkeologisk funn er unikt – og derfor temmelig uinteressant for samfunnsforskning, som vektlegger det allmenne – er det trendene som er av interesse for den samfunnsvitenskapelige orienterte prosessuelle og postprosessuelle arkeologien. Betydningen av tilgang på store mengder godt bearbeidede, arkeologiske data er derfor økende.

Et funns betydning er også avhengig av den forskningshistoriske rammen det tolkes innenfor og den aktuelle problemstillingen. Den faglige rammen for vurdering av funnet er dermed grunnleggende. I det følgende vil en slik faglig ramme for Østlandets steinalderarkeologi bli skissert.

Å skrive et faglig program i lys av den faghistoriske gjennomgangen, kan være et paradoks. Historien viste at det første faglige programmet for steinalderforskningen, faktisk valgte bort hele Østlandsområdet, til fordel for Finnmark. Det er for så vidt et aktverdig mål å

kartlegge Finnmarks forhistorie, poenget er snarere faren for at et program kan komme til å velge bort problemfelt og områder ettertiden vil holde for viktige. Nå skal dette fagprogrammet være for den forvaltningsinitierte arkeologien spesielt, hvilket vil si at det vil være knyttet opp til et bestemt geografisk område, Kulturhistorisk museums museumsdistrikt, og en faktisk situasjon i forvaltningspolitikken, nemlig en eventuell konflikt mellom en reguleringsplan og et kulturminne fra steinalder. Farene for å velge bort hele områder er dermed noe redusert.

Del 2: Delområder av Østlandsregionen

Kulturhistorisk museum har ansvaret for arkeologiske utgravninger i ti fylker og er det største museumsdistriktet i Norge. Det er opplagt, for dem som kjenner geografien i området, at det er store landskapsmessige variasjoner og likeså varierer funnbildet og funnfrekvensene merkbart. Det er derfor i mange sammenhenger uhensiktsmessig å behandle Østlandsregionen som en enhet også i programatiske sammenhenger. En måte å ta fatt i programmet på, er derfor å dele Østlandsregionen inn i mindre områder, etter det man oppfatter som viktige geografiske eller kulturhistoriske variabler. På denne måten kan man på den ene siden klarlegge hva som faktisk er gjort og på dette grunnlaget vurdere tiltak og strategier i tiden framover. Hvordan disse områdene skal avgrensnes er imidlertid ingen opplagt sak. Steinalderen er en lang periode, og både kulturforholdene og geografien har endret seg en hel del gjennom perioden. Å ta utgangspunkt i fortidige, kulturhistoriske situasjoner er dermed vanskelig, om man ønsker stabile geografiske enheter å forholde seg til. Mye forskning har forholdt seg til dagens fylkesgrenser. Dette gjelder også de mer oppsummerende arbeidene om steinalderen (f.eks. Lindblom 1984, Østmo 1988a, Mikkelsen 1989a). Store deler av det arkeologiske materialet i Oldsaksamlingen er også sortert etter fylker. Det er derfor nærliggende å ta utgangspunkt i disse enhetene.

Fornminneseksjonen har utarbeidet en oversikt over hvor mange gravninger som er utført av Oldsaksamlingen/KHM på bakgrunn av arkivstudier og gjennomgang av seksjonens protokoller. Oversikten er ikke komplett, men gir et godt inntrykk av utgravningsaktiviteten initiert av forvaltningsarkeologi eller forskning. Jeg har sett på antall utgravninger i de forskjellige fylkene etter 1970. Denne bakre grensen er valgt, fordi 1970 omtrent utgjør tidspunktet da forvaltningsarkeologien ble svært vanlig i Oldsaksamlingens distrikt. En annen grunn er at steinalderarkeologien etter 1970 i det meste minner om arkeologien i vår egen tid, slik at man kan forvente at kvaliteten på utgravningene og fortolkningene er av omtrent samme type som de standarder vi i dag benytter.

ØSTFOLD

Østfold er antakelig det fylket hvor det i nyere tid er lagt ned mest arbeid med hensyn til å skaffe oversikt over utviklingen i steinalderen (Mikkelsen 1975b, Lindblom 1984, Østmo 1988a). Oversiktene baserer seg i stor grad på oppsamlede boplassfunn og løsfunn. Ved Lindbloms gjennomgang av det mesolittiske materialet på 1970-tallet opererte han med 138 aktuelle lokaliteter. Østmo talte opp 80 boplassfunn og 1249 storsteinsredskaper fra yngre steinalder, omtrent til samme tid. Det har kommet inn 954 funn, fordelt som vist i tabell 3, etter at Østmo og Lindblom hadde avsluttet sine undersøkelser. Det er spesielt boplassmateriale og økser som er de funnkategoriene som har økt mest. Med boplassmateriale regnes her funn av mer enn tre biter produksjonsavfall av flint på samme sted.

26 lokaliteter eller boplassområder er fagmessig undersøkt i Østfold i perioden 1970 til 2003. Det reelle tallet er kanskje litt høyere, men tendensen i materialet, både i dette fylket og i de andre, skulle være brukbar for den følgende analysen. Fem utgravninger er i forbindelse med Oldsaksamlingens feltkurs for studenter. Fem undersøkelser er rene forskningsgravninger (Østmos hellekiste- og megalittgravundersøkelser). De øvrige 16 ser ut til å være mer typiske forvaltningsundersøkelser, i forbindelse med samfunnsutbygging. Av disse er fire publisert (Mikkelsen et al. 2001, Johansen 2001, Berg 1997b og Glørstad 2002b, 2003b, 2004a, b). Det er i Halden kommune gravevirksomheten har vært størst (tabell 4).

Gjenstand	Antall
Boplassmateriale	403
Øks	338
Fragment	84
Avslag	48
Knoll	10
Sigd	8
Slipeplate	8
Dolk	7
Pilspiss	7
Flekk	6
Kølle	5
Knakkestein	4
Gravfunn	3
Ildflint	3
Malestein	3
Brent bein	2
Kar	2
Kjerne	2
Mandelflint	2
Mikroflekk	2
Tynge	2
Leirklining	1
Nål	1
Perle	1
Skålgropstein	1
Stein	1
SUM	954

Tabell 3 (t.v.): Steinalderfunn i Oldsaksamlingen fra Østfold innkommet etter Einar Østmos og Inge Lindbloms funngjennomganger på 1970-tallet. Østmos og Lindbloms materiale er ikke katalogisert og digitalisert på en slik måte at deres resultater kan slås sammen med senere innkommet materiale fra fylket (jfr. Glørstad og Uleberg 2002).

Kommune	Antall undersøkelser
Halden	9
Sarpsborg	6
Aremark	3
Råde	3
Rygge	2
Marker	1
Moss	1
Rakkestad	1
Rygge	1

Tabell 4 (t.h.): Utgravninger i Østfold i perioden 1971 til 2002.

AKERSHUS OG OSLO

Tabell 5 viser alle funn fra Oslos og Akershus' steinalder i Oldsaksamlingen. Det er langt mindre oppsamlet boplassmateriale i Akershus enn i Østfold. Noe av grunnen til det er at innsamlingsvirksomheten hos interesserte lekfolk i Østfold har vært langt større⁴⁵. En annen årsak er utvilsomt at Akershus sjelden har vært et prioritert undersøkelsesområde for steinalderforskning.

Det er utført 21 utgravninger etter 1970 (tabell 6), men i disse undersøkelsene skjuler det seg ganske store utgravningsprosjekter, så man kan si at den forvaltningsmessige utgravningsaktiviteten har vært minst like stor i Akershus som i Østfold, med hensyn til steinalderundersøkelser. De aller fleste undersøkelsene er motivert av samfunnsutbygging. To store forvaltningsprosjekter står for mange av undersøkelsene, nemlig E6-Dobbeltsporprosjektet og Oslofjordforbindelsen (Berg 1995, 1997a, Ballin 1998a). Vinterbrounderøkelsene er også et forvaltningsprosjekt som må nevnes i denne sammenhengen (Jakslund 2001a). Via de nevnte prosjektene er hele elleve utgravningsprosjekter publisert. Det er i Ås, Vestby og Frogn at undersøkelsesaktiviteten er spesielt stor.

Gjenstand	Antall
Øks	1529
Boplassmateriale	162
Dolk	100
Avslag	76
Fragment	63
Kølle	36
Slipeplate	32
Sigd	26
Flekk	23
Pilspiss	21
Stein	13
Knoll	9
Knakkestein	9
Tyng	8
Kjerne	8
lildflint	8
Hakke	8
Hengesmykke	7
Malestein	6
Spydspiss	5
Kniv	3
Bortapp	3
Mikroflekk	2
Produksjonsavfall med kutte- og slipespor	1
Mandelflint	1
SUM	2159

Tabell 5 (t.v.): Steinalderfunn i Oldsaksamlingen fra Akershus.

Kommune	Antall undersøkelser
Ås	8
Vestby	6
Frogn	5
Nannestad	1
Nesodden	1

Tabell 6 (t.h.): Utgravninger i Akershus i perioden 1971 til 2002.

⁴⁵ Innsatsen til "Amatørarkeologisk kontor" ved Heine Iversen og Ronny Lademoer er meget viktig i denne sammenhengen.

BUSKERUD

Antall funn fra Buskerud i Oldsaksamlingen er mindre enn fra både Akershus og Østfold (tabell 7). Mengden boplassmateriale, i stor grad samlet inn i forbindelse med vassdragsreguleringene, er imidlertid langt større enn i Akershus.

Steinalderundersøkelser i Buskerud hører med til sjeldenhetene. I Fornminneseksjonens database er det kun registrert tolv utgravninger etter 1970 (tabell 8), der tre er forskningsgravninger eller finansiert av Universitetet (to av de tre er undersøkelsene av megalittgravene på Hurum). To av undersøkelsene hører med til Oslofjordforbindelsen. Seks undersøkelser er i forbindelse med vassdragsregulering eller annen utbygging på fjellet. Det er med andre ord innlandsområdene i Buskerud som har mange forvaltningsundersøkelser. Hele fem undersøkelser er faktisk publisert (Østmo 1985, Lindblom 1980, Ballin 1998a-b, Mikkelsen 1979), hvilket må sies å være mye, den lave arkeologiske aktiviteten i fylket tatt i betraktning.

Det er på Hurum utgravningsaktiviteten har vært størst, på grunn av megalittgravene og Oslofjordforbindelsen.

Gjenstand	Antall
Øks	722
Boplassmateriale	439
Dolk	79
Avslag	76
Fragment	57
Pilspiss	30
Flekk	29
Kølle	26
Slippeplate	21
Hakke	18
Sigd	17
Knakkestein	9
Spydspiss	9
Ildflint	7
Hengesmykke	6
Perle	6
Kjerne	5
Bortapp	4
Hengesmykke/nålebryne	3
Stein	3
Knoll	2
Malestein	2
Mandelflint	2
Mikroflekk	2
Skjeformet skraper	2
Slipt flint	2
Spydspiss?	2
Emne	1
Kar	1
Kniv	1
Kølle eller spinnhjul	1
Spydspiss eller matkniv	1
SUM	1585

Tabell 7 (t.v.): Steinalderfunn i Oldsaksamlingen fra Buskerud.

Kommune	Antall undersøkelser
Hurum	4
Hol	3
Hole	1
Gol	1
Kongsberg	1
Røyken	1
Modum	1

Tabell 8 (t.h.): Utgravninger i Buskerud i perioden 1971 til 2002.

VESTFOLD

Vestfold er et fylke hvor både antall funn akkumulert i Oldsaksamlingen er mange, og graveaktiviteten har vært høy. Også vestfoldmaterialet er dominert av øksefunn, etterfulgt av boplassmateriale (tabell 9). Mønsteret virker temmelig likt forholdene i Akershus og vitner nok om en beslektet forhistorie og innsamlingsaktivitet i de to fylkene, selv om antall boplassfunn er langt høyere. Hele 37 undersøkelser etter 1970 er registrert i Fornminneseksjonens database (tabell 10). Av disse er ti knyttet til undersøkelsene av den neolittiske boplassen på Auve (Østmo 1984a, 1993, Østmo et al. 1997). Én boplassundersøkelse er en forskning/formidlingsgravning. For øvrig ser det ut til at alle undersøkelsene er forvaltningsgravninger i forbindelse med veiutbygging (særlig E18) og boligtomter. 15 av undersøkelsene er helt eller delvis publisert (Østmo 1976, 1984a, 1992, 1993, Østmo et al. 1997 Glørstad 1992, 1998b).

Sandefjord er den kommunen hvor undersøkelsesintensiteten har vært høyest, mye på grunn av Auveboplassen. Ellers er det de tradisjonelle ”steinalderkommunene” i Vestfold, Larvik og Sande (Glørstad 2002a), som har mange steinalderundersøkelser.

Gjenstand	Antall
Øks	1307
Boplassmateriale	368
Dolk	119
Avslag	75
Sigd	71
Kølle	42
Pilspiss	38
Fragment	37
Flekk	33
Slipeplate	25
Skjeformet skraper	23
Knakkestein	14
Hakke	14
Malestein	12
Stein	11
Kjerne	11
Spydspiss	9
Tynge	9
Hengesmykke	8
Knoll	7
Mandelflint	6
Øks?	4
Fiskekrok	2
Skålgropstein	2
Hakke/trinnøks	1
Hengesmykke?	1
Ildflint	1
Kar	1
Kølle/hammer	1
Nålebryne	1
Produksjonsavfall med kutte og slipespor	1
SUM	2254

Tabell 9 (t.v.): Steinalderfunn i Oldsaksamlingen fra Vestfold.

Kommune	Antall undersøkelser
Sandefjord	14
Larvik	8
Sande	6
Holmestrand	3
Horten	3
Våle	2
Lardal	1

Tabell 10 (t.h.): Utgravninger i Vestfold i perioden 1971 til 2002.

TELEMARK

Ved Mikkelsens gjennomgang av Telemarksmaterialet i Oldsaksamlingen på 70-tallet, regnet han 714 funn til steinaldersamlingene fra fylket. 262 av disse funnene var boplassmateriale, resten var løsfunn, eller i et fåtall tilfeller, heller-, grav- eller offerfunn. I ettertid har det kommet inn 167 nye funn, som vist i tabell 11

Mesteparten av dette boplassmaterialet var kjent ved Mikkelsens gjennomgang av oldsakene fra fylket, men var da oppbevart hos private, slik at det i virkeligheten er svært få funn som har kommet inn fra fylket etter 1970-tallet. Telemark framstår dermed som et fylke med færre funn enn de mer oslonære fylkene, men også som et fylke hvor innsamlingsaktiviteten i nyere tid har vært lavere enn for eksempel i Østfold (jfr. tabell 3 for Østfold).

Samme tendens gir seg kanskje også til kjenne i utgravningsaktiviteten etter 1970; på 80- og 90-tallet er nemlig graveaktiviteten lav (tabell 12). Ti utgravninger er registrert, der to ser ut til å være forskningsgravninger. Hele syv av de ti undersøkelsene er publisert eller omtalt gjennom Mikkelsens doktorgradsavhandling (Mikkelsen 1989a), som tok for seg alt tilgjengelig steinaldermateriale fra fylket, da Mikkelsen var stipendiat på 1970-tallet.

Gjenstand	Antall
Boplassmateriale	122
Øks	18
Fragment	8
Avslag	7
Flekk	6
Kølle	2
Slippeplate	1
Sigd	1
Knakkestein	1
Kjerne	1
SUM	167

Tabell 11: Steinalderfunn i Oldsaksamlingen fra Telemark som har kommet inn etter Egil Mikkelsens undersøkelser på 1970-tallet.

Kommune	Antall undersøkelser
Kragerø	3
Bamble	2
Fyresdal	1
Porsgrunn	1
Siljan	1
Tinn	1
Vinje	1

Tabell 12: Utgravninger i Telemark i perioden 1971 til 2002.

Det er i Kragerø kommune at det har vært flest undersøkelser, men undersøkelsesaktiviteten har vært lav etter 1970-tallet; kun tre utgravninger på to boplasser er registrert. Mikkelsens omfattende gjennomgang av materialet fra 1970-tallet, gjør likevel at fylkets steinalder framstår som forholdsvis godt bearbeidet.

AUST-AGDER

Det er omtrent like mange steinalderfunn fra Aust-Agder som fra Telemark i Oldsaksamlingen (tabell 13). I forhold til fylkene i indre Oslofjord er det interessant å se hvor mye lavere antall økser er i Aust-Agder og for så vidt Telemark (det er kjent 551 økser fra Telemark). Det er spesielt et lavere antall nøstvetøkser som er årsaken til denne nedgangen i antall funn av denne kategorien. Antall boplassfunn er imidlertid meget høyt, på linje med Østfold.

Utgravningsaktiviteten har vært litt større enn i Telemark, med 14 registrerte undersøkelser etter 1970 (tabell 14). Alle undersøkelsene, med unntak av én⁴⁶, ser ut til å være initiert av samfunnsutbygging, spesielt vei- og industriutbygging. Kun resultatene fra ett undersøkelsesområde, som utgjør tre utgravningsprosjekter er publisert (Østmo 1989b).

Det er ingen kommuner hvor utgravningsaktiviteten er påfallende høy, men det er utgravninger både ved kysten og i innlandet.

Gjenstand	Antall
Boplassmateriale	604
Øks	249
Pilspiss	48
Flekk	48
Fragment	42
Avslag	40
Dolk	26
Skjeformet skraper	25
Slippeplate	19
Sigd	12
Kjerne	10
Kølle	7
Ildflint	5
Knoll	4
Hakke	4
Mandelflint	4
Spydspiss	3
Stein	2
Nål/Pren	2
Kniv	2
Knakkestein	1
Perle	1
Nålebryne	1
Harpun	1
Hengesmykke	1
Kar	1
Fiskekrok	1
SUM	1163

Tabell 13 (t.v.): Steinalderfunn i Oldsaksamlingen fra Aust-Agder.

Kommune	Antall undersøkelser
Bygland	3
Evje og Hornnes	2
Grimstad	2
Lillesand	3
Risør	2
Bykle	1
Tvedestrand	1

Tabell 14 (t.h.): Utgravninger i Aust-Agder i perioden 1971 til 2002.

⁴⁶ På Hæstad i Høvåg, Lillesand undersøkte Perry Rolfsen på 1970-tallet en neolittisk boplass. Boplassen er summarisk omtalt i Skjølsvold 1977, side 236-237, og tilveksført under C38602. Utover dette er funnet ikke bearbeidet.

VEST-AGDER

Vest-Agder følger samme tendens med hensyn til funnmengde i Oldsaksamlingen, som Aust-Agder og Telemark (tabell 15). Igjen er fraværet av det store antall nøstvetøkser, som karakteriserer Oslofjordområdet, påfallende. Like påfallende er det høye antallet boplassfunn. Av stor interesse for steinalderforskningen er de fem menneskene i funntabellen. Dette er funnet av den såkalte Søgnekvinnen (Sellevold og Skar 1999, <http://www.ukm.uio.no/utstillinger/fruen/fruen.html>), datert til mellommesolittisk tid. Funnet omfatter fem individer og framkom under vann. Undersøkelser av oversvømte lokaliteter er imidlertid ikke KHMs ansvarsområde, slik at utfordringene i forbindelse med slike funn ikke skal forfølges her.

Utgravningsaktiviteten har vært høy i Vest-Agder, der hele 27 undersøkelser er registrert etter 1970 (tabell 16). Samtlige undersøkelser ser ut til å være forvaltningsinitiert. Så vidt jeg kan se er kun én publisert, men det er til gjengjeld det omfattende Farsundprosjektet, slik at et vesentlig materiale også fra denne regionens forvaltningsgravninger er tilgjengeliggjort.

Det er i Farsund kommune, spesielt i forbindelse med industriutbygging ved Lundevågen det har vært stor graveaktivitet; ellers konsentrerer undersøkelsene seg til kystkommunene.

Gjenstand	Antall
Boplassmateriale	636
Øks	370
Avslag	182
Fragment	121
Dolk	90
Flekk	62
Pilspiss	59
Slippeplate	37
Knoll	19
Sigd	18
Kar	18
Ildflint	18
Knakkestein	9
Kjerne	9
Skjeformet skraper	6
Spydspiss	6
Kølle	5
Menneske	5
Hakke	4
Mandelflint	3
Tynge	3
Mikroflekk	3
Hengesmykke	2
Stein	2
Stav	2
Glattestein	2
Harpun	2
Malestein	2
Skålgropstein	1
Kniv	1
SUM	1688

Tabell 15 (t.v.): Steinalderfunn i Oldsaksamlingen fra Vest-Agder.

Kommune	Antall undersøkelser
Farsund	13
Kristiansand	5
Lyngdal	4
Flekkfjord	3
Søgne	1
Åseral	1

Tabell 16 (t.h.): Utgravninger i Vest-Agder i perioden 1971 til 2002.

HEDMARK

Hedmark har under 1000 funnenheter (tabell 17). Også i dette fylket er innslaget av nøstvetøkser nesten fraværende, og det forholdsvis store antallet registrerte økser utgjøres for en stor del av enkle skafthulløkser (158 stk.), nært forbundet med det fruktbare Hedmarken (Hagen 1946).

Selv om Hedmark er et utpreget innlandsfylke er likevel boplassene fra steinalderen nært knyttet til vann, nemlig sjøer, elver og bekker. De 258 boplassene i tabellen er i all hovedsak funnet ved vann, som Osensjøen (Martens 1962), Femunden (Bolstad 1980) Orklavassdraget (Gustafson 1987) og Renasystemet (Boaz 1997) (se også Nybruget 1980).

Utgravningsvirksomheten i fylket har vært forholdsvis liten siden 1970, om man ser bort fra Rødsmoenprosjektet, med 15 undersøkelser (tabell 18). Mange av disse undersøkelsene er startet opp på grunn av forskningsinteresse. Svevollenundersøkelsene ble riktignok motivert av at en skogsbilvei hadde ødelagt en del av den ene steinaldertuftten, men alle undersøkelsene av tuftene ble finansiert internt og som forskningsgravninger (Mikkelsen 1989b, Fuglestvedt 1992). Det er registrert fem slike utgravninger på Svevollen. I tillegg ble det utført to forskningsgravninger i Flendalen, Trysil, i forbindelse med et jaspisbrudd der (Sjurseike 1994). Store forvaltningsundersøkelser er i forbindelse med vassdragsreguleringene i Innerdalen og militærleieren på Rødsmoen. Både Svevollenundersøkelsene, Innerdalenundersøkelsene og Rødsmoenundersøkelsene er publisert.

Det er Elverum kommune som har flest utgravningsprosjekter, men den største innsatsen med hensyn til antall undersøkte boplasser og generell undersøkelsesintensitet, er nok utført i Åmot kommune, med Rødsmoenprosjektet.

Gjenstand	Antall
Øks	259
Boplassmateriale	258
Dolk	98
Kølle	74
Avslag	62
Pilspiss	36
Fragment	34
Knoll	20
Flekk	16
Spydspiss	13
Sigd	9
Produksjonsavfall med kutte og slipespor	7
Hakke	6
Slipeplate	5
Kjerne	4
Stein	4
Tynge	3
Knakkestein	3
Kniv	3
Ildflint	2
Øks eller kniv	1
Mikroflekk	1
Emne	1
Skjeformet skraper	1
SUM	920

Tabell 17 (t.v.): Steinalderfunn i Oldsaksamlingen fra Hedmark.

Kommune	Antall undersøkelser
Elverum	5
Engerdal	2
Trysil	2
Tynset	5
Åmot	1

Tabell 18 (t.h.): Utgravninger i Hedmark i perioden 1971 til 2002.

OPPLAND

Oppland er nok det av Kulturhistorisk museums fylker som i dag har færrest funn fra steinalder (tabell 19). På samme måte som i Hedmark mangler nøstvetøksene, og de enkle skafthulløksene, knyttet til gode jordbruksområder, er vanligste øksetype (131 stk.). Det er registrert en god del boplassfunn. Mange av disse boplassene er registrert i forbindelse med vassdragsreguleringene.

Det er kun registrert fire utgravninger i Oppland etter 1970 (tabell 20), to i Lesja kommune og én i Lunner. Sistnevnte er i forbindelse med veiutbygging, mens førstnevnte er en forskningsundersøkelse. Ingen av undersøkelsene er publisert. Publisert er derimot de omfattende utgravningene på Dokkfløy, utført av Dokkaprosjektet (Boaz 1998a). Dokkaprosjektet omfattet utgravning av 16 lokaliteter, slik at denne undersøkelsen i stor grad holder oppe undersøkelsesintensiteten av steinalderen i Oppland.

Gjenstand	Antall
Boplassmateriale	292
Øks	219
Dolk	55
Pilspiss	44
Avslag	24
Fragment	21
Kølle	20
Tynge	12
Flekk	11
Spydspiss	8
Hakke	7
Slipeplate	7
Stein	7
Sigd	7
Kjerne	4
Kniv	4
Knoll	2
Skjeformet skraper	2
Knakkestein	1
Kar	1
Spydspiss?	1
Tynge eller kølle	1
Mikroflekk	1
SUM	735

Tabell 19 (t.v.): Steinalderfunn i Oldsaksamlingen fra Oppland.

Kommune	Antall undersøkelser
Lesja	2
Dokka	1
Lunner	1

Tabell 20 (t.h.): Utgravninger i Oppland i perioden 1971 til 2002.

OPPSUMMERING AV FYLKESGJENNOMGANGEN

Et forsøk på å oppsummere fylkesgjennomgangen er vist i tabell 21. I tabellen er antall boplassfunn i Oldsaksamlingen tatt med spesielt av flere årsaker. For det første regner man generelt med at det nettopp er i boplassene og i boplassmaterialet, det største informasjonspotensialet ligger for steinalderstudier. For det andre er boplassmaterialet i større grad enn løsfunn av storsteinsredskaper, en klarere indikasjon på systematisk leting etter spor fra steinalderen. Mengden boplassmateriale er derfor et uttrykk for letevirkomheten i et område. For det tredje er det gjerne boplassene som graves ut, og står derfor i klareste relasjon til antall utgravninger i et fylke.

Av tabellen framgår det at Vest-Agder, Aust-Agder og Østfold har svært mange boplassfunn. At antallet boplassfunn fra Akershus er lavest i Østlandsregionen, er overraskende. I denne sammenhengen er Akershus fylke avvikende fra de øvrige tendensene man kan spore i Oldsaksamlingens materialet.

Fylke	Boplassmateriale	Utgravninger	Store prosjekter	Publikasjoner	Utgravningsfrekvens	Publikasjonsfrekvens
Østfold	621	27	Svinesund, Halden, Dobbeltspor	10	0,04	0,37
Akershus	162	21	Dobbeltspor, Oslofjordforbindelsen, Vinterbro	12	0,13	0,57
Buskerud	439	12	Oslofjordforbindelsen	6	0,03	0,50
Vestfold	368	37		15	0,10	0,41
Telemark	384	10	Telemarkprosjektet	8	0,03	0,80
Aust-Agder	604	14		3	0,02	0,23
Vest-Agder	636	27	Farsundprosjektet	1	0,04	0,04
Hedmark	258	15	Rødsmoenprosjektet	8	0,06	0,53
Oppland	292	4	Dokkaprojektet	1	0,01	0,25

Tabell 21: Oversikt over fylkesgjennomgangen med hensyn til mengde boplassmateriale i form av antall boplassfunn i Oldsaksamlingen, utgravningsprosjekter etter 1970 (jfr. appendiks), store forvaltningsprosjekter etter 1970, publiserte undersøkelser etter 1970, antall utgravninger dividert på antall boplassfunn og antall publikasjoner dividert på antall utgravninger.

Utgravningsfrekvens i tabellen har framkommet ved å dividere antall utgravninger som er utført på antall boplassfunn i Oldsaksamlingen. Publikasjonsfrekvens har framkommet ved å dividere antall publikasjoner på antall utgravninger. På bakgrunn av forholdstallene kan man forsøke å danne seg et bilde av steinalderarkeologisk aktivitet og derigjennom kunnskapsstatus for fylkene. I forhold til antallet kjente boplassfunn er utgravningsfrekvensen størst i Akershus (13 %), dernest i Vestfold (10 %). Dårligst stilt i så måte er Oppland (1 %), dernest Aust-Agder (2 %). De øvrige fylkene ligger på en undersøkelsesfrekvens på mellom seks og tre prosent. Gitt kjente boplasser, i form av tilvekstførte boplassfunn, er undersøkelsesfrekvensen meget høy i Akershus og Vestfold. Disse to fylkene er jo i dag pressområder i samfunnsutbyggingen, noe som kanskje et stykke på vei kan forklare trenden. Likeså kan man forklare den lave frekvensen i Oppland og Aust-Agder med lavere hastighet på samfunnsutbyggingen, mens de øvrige fylkene kommer i en mellomstilling. Rent intuitivt synes dette å være en rimelig tanke.

For å prøve å komme noe videre med saken har jeg skilt ut det boplassmaterialet som har kommet inn til Oldsaksamlingen etter ca. 1990, da fylkeskommunene fikk sine egne arkeologer og da forvaltningsarkeologien este ut. Museumsnummer C38000 tilsvarer omtrent starten på denne perioden. Tabell 22 viser boplassene som er tilvekstført etter 1990. Det er spesielt i Østfold, Akershus, Vestfold og Hedmark det har kommet inn mange boplassfunn.

Fylke	>C38000	% av total
Østfold	394	63 %
Akershus	100	62 %
Buskerud	56	13 %
Vestfold	201	55 %
Telemark	120	31 %
Aust-Agder	146	24 %
Vest-Agder	259	41 %
Hedmark	127	49 %
Oppland	96	35 %

Tabell 22: Antall boplasser tilvektstført etter 1990, fra Kulturhistorisk museums museumsdistrikt. Prosentandelen dette boplassmaterialet utgjør av det totale boplassmaterialet fra fylket, er også tatt med.

Disse fylkene har faktisk mer enn doblet sitt boplassmateriale etter 1990, i henhold til beregningene over. På bunn ligger Buskerud med 13 prosent, etterfulgt av Aust-Agder, Telemark og Oppland. Både i tabell 21 og 22 kommer Akershus og Vestfold ut med høye verdier. Dette styrker antakelsen om at disse fylkene er pressområder for samfunnsutbyggingen. Her er det både lett intensivt etter boplasser og vært drevet stor utgravningsvirksomhet. Summerer man resultatene fra de to tabellene med hensyn til tilvekst av boplassmateriale og graveintensitet, framstår Akershus, dernest Østfold og Vestfold som de høyintensive fylkene. Hedmark og Vest-Agder framstår også som fylker med høy aktivitet, mens Aust-Agder og Buskerud kommer dårligst ut. Telemark og Oppland kommer i en mellomstilling. Faghistorisk sett er denne fordelingen interessant. Tabellen som viser den totale tilveksten med boplassmateriale, viser at det er Vest-Agder, Østfold og Aust-Agder som har svært mange funn. Av disse er det Aust-Agder som skiller seg ut med at hele 76 prosent av boplassmaterialet kom inn før 1990. Buskerud kommer i en liknende situasjon, med temmelig mange boplassfunn, men mesteparten innkommet før 1990. Samme tendens er også synlig for Telemark og Oppland. Aust-Agder var jo, som det framgikk av faghistorien, et kjerneområde for steinalderforskningen før Andre verdenskrig. Det var herfra Nummedal og Bjørn publiserte det betydningsfulle Narestøfunnet. Likeså kan man tenke seg at det er de store vassdragsprosjektene på 60- og 70-tallet, som har bidratt til mange boplassfunn i fylker som Buskerud, Telemark og Oppland. Disse fylkene framstår dermed som "fordums storheter" i steinalderarkeologien. Østfold er alltid viktig, mens Akershus, Vestfold og Hedmark i nyere tid har seilt opp som steinalderarkeologiens kjerneområder. Her er forvaltningsintensiteten høy, hvilket fører til at et stort materiale kommer for dagen, noe som igjen genererer utgravninger.

Ser man på "prosjekteffekten" i dette regnestykket, er det interessant at Akershus og Østfold, som kommer best ut i tabellene, har tre store prosjekter hver. Vestfold er det eneste fylket med høy graveaktivitet som ikke kan vise til et stort steinalderforvaltningsprosjekt. Her er tydeligvis egenvekten av den generelle forvaltningen stor nok i seg selv. Hedmark og Vest-Agder, som også kommer relativt godt ut, har hvert sitt store steinalderprosjekt. Prosjekteffekten er mindre merkbar i Telemark og Oppland. Dette kan skyldes at Dokkaprosjektet og Telemarkprosjektet ligger forholdsvis langt bak i tid, 80- og 70-tallet, slik at effekten av disse prosjektene slår dårlig ut i nyere tid. Det er bare i Buskerud at det ikke ser ut som om et stort steinalderprosjekt har sammenfalt med økt generell aktivitet.

Går man tilbake til tabell 21, som viser publiseringfrekvensen av utgravningene, viser et noe annet bilde seg. Her stiller Telemark på topp med 80 prosent av undersøkelsene publisert. Vest-Agder, som kom så godt ut i de andre sammenlikningene, havner her på bunn med 4 prosent av undersøkelsene publisert. Akershus, Hedmark, Vestfold og Østfold framstår også i denne sammenlikningen som aktive fylker, med publiseringfrekvenser på 57, 53, 41 og 37 prosent. Buskerud og Oppland kommer også brukbart fra det, mye takket være

Oslofjordforbindelsen, megalittgravundersøkelsene og Dokkaprojektet. Igjen framstår Aust-Agder som et område med forholdsvis lav aktivitet.

Gjennomgangen peker Oslofjordfylkene, Hedmark og Vest-Agder ut som sentralområdene i dagens steinalderarkeologi. De områdene som tidlig vakte interesse, først Aust-Agder, senere fjellområdene i Telemark, Oppland og Buskerud, har trådt tilbake i skyggen av de ovennevnte kystfylkene. Det er grunn til å tro denne tendensen i all hovedsak skyldes samfunnsutbyggingen rundt Oslo, hvilket tydelig viser at det er forvaltningsinitiert steinalderarkeologi som bidrar til kunnskapsveksten. Gjennomgangen viser videre at spesielt i Vest-Agder er det et alt for stort misforhold mellom aktivitet i felt og publisering av resultatene – det undersøkes og oppdages langt mer enn det som tilgjengeliggjøres gjennom publikasjoner.

Man kan innvende mot denne typen statistiske undersøkelser og de resultatene som kan avledes av dem at de gir et feilaktig bilde av den faktiske situasjonen. For eksempel kan man i tilfellet Vest-Agder hevde at slik tallene er presentert i tabell 21 og 22, framstår steinalderarkeologien i fylket som lite tilgjengeliggjort i form av publikasjoner. Imidlertid representerer det omfattende Farsundprosjektet kun ett utgravningsprosjekt og én publikasjon i statistikken. Her ble det jo undersøkt en rekke boplasser som alle er tilgjengeliggjort og satt inn i en sammenheng. Liknende innvendinger kan reises for alle fylker som har hatt store prosjekter som har undersøkt og publisert mange undersøkelsesobjekter. Dette er i og for seg riktig, men det er vanskelig å se betydningen av disse innvendingene for statistikken. For det første skulle dette slå like sterkt ut i alle fylker med store prosjekter, hvilket, med få unntak, er de fylkene som både har høy utgravningsaktivitet og mange undersøkelser publisert. For det andre ville en slik innvending i enda større grad rette fokus mot betydningen av de store forvaltningsprosjektene. Disse prosjektenes betydning for kunnskapsstatus i et område er allerede tydelig understreket, slik at denne kritikken ikke kan tas til inntekt for annet enn at betydningen av de store utgravningsprosjektene er enda større enn det som tabell 21 antyder.

Med disse forbeholdene i mente kan man studere tilsvarende statistikk for de siste hundre årene med steinalderundersøkelser innenfor Oldsaksamlingens distrikt.

Tabell 23 gir en oversikt over alle boplassfunn fra steinalderen i Oldsaksamlingen, alle registrerte utgravninger (jfr. appendiks) og publikasjoner samt utgravnings- og publikasjonsfrekvens, beregnet på samme måte som for tabell 21. Av tabell 23 framgår det at Østfold, Vestfold og Telemark har spesielt mange utgravninger, Vest-Agder, Akershus, Buskerud, Aust-Agder og Hedmark ligger noe lavere, men også her er det en god del graveaktivitet. Oppland framstår som et område med få undersøkelser. Sammenliknet med tabell 21 er det spesielt fylkene Østfold, Buskerud og Telemark som har påfallende endringer. I disse fylkene utgjør utgravningene etter 1970 mindre enn 60 prosent av alle undersøkelser. Også i Oppland og Aust-Agder var det en del graveaktivitet før 1970-tallet, mens de øvrige fylkene i all hovedsak er undersøkt med tanke på steinalderbosetning etter 1970. Av dette kan man vel ha lov til å slutte at i et hundreårsperspektiv er det Østfold som er det østnorske steinalderfylket fram for noen med hensyn til graveaktivitet. Her er aktiviteten høy både før og etter 1970. Vestfold og Telemark er også viktige fylker, men Telemark, Buskerud, Oppland og Aust-Agder har en nedgang i graveaktivitet opp mot vår tid, mens Akershus, Hedmark og Vest-Agder overtar som viktige fylker.

Undersøkelsene i Telemark er bemerkelsesverdig fullstendig publisert, men også i Akershus, Hedmark, Oppland, Buskerud, Østfold og Vestfold publiseres en forholdsvis høy andel av undersøkelsene (40-55 %). I Aust-Agder er ca. 30 prosent av undersøkelsene publisert, mens det også i et hundreårsperspektiv er dårligst stilt i Vest-Agder (4 %) med hensyn til publisering av undersøkelsene.

Utvidelsen av statistikken til å omfatte hele det tyvende århundre endrer ikke på noen måte bildet av situasjonen for steinalderarkeologien radikalt, men det går tydeligere fram at

aktiviteten i enkelte fylker har endret seg over tid. Den rent *vitenskapelige* interessen for steinalderen i Østlandsregionen kommer kanskje tydeligst fram i hundreårsoversikten i tabell 23. Når arkeologer vil arbeide med steinalder i Oldsaksamlingens distrikt, er det gjerne Østfold, Telemark og Vestfold de velger seg som fylker. Det var jo nettopp disse tre fylkene som fikk særlig vitenskapelig oppmerksomhet fra 1970-tallet, med avhandlingene til Lindblom (1984) Mikkelsen (1975a,b, 1989a) og Østmo (1977, 1988a), da også den forvaltningsinitierte utgravningsvirksomheten for alvor tok til. Særlig Østfold blir et fylke der forskning og forvaltning sammen bidrar til kunnskapsutviklingen.

Fylke	Boplass- materiale	Utgravninger	Publikasjoner	Utgravnings- frekvens	Publikasjons- frekvens
Østfold	621	53	21	0,09	0,40
Akershus	162	22	12	0,14	0,55
Buskerud	439	21	9	0,05	0,43
Vestfold	368	42	17	0,11	0,40
Telemark	384	37	35	0,10	0,95
Aust-Agder	604	18	5	0,03	0,29
Vest-Agder	636	28	1	0,04	0,04
Hedmark	258	16	8	0,06	0,50
Oppland	292	6	3	0,02	0,50

Tabell 23: Oversikt over fylkesgjennomgangen med hensyn til mengde boplassmateriale i form av antall boplassfunn i Oldsaksamlingen, alle registrerte utgravningsprosjekter (jfr. appendiks), alle publiserte undersøkelser, antall utgravninger dividert på antall boplassfunn, og antall publikasjoner dividert på antall utgravninger.

Del 3: Et program for videre steinalderundersøkelser

Hvordan skal framtidens forvaltningsinitierte steinalderarkeologi utformes? Svinesundprosjektets målsetninger og kunnskapsstatus skal danne rammene for denne framtidsplanen, men ikke på noen tvingende måte. Faghistorien og fylkesgjennomgangen viste at Østlandsregionen først i nyere tid har blitt gjenstand for omfattende utgravningsvirksomhet. Mange oppgaver, selv på de mest grunnleggende områdene, er fremdeles uløste. Anders Hagen ser nostalgisk tilbake på tiden rundt Andre verdenskrig, der den arkeologiske verden ennå lå uoppdaget og spennende – som Nord-Amerika for Davy Crocket og andre pelsjegere. Seksti år senere framstår denne verden kanskje litt mindre vill og noe mer kontrollerbar. For å bruke kolonimetaforen, kan man kanskje si at man nå befinner seg i de store vogntogenes tid, der sheriffen prøver å holde loven gjeldende, og der europeere som en massiv, anonymisert bølge stadig tar mer land i besittelse. Jeg tror at det nettopp er det kollektive og upersonlige preget på utforskningen av steinalderen, som er den viktigste forskjellen på tiden nå og for seksti år siden. Fortiden utforskes i forholdsvis godt organiserte og upersonlige rammeverk, og det er fortiden som massemateriale som står i fokus. Det er imidlertid store oppgaver uløste, enorme mengder land og folk å oppdage, kartlegge og forstå.

I 1995 ga Torben Ballin og Ole Lass Jensen uttrykk for en temmelig allmenn følelse i arkeologien. Ved presentasjonen av Farsundprosjektet påpekte de innledningsvis at Lista tidlig hadde vakt interesse i steinalderforskningen med Sigersvollfundet, men "... i 1879, gjordes lignende fund ved Nøstvet i Akershus fylke ... Udforskningen af den eldre stenalder koncentreredes nu i stedet til dette området, der jo meget belejligt lå tættere ved Universitetet i Oslo" (Ballin og Jensen 1995: 9). Min gjennomgang har vist at dette ikke på noen måte var tilfellet. Det var først med Egil Mikkelsens arbeider på 1970-tallet det ble noe større grad av systematikk i de kronologiske studiene ved Oslofjorden. Akershus fylke, det vil si de oslonære områdene, er vel kanskje det fylket som i størst grad har blitt utforsket systematisk først så sent som på 1990-tallet. Dette nevnes ikke for å være ironisk, men mer som et eksempel på den følelsen man som steinalderforsker har i arbeidet med Østlandsregionen: Man føler i meget stor grad at ens eget emne eller område er alt for dårlig kartlagt, og man ser i lengsel mot områder man tror er bedre stilt. Den østnorske steinalderarkeologen minner i så måte meget om Peter Wessel Zapffes urmenneske "... alt han vil gripe opløser sig for den prøvende tanke ... Intet eksisterer uten han selv, alle linjer vender tilbake i ham selv, verden er bare et spøkelsesagtig ekko av hans egen stemme" (Zapffe 1992: 17). Å skulle rangere hvor støtet skal settes inn og hvor man skal la alt passere kan synes som en umulig oppgave.

Jeg vil likevel forsøke å skissere syv problemområder som kan danne rammene for framtidens forvaltningsinitierte steinalderarkeologi. Disse problemfeltene skal dermed danne en oppsummering av forskningen, for så vidt tilsvarende den som Gutorm Gjessing gjorde i verket *Norges steinalder* fra 1945, og skal danne et rammeverk for videre arbeid ved Kulturhistorisk museum. Disse problemfeltene skal danne rammer for en stor del av Kulturhistorisk museums faglige virksomhet innen steinalderarkeologi. Disse rammene bør derfor ikke være for personlige eller for utviklet i detalj, men i stedet skissere generelle problemfelt som kan skape meningsfulle kontekster for svært ulike prosjekter og ambisjoner hos dem som skal stå for utgravningene. Det er kun gjennom å skape et slikt forholdsvis løselig integrert problemstruktur man kan åpne for en faglig utfoldelse som vil være meningsfull. Kun i relasjon til de faktisk empiriske situasjonene vil problemfeltene kunne få en praktisk verdi. Operasjonaliseringen av dem vil derfor også til en stor grad være avhengig av den aktuelle empiriske situasjonen.

RELASJONEN MELLOM KULTURHISTORISK MUSEUM OG FYLKESKOMMUNENE ELLER MELLOM UTGRAVNING OG REGISTRERING AV FORNMINNER

Før de syv problemområdene skisseres, må forholdet mellom Kulturhistorisk museum og fylkeskommunene nevnes. Det er nemlig slik at i de aller fleste tilfellene danner fylkeskommunale registreringer den viktigste delen av det empiriske grunnlaget for Fornminneseksjonens utgravningsprosjekter. Langt på vei er derfor budsjetteringen og dimensjoneringen av utgravningene priggitt kvaliteten på fylkeskommunens registreringsarbeid. Den arkeologiske virksomheten innen fylkeskommunen defineres ikke som vitenskapelig arbeid og følgelig har saksbehandlerne begrensede muligheter både til faglig oppdatering, metodeutvikling med hensyn til å endre og forbedre registreringsteknikkene samt utvikle kunnskapen om nye kulturminnetyper. Det kan virke som statsforvaltningen tar det for gitt at denne typen kunnskapsutvikling skal finne sted ved universitetene eller ved vitenskapelige institusjoner (NOU 2002/1: 107-108, Gaukstad 2001: 140). Flere, i denne sammenhengen, betydningsfulle forhold kan avledes av dette.

For det første vil dagens registreringspraksis medføre at det i all hovedsak er steinalderboplasser påvist ved funn av knakkeavfall, som blir registrert. Følgelig vil undersøkelser med slikt utgangspunkt være de mest vanlige ved Fornminneseksjonen. Seks av programmets syv problemområder tar derfor utgangspunkt i boplassfunn. Det er ikke vanskelig å forsvare en slik praksis på et prinsipielt grunnlag. Med utgangspunkt i at arkeologi er et samfunnsfag – som studerer de forhistoriske samfunnene – vil boplassene til menneskene danne en av de viktigste rammene for det praktiske livet, som igjen er en av de viktigste virksomhetene som foregår innenfor samfunn (Bourdieu 1973, 1990, 1991).

Men, for det andre, er boplassbegrepet i seg selv her verdt en mer metodisk kommentar. Slik man i dag leter etter boplasser i Øst-Norge, det vil si ved registrering av knakkeavfall eller andre oldsaker som opptrer i noen mengde, utelukker man boplasser hvor det ikke er produsert flint- og steinredskaper, eller annet uforgjengelig materiale. Man har også en tendens til å nedvurdere kildeverdien av boplasser som ikke har, eller som har svært lite knakkeavfall. De såkalte kokstein- eller skjørbrent stein-lokalitetene på Rødsmoen (Boaz 1997: 22) eller store områder med skjørbrent stein uten artefaktfunn på kystboplasser (Berg 1995: 83), er eksempler på boplasser og boplassområder som gjerne nedprioriteres ved undersøkelse, og som sjeldent blir registrert i særlig omfang, med mindre vilkårene for registreringen er spesielle (for eksempel at registreringen inngår som en del av utgravningsprosjektene til Kulturhistorisk museum). En viktig strategi for fremtiden må derfor være å utvikle boplassbegrepet til å omfatte andre områder og funntyper enn dem som direkte kan relateres til knakking og redskapstilvirkning, eller godt synlige strukturer, som for eksempel groptufter. Dette må gjelde både i registreringssituasjonen og i utgravningssituasjonen, ved at også andre områder enn knakkeplassene prioriteres ved undersøkelse.

Dette innebærer, for det tredje, at landsdelmuseene aktivt må arbeide for å utvikle nye registreringsteknikker, forfine eksisterende samt aktivt problematisere og utvikle definisjonen av fornminner og undersøkelsesobjekter, kort sagt arbeide for at kunnskapsfeltet utvikles og rettes mot nye områder og kildegrupper om forhistorien. I praksis har dette arbeidet for en stor del blitt gjort innen de store forvaltningsinitierte prosjektene som museene har hatt, og i noe mindre grad av lekfolk eller ikkearkeologer, som i kraft av å ikke inneha den arkeologiske habitus, har kunnet finne andre innfallsporner til fortiden enn fagarkeologene⁴⁷. Som vitenskapelig institusjon i kulturminneforvaltningen må Kulturhistorisk museum arbeide

⁴⁷ Det må i denne sammenhengen påpekes at ikke alle lekmannsbidrag har gitt ny interessant kunnskap. Svært mange ikkevitenskapelige innfallsvinkler til arkeologien ligger så fjernt fra den arkeologiske feltlogikk at de aldri kan vurderes som interessante.

Figur 32: Sjakting med gravemaskin i dyrket mark blir stadig en viktigere metode for å påvise forhistorisk bosetning – også i steinalderarkeologien i Norge. Bildet er fra forundersøkelsene ved Svinesund. Foto: Kulturhistorisk museum.

aktivt for metodisk og teoretisk utvikling innen faget, som igjen kan fornye definisjonen av universet av fornminner og perspektiver på forhistorien. Dette arbeidet må også få betydning for kulturminneforvaltningen i fylkeskommunen.

For det fjerde viser denne problematikken klart behovet for et tett samarbeid mellom fylkeskommune og landsdelsmuseum. Ved Rødsmoenprosjektet (Boaz 1997: 7), Oslofjordforbindelsen (Ballin 1998a: 8) og Svinesundprosjektet (Glørstad 2004b: 4) inngikk fylkeskommunene og Kulturhistorisk museum avtaler om at museet skulle foreta registreringene i forkant av prosjektene. Dette la et godt grunnlag for å etablere et utgravningsprosjekt der grunnlagsdata fra registreringene var skreddersydd museets faglige strategi. Samarbeidet medførte også metodeutvikling og påvisning av nye funngrupper. Dette kan stå som eksempel på situasjoner innenfor den forvaltningsinitierte arkeologien der samarbeid innen kulturminnevernet har bidratt til utvikling av ny kunnskap som har fått betydning for kildetilfanget innen steinalderarkeologien. Men eksemplene kan også være en oppfordring til å videreutvikle nettopp denne typen relasjoner med sikte på generell kompetanseutvikling. Effekten av denne videreutviklingen vil uten tvil bli størst om rammene institusjonaliseres.

KRONOLOGISKE STUDIER

Kronologiske studier har alltid vært en paradedisiplin i steinalderarkeologien, og det er fremdeles ingen grunn til å anse det kronologiske arbeidet som en ferdig og avsluttet del av faghistorien. Hovedtrekkene i utviklingen, både i mesolittisk og neolittisk tid, synes klarlagt, men viktige sekvenser i utviklingen er tynt empirisk belagt i et statistisk perspektiv, eller kun måtelig kjent. Kronologi framstår i dagens arkeologi som et traust emne, og betraktes som en form for grunnforskning. Dette synspunktet er nok riktig, om man anser de samfunnsmessige forholdene i forhistorien å være arkeologiens viktigste anliggende. Men det er samtidig ganske innlysende at uten en form for kronologisk/typologisk oversikt over den forhistoriske utviklingen, er det umulig å ha noen særlig interessant vitenskapelig forståelse av samfunnsutviklingen. Kronologiske studier må alltid baseres på en form for vurdering av de

interne relasjonene i det foreliggende artefaktmaterialet blant annet basert på tidligere kronologiske arbeider og mer eller mindre personlige tanker om hvordan utviklingsforløpet i gjenstandssammensetningen og formvariasjonen har artet seg. Hverken introduksjonen av ¹⁴C-datering eller andre former for naturvitenskapelige dateringer, kan endre på dette grunnleggende arkeologiske forholdet (jfr. Glørstad 2003a: 282).

Kronologiske slutninger er i utgangspunktet basert på typologi (i en løselig betydning av ordet, jfr. Gräslund 1974: 19-31), det vil si at man sammenlikner stabilitet og endringer i morfologiske trekk i redskapsinventaret i et kronologisk perspektiv⁴⁸. Kronologiene etableres ved å vise til hvordan én type avløser en annen, hvordan funnkombinasjonene endres, eller ved at morfologiske trekk ved typen endres (Gräslund 1974, Gjessing 1946, Renfrew og Bahn 2000: 177 ff, Malmer 1963, 1968). For steinalderens vedkommende er det spesielt flintinventaret som har vært gjenstand for slike studier. Grunnen til dette er åpenbart at flinten gir mer distinkte redskaper som det er lettere å klassifisere (Knutsson 1998: 74-75). Østlandsregionen, særlig kyststrøkene, har god tilgang på flint gjennom hele steinalderen, noe som har styrket flintens rolle som arena for kronologiske diskusjoner, og som har skapt en bred bro over til sørskandinaviske krono- og typologier (f.eks. Hinsch 1955, Odner 1965, Mikkelsen 1989a, Østmo 1988a). Den kronologiske betydningen til andre råstoffer har trådt mer i bakgrunnen, både ved at redskaper laget av annet materiale sjeldnere har blitt gjenstand for primær kronologisk interesse (f.eks. Ramstad 2000), og, i noe mindre grad, ved at den råstoffmessige sammensetningen i det foreliggende materialet i liten grad er gitt kronologisk betydning. Råstoffssammensetningen har imidlertid spilt en viss rolle i studier av Nøstvetkulturen (f.eks. Berg 1995, Ballin 1998a, Jakslund 2001a, Glørstad 2004b), og i studier av bosetningen i fjellet (Martens og Hagen 1961, Odner 1965), men potensialet i slike studier, slik de for eksempel systematisk er utført på vestnorsk materiale (Bergsvik 1999, 2003, Simpson 1999), er på ingen måte utnyttet. Spesielt i innlandsområdene, der flinttilgangen er knappere enn ved kysten, kan man tenke seg en særlig kronologisk relevans av slike studier (jfr. Indrelid 1995: 171ff, Martens og Hagen 1961). Bruk av lærdalskvartsitt (Johansen 1975) og jaspis (Sjurseike 1994) er noen eksempler på råstoff som kan ha spesiell kronologisk betydning.

Tradisjonelt i både norsk og internasjonal steinalderarkeologi er det stratigrafiske iakttagelser på boplassene eller i gravkontekster som har dannet utgangspunkt for slutninger om kronologisk utvikling (Gräslund 1974: 87ff). Slutninger på dette grunnlag er sjeldent mulig i Østlandsdistriktet. Det er flere grunner til det. Av de mest åpenbare kan nevnes at utvaskingen i jordsmonnet generelt er sterk, slik at grunnen er kraftig podsollert og kulturlag som kan danne utgangspunkter for stratigrafiske iakttagelser, er fraværende. Den vanligste stratigrafien som kan observeres er følgelig naturskapt podsolprofiler, som ikke har noe med fortidig menneskelig aktivitet å gjøre. Videre bidrar kalde vintre til at grunnen fryser. Teleaktivitet flytter oldsakene vertikalt, som igjen vanskeliggjør kronologiske slutninger på stratigrafisk grunnlag. Det er kun i unntaksvis situasjoner det er mulig å observere menneskeskapt lagfølger i grunnen. Spesielt mektige kulturlag kan bli selvkonserverende, og gunstige bevaringssituasjoner, for eksempel på grunn av overleiringer eller skjerming for regn og fukt, kan gi gode bevaringsforhold. Vanligst blant unntakene er situasjoner der boplassaktiviteten er avsatt i mektige sandavsetninger, som siden har virket konserverende. Slike situasjoner kan oppstå både ved kysten (Østmo 1984a, 1993, Østmo et al. 1997, Mikkelsen et al. 2001) og i innlandet (Mikkelsen 1989b, Fuglestvedt 1992, Boaz 1997). Det er imidlertid viktig å være klar over at dette kun representerer unntakene. Kulturlagslokaliteter som dem som i nyere tid er undersøkt på Vestlandet (Olsen 1992, Bergsvik 2002), eller hellerfunn (f.eks. Brøgger 1908, Mikkelsen 1971, Bringtmann og Shetelig 1920) kan

⁴⁸ Naturvitenskapelige dateringer som ¹⁴C-metoden endrer ikke på noen avgjørende måte dette forholdet.

Figur 33: På Østlandet ligger gjerne strukturer fra vidt forskjellige perioder i samme nivå i grunnen. Bildet viser ildsteder fra nøstvetfasen og senneolitikum ved Svinesund. Foto: Kulturhistorisk museum.

vanskelig danne utgangspunkt for forvaltningsinitierte kronologiske forskningsstrategier innen Østlandsregionen, om en tar utgangspunkt i realsituasjonen for de aller fleste steinalderutgravninger, som er undersøkelse av åpne boplasser i dyrket mark eller i podsolidert utmark.

Den normale, naturbetingede, situasjonen ved utgravninger av steinalderboplasser innenfor Kulturhistorisk museums forvaltningsdistrikt, podsolidert undergrunn, der oldsakene i hovedsak ligger i et sammenhengende lag fra toppen av minerogen masse og 20 til 40 centimeter ned i undergrunnen, åpner ikke for særlig raffinerte utgravningsteknikker. Det er vanlig å dele grunnen opp i ruter og lag, relatert til et koordinatsystem. Størrelsen på rutene og tykkelsen på lagene varierer, men vanligvis graves ruter med flate på 50x50 centimeter. Grunnen deles opp i såpass små enheter for at spredningen av ulike oldsakskategorier skal kunne rekonstrueres forholdsvis presist. Med den situasjonen som er beskrevet over – kun naturbetinget stratigrafi og vertikal forflytting av massene ved teleaktivitet – kan man berettiget stille spørsmål til nødvendigheten av å dele grunnen opp i flere lag. Man kunne i stedet grave oldsaksførende minerogen masse som ett lag. Med hensyn til spredningen av oldsaker er dette et stykke på vei riktig. Imidlertid mister man med en slik løsning muligheten til å påvise eventuelle strukturer i grunnen. For eksempel ildsteder, som på grunn av utvaskning kun tilkjennevis som ansamlinger med skjørbrent stein, ville være vanskelig å påvise uten en oppdeling av undergrunnen i sjikt. Både av hensyn til studiet av intern boplassorganisering (se neste delkapittel), men også av hensyn til muligheten for å ta ut prøver i kontekst for datering, er det derfor viktig å dele grunnen opp i lag. Normalt bør lagtykkelse på 10 centimeter være godt nok for å påvise strukturer.

Steinalderens to hovedepoker i Østlandsregionen, mesolitikum og neolitikum, er i dag forholdsvis allment sett på som en form for spesialtilfelle av den generelle (sør)skandinaviske kronologien (f.eks. Larsson 1990, Jensen 2001, Larsson og Olsson 1997, Malmer 2002, Andersson et al. 2004, Petersen 1999). Mesolitikum er således delt inn i et tidlig-, mellom- og senmesolitikum (Mikkelsen 1975b, Boaz 1998a, Ballin 1998a, 1999, Jaksland 2001a,

Glørstad 2002b osv.), mens yngre steinalder er delt opp i tidlig-, mellom- og senneolitikum (Østmo 1988a, Mikkelsen 1989a).

Mikkelsens (Mikkelsen 1975b) periodeoppdeling av mesolitikum regnes av de fleste fremdeles som den beste kronologiske modellen, selv om de fleste som har uttalt seg om saken har kommet med forslag til justeringer og mindre endringer (Lindblom 1984, Ballin 1998a, 1999, Jakslund 2001a, Glørstad 1998a, Nordqvist 1999a, 2000). Denne oppdelingen, med en fase én (fosnafase), en fase to (tørkopfase), en fase tre (nøstvetfase) og en fase fire (sen flintspissbrukende fase, kjeøyfase), tilsvarer langt på vei utviklingen i Sør-Skandinavia, der fase 1 omtrentlig tilsvarer slutten av Ahrensburgkultur og begynnelsen av Maglemosekultur, fase 2 tilsvarer Maglemosekultur, fase 3 tilsvarer Kongemosekultur og eldste Ertebøllekultur, mens fase 4 tilsvarer sen Ertebøllekultur. I Vest-Sverige tilsvarer sekvensen Hensbacka-Sandarne-Lihult omtrent Mikkelsens tre første faser, mens nyere kronologiske systemer også har inkorporert en fjerde og siste mesolittiske fase (Fredsjö 1953, Jonsäter 1984, Sjögren 1991, Larsson og Olsson 1997, Nordqvist 1999a, 2000).

I mesolittisk tid er det kun fra nøstvetfasen det nå finnes et større materiale tilgjengelig for kronologisk forskning. Dette materialet er likevel spinkelt, tatt i betraktning av at fasen er omtrent 1700 år lang. I 2003, med resultatene fra Svinesundprosjektet (Glørstad 2003b), ble det for eksempel meget tydelig at viktige trekk i det kronologiske forløpet i denne fasen kun er delvis klarlagt. Det virker som det er mulig å dele fasen finere inn på grunnlag av typologiske forskjeller mellom boplassene i dette området (jfr. også Berg 1995, 1997a, Ballin 1998a). Det virker også som det man tradisjonelt har oppfattet som "klassisk" nøstvetmateriale faller noe senere i tid enn hittil antatt (Glørstad 2004b: 26-28). Derfor kan man på grunnlag av nyere undersøkelser hevde at til og med den best dokumenterte mesolittiske fasen internt gjennomgår en stor kronologisk og typologisk utvikling som kun delvis er kjent (op.cit.).

Et tema som krever oppmerksomhet er relasjonen mellom lokale og regionale kronologier. Hvor stor geografisk gyldighet har for eksempel Mikkelsens kronologiske modell, som i utgangspunktet skulle gjelde for Østfold (Mikkelsen 1978: 86)? Torben Ballin mente relativt nylig å se en forskjellig typologisk/kronologisk utvikling mellom Oslofjordsområdet og Vest-Agder (Ballin 1995). Kan denne forskjellen bekreftes med nytt materiale? Problemet har stor betydning for datering av boplasser i områder der enten det kronologiske forløpet ikke er klarlagt, eller der gjentatte besøk på en lokalitet har ført til sammenblanding av materiale fra flere epoker. Her blir man som oftest nødt til å bruke kronologiske systemer fra andre steder for å ordne materialet. Det er dermed avgjørende å vite om det kronologiske rammeverket man benytter er aktuelt i det aktuelle området. Følgende kronologiske arbeider kan sies å være aktuelle for mesolittisk tid på Østlandet: Oslofjordsdistriktet er forholdsvis syntesemessig behandlet i Mikkelsen 1975b, dernest hos Lindblom 1984, Ballin 1998a, 1999, Jakslund 2001a og Glørstad 2004b. Sørlandsdistriktet er behandlet i Ballin og Jensen 1995, dalstrøkene og skogsområdene av Østlandet er behandlet av Mikkelsen og Nybruget 1975, Mikkelsen 1978 og Boaz 1998a, mens fjellet (Hardangervidda) er behandlet av Indrelid 1994.

Kronologien for neolitikums boplasser er nesten dårligere kjent en den mesolittiske kronologien. Det kronologiske rammeverket som vanligvis er brukt, baserer seg for det første på sørskandinaviske forhold (Becker 1947, 1951, 1958, 1973, Nielsen 1977, 1979, Glob 1945, 1952, Lomborg 1973, Malmer 1962), og for det andre på periodens karakteristiske storsteinsredskaper, som nesten alltid er løsfunn, og dermed ikke kan knyttes direkte til boplassmaterialet. Mye av den anvendte typelitteraturen for de mer omfattende ordningene av neolittisk oldsaksmateriale er basert på forholdsvis gammel forskning, som arbeidene til Carl Johan Becker og Mats P. Malmer. De mer presise inndelingene som blant annet er presentert med hensyn til klassifiseringen av øksmaterialet (Nielsen 1977, 1979, Ebbesen 1984) av

ynge dato, har fått mindre betydning, både fordi disse arbeidene ikke var tilgjengelig ved de mer omfattende materialgjennomgangene på 1970-tallet (Mikkelsen 1984, 1989a, Østmo 1988a), men også fordi det sjeldent har vært behov for en finere inndeling av materialet enn det for eksempel Becker gjorde, da det norske, neolittiske storredskapsmaterialet er for spinkelt for svært fine, kronologiske inndelinger (se likevel Østmo 1986a, 1988b, 1998).

Det hersker en forholdsvis generell enighet om at en oppdeling i tidligneolitikum, mellomneolitikum og senneolitikum er gyldig også i Øst-Norge, men hva som eksakt definerer disse periodene artefaktmessig, er ikke avklart. Dette gjelder spesielt for tidlig- og mellomneolittisk tid. Debattene rundt Den gropkeramiske kulturen (f.eks. Becker 1951, Hinsch 1955, Odner 1962, Skjølsvold 1977, Hagen 1963b, Bakka 1973, Olsen 1992, Bagge 1951, Bagge og Kjellmark 1939, Malmer 1969, Lidén 1938,1940, Edenmo et al. 1997, Strinnholm 2001) retter søkelyset mot de mange kronologiske problemene som forfølger det neolittiske boplassmaterialet ved den østnorske kysten. Noe av årsaken til usikkerheten er at få neolittiske kystboplasser er sakkyndig utgravd med nyere metoder og perspektiver. De fleste er enten overflateoppsamlede funn eller gravd ut med andre metoder og perspektiver enn dem man i dag holder for gjengs. De neolittiske kystboplassene er i tillegg ofte meget funnrike, slik at materialet på den ene siden krever mye bearbeiding, og på den andre siden kan stamme fra en forholdsvis lang akkumulasjonsperiode.

De fleste forskere synes å mene at hovedmengden av det tidligneolittiske materialet stammer fra siste halvdel av denne perioden (Hinsch 1955, Mikkelsen 1984, Østmo 1988a), selv om det også er gjort forsøk på å isolere materialet fra første del av perioden (Østmo 1986a, 1998, Glørstad 2004b). Det hersker også relativt bred enighet om at første del av mellomneolittisk tid er en direkte forlengelse av kulturforholdene og kronologien i slutten av tidligneolitikum. Utover dette må man si at det hersker usikkerhet om den videre utviklingen.

Ser man bort fra storsteinsredskapene, dateres gjerne de neolittiske boplassene typologisk enten ved keramikkfunn eller ved særtrekk ved småredskapene, da helst flekker og pilspisser. I den grad storredskaper er til stede på boplassene, og kan brukes som daterende element, er det gjerne som stykker av slipte flintøkser. I tillegg er strandlinjedatering og ¹⁴C-dateringer benyttet. Den nyeste oppsummeringen av keramikkmaterialets kronologi er å finne i Asle Bruen Olsens avhandling (Olsen 1992, men se også Østmo 1993, Glørstad 1996a, Amundsen 2000, Østmo 1988a, Mikkelsen 1989a, 1984). Småredskapenes kronologiske stilling er mest utførlig diskutert i nyere tid i Østmo 1980, 1988a, Mikkelsen 1989a og Indreliid 1994. En del nyere arbeider fra Vest-Sverige kan også sies å ha betydning, nemlig Persson 1998, Strinnholm 2001, Browall 1991, Nordqvist 1999b, Kihlsted et al. 1997 og Edenmo et al. 1997.

Boplasser som særlig utmerker seg for kronologiske undersøkelser bør oppfylle følgende kriterier: De bør ligge i utmarksområder, eller i hvert fall ikke være for ødelagt av moderne aktivitet. Godt definerte strukturer, som muliggjør ¹⁴C-datering, er selvfølgelig en fordel, men slikt er sjeldent påvist før selve utgravningen. En annen fordel er at boplassen er mest mulig énfasert. En tommelfingerregel for å vurdere dette er at boplassflaten ikke er for stor, og at funnmengden ikke er for høy. Man må likevel ha i mente at dette kun er en omtrentlig regel, og det finnes eksempler på at store boplasser på Østlandet kan ha godt definerte faser (f.eks. Tørhaug 2003). Det enkleste området å drive kronologiske studier i, er Oslofjordsområdet, med fylkene Østfold, Akershus, Buskerud (kysten) og Vestfold. Grunnen til dette er at landhevningen siden istiden i disse områdene har vært meget kraftig. Kystboplassene ligger derfor plassert i ulik høyde over havet, med de eldste øverst og yngste nederst. Også til denne regelen finnes det unntak, men unntakene er ikke flere enn at strandlinjedatering i disse områdene er en faktor man nesten kan ta for gitt (Glørstad 2004b: 46). Strandlinjeforskyvningen i Oslofjordsdistriktet gir mange kronologiske fordeler. For det første kan selve høyden over havet bidra til å datere boplassen, i tillegg til ¹⁴C- og typologi.

Figur 34: Råstoffvariasjon kan være en viktig innfallsport til kronologiske studier. Bildet viser råstoffvariasjonen ved Gyrinos (etter Martens og Hagen 1962).

For det andre bidrar regresjonen av havnivået til at de forhistoriske strandlinjene er brukt forholdsvis kort tid. Da åpenbart transport og bosetning har foregått i nær forbindelse til havet gjennom store deler av steinalderen, er det i områder med sterk landhevning mindre sjanser for at bosetning fra ulike faser ligger på samme lokalitet. Unntaket er her jordbruksbosetning, som i større grad enn andre kjente steinalderboplasser er orientert mot dyrket mark, i stedet for havet (f.eks. Rønne 2003a,b).

Fra slutten av mesolitikum avtar landhevningen noe. Spesielt tydelig er dette i Søndre Vestfold og Telemark (Henningsmoen 1979, Stabel 1980). I disse områdene kan strandlinjedatering av senmesolittiske og neolittiske boplasser dermed bli noe mer usikker. Omtrent sør for Arendal har man ikke kontinuerlig landhevning siden steinalderen. I disse områdene er det både påvist regresjoner og transgresjoner. I Vest-Agder ligger deler av den mesolittiske kystlinjen under vann (Ballin og Jensen 1995: 23). I disse områdene er samme strandlinje brukt flere ganger til ulik tid, og gode boplassområder har spor etter gjentatte besøk. Det er vanskeligere å skille de ulike fasene fra hverandre i slike områder, og det er sjeldent strukturer bevart som muliggjør radiologiske dateringer, som kunne avhjulpet situasjonen. Innen Farsundprosjektet (Ballin og Jensen 1995) ble materialet ordnet kronologisk ved studier av oldsakenes spredning på boplassflaten, supplert med kunnskap om kronologisk utvikling i andre områder.

De samme problemene vedrørende kronologiske forhold som finnes i områder med liten landhevning, finnes også i innlandet. Langs sjøer og vann har det vært enkelte plasser som har vært spesielt gunstige bosetningsområder. Her ligger det gjerne funn fra flere

perioder. Imidlertid har man oppnådd gode kronologiske resultater i forbindelse med undersøkelser av de mesolittiske innlandstuftene (Boaz 1997, Fuglestedt 1992, Mikkelsen 1989b). Også de har vært brukt ved flere anledninger, men bevaringsforholdene har vært så gode at organisk materiale er bevart, slik at ulike faser kan skilles ut. Slike lokaliteter egner seg dermed godt til kronologiske studier. For eksempel er det skilt ut en sen flintspissbrukende fase både på Svevollen og på Rødsmoen. Enkelte boplasser ved vann og elver har også gode bevaringsforhold eller kun ett opphold. Også disse boplassene utgjør godt kronologisk materiale (f.eks. Skar 1989). Med utgangspunkt i ^{14}C -daterte kontekster har Indreliid utviklet et lokalt kronologisk rammeverk for Hardangervidda. Det kronologiske systemet tar både for seg råstoffvariasjon og typologiske/teknologiske forhold. Rammeverket opererer med relativt vide periodeavgrensinger (Indreliid 1994: 165 ff).

Hverken de kronologiske systemene som er utviklet for Sørlandskysten eller for innlandet bryter radikalt med de kronologiske systemene som er utviklet for Oslofjordsdistriktet. Det har imidlertid vært mulig å påvise lokale særtrekk både med hensyn til råstoffbruk, teknologi og typologi, og det er trolig at denne kunnskapen kan utvikles og forfines ved framtidige studier. Med sin sterke landhevning og derfor ofte godt isolerte kronologiske horisonter, peker Oslofjordsdistriktet seg ut som et sentralområde for kronologiske studier – i hvert fall innenfor Kulturhistorisk museums distrikt. Men med dette utgangspunktet, bør man undersøke videre mer lokale utviklingssekvenser i andre områder. Ulike frekvenser i råstoffbruk og teknologiske profiler vil med stor sannsynlighet kunne avdekkes. I de sørligste og vestligste områdene vil de vestnorske, kronologiske systemene også være interessante (Olsen 1992, Nærøy 1993, Bergsvik 2002), mens for dalstrøkene og de østlige områdene kan svenske, kronologiske studier være nyttige, selv om de kronologiske problemene tilknyttet østsvensk mesolitikum er komplekse, grunnet omfattende bruk av kvartsitt som råstoff (Knutsson et al. 1999, med anførte arbeider).

Med hensyn til kronologi kan man derfor sette opp følgende liste over betydningsfulle faktorer:

- Oslofjordsområdet er sentralområde for grunnleggende kronologiske studier. Kystboplassene i utmarksområder med markert landhevning peker seg ut som spesielt egnet til å avklare utviklingen i det kronologiske forløpet. Men også boplasser i dyrket mark, i slike områder, kan gi et verdifullt kronologisk materiale.
- Utgravninger utenfor Oslofjordsområdet med tanke på lokale kronologiske forløp.
- Prioritering av boplasser utenfor dyrket mark.
- Prioritering av lokaliteter der topografi og funnmengde sannsynliggjør at boplassen er arkeologisk énfaset, eller der fasene lett kan skilles fra hverandre.
- Manuell totalutgravning i ruter og lag, eventuelt stratigrafisk, om forholdene tilsier det.
- Nok ressurser til ^{14}C -datering.

INTERN BOPLASSORGANISERING

Et karakteristisk trekk i den arkeologiske utviklingen i etterkrigstiden, er en økende interesse for samfunnsvitenskapelige problemer. Interessen for steinalderboplassene som spor etter bestemte aktiviteter, kan avledes av den generelle samfunnsinteressen. For det første er det viktig å få klarhet i hvilke aktiviteter som har foregått på stedet. Tolkning av redskaper (morfologisk klassifikasjon), spredningsanalyser, slitesporanalyser, råmaterialanalyser og teknologisk analyse, er vanlige metoder for å framskaffe denne typen informasjon (Eriksen 2000).

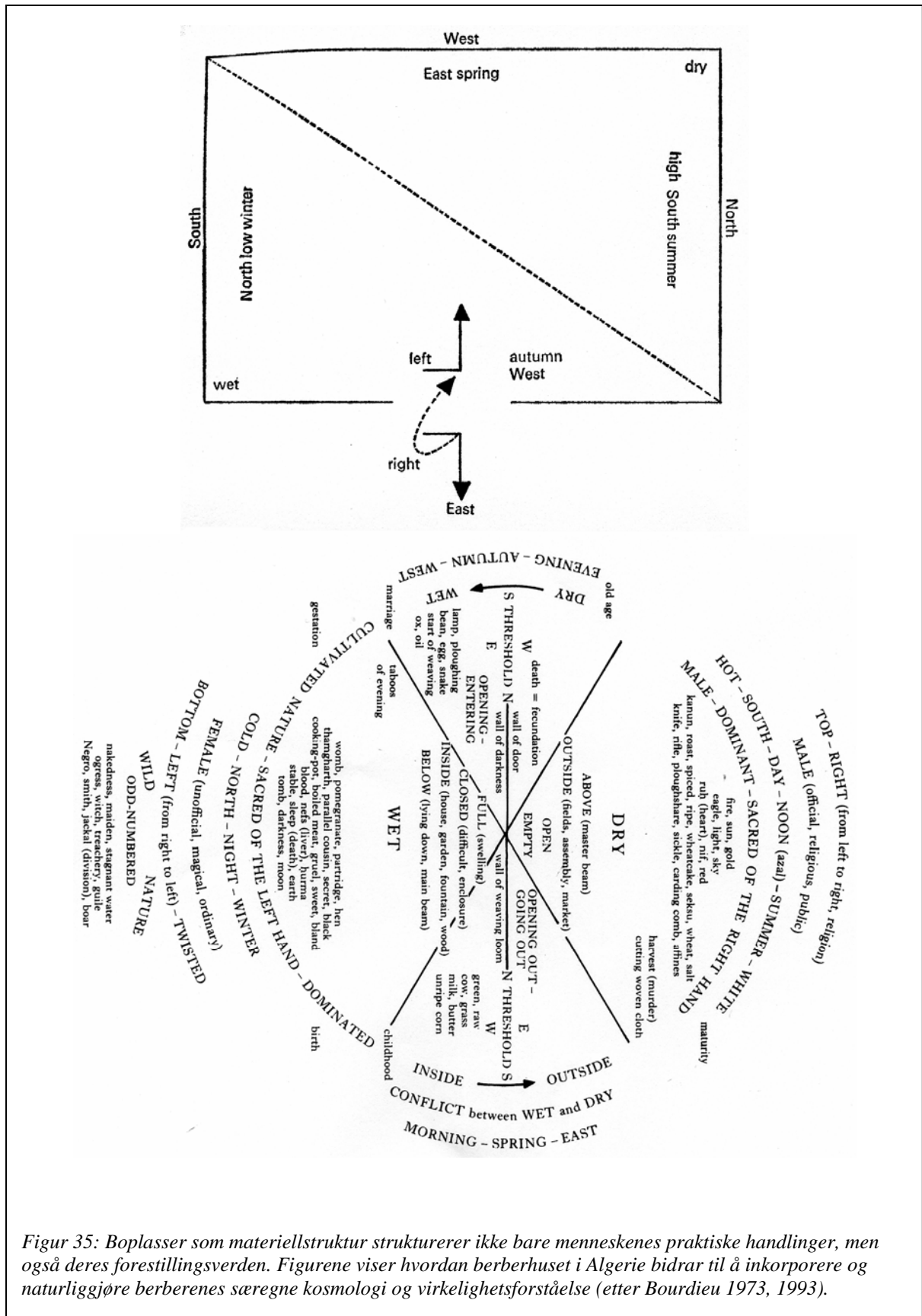
Et annet viktig moment er å arbeide for å få fram de strukturene som måtte finnes på boplassen. Slike strukturer kan være dynger av søppel, produksjonsavfall, skjorbrent stein og liknende; det kan være rester av ildsteder og kokegroper, stolpehull etter bygninger og andre konstruksjoner, hyttetuffer eller båtstø.

Et tredje emne er å prøve å klarlegge relasjonen mellom de ulike aktivitetene som har foregått, og deres relasjon til de undersøkte strukturene på boplassen, med andre ord hvordan boplassrommet totalt har vært organisert.

Der det er økofaktmateriale, som bein, hasselnøttskall, frø og så videre, bevart på lokaliteten, vil dette datamaterialet være en vesentlig faktor for å bestemme deler av boplassvirksomheten og spesialiserte områder. Problemstillinger vedrørende erverv og diett er opplagte i forbindelse med økofaktmateriale, men spredningen av denne typen kildemateriale kan også gi viktig informasjon om områder for matlaging og -lagring samt deponering av matavfall.

I forlengelsen av disse analysene kan boplassens *type* bli bestemt. Med bakgrunn i etnografi kan man nemlig skille ut ulike kategorier av boplasser, som for eksempel basisboplass, jaktstasjon, slakteplass, spesialboplasser for redskapsproduksjon, transittboplasser og så videre (f.eks. Binford 1978, 1980, Bjerck 1989). Dette er ikke stedet for å diskutere hvilke kriterier som skal ligge til grunn for de forskjellige klassifikasjonene. Poenget er snarere at denne typen problemstillinger kan bli viktige analyseområder for materialet etter endt utgraving.

Et problem som likevel kort skal drøftes, gjelder kategorien "boplass" generelt. I teknisk sammenheng, det vil si ved registreringer og klassifiseringer, regner man gjerne funnsteder med produksjonsavfall (avslag) etter flint- eller bergartsknakking som boplasser. Funn av tre slike avslag er i teknisk/forvaltningsmessig sammenheng nok til å klassifisere et område som en steinalderboplass (jfr. forøvrig Malmer 1975: 52). Letemetodene etter steinalderbosetning går som regel ut på å enten prøvestikke etter flintavfall, eller å lete på overflaten av dyrket mark eller i strandsoner etter slikt produksjonsavfall. Dette betyr i praksis at det kun er steder der man har knakket flint eller bergart i steinalderen, man skiller ut som steinalderboplasser. En slik praksis er erkjennelsesteoretisk problematisk, fordi den tar for gitt at knakking av harde materialer skulle ha en spesiell betydning i steinaldermenneskenes liv, eller at denne aktiviteten ofte foregikk der disse menneskene "bodde" i en hverdagslig betydning av dette ordet. Ser man på det første av disse forholdene, at knakking var spesielt viktig, er det flere ting som sterkt taler *mot* dette. Det er åpenbart at redskaper og artefakter av flint og bergart ofte har utgjort en svært liten fysisk del av det totale redskapsinventaret i steinalderen – og ofte også en liten del av selve redskapet. Både med tanke på den tiden man har investert i produksjon av redskapssettet, bruksverdien og materielle prosentandeler, blir hardmaterialene en perifer andel av det totale redskapssettet. Det er god grunn til å tro, ikke minst med henvisning til etnografiske og historiske analogier (Burenhult 1999: 50-53), at dette har vært gjennomgående i hele det materielle livet for steinalderens mennesker: Materiellet har nok alltid for det meste bestått av organiske komponenter. Derimot er det oftest kun flint og bergart bevart på boplassene, slik at antakelig 90 til 99 prosent av alle tingene steinaldermennesket omga seg med, er borte. Den vitenskapelige argumentasjonen og dokumentasjonen må imidlertid baseres på noe håndfast og noe observerbart, det vil si det uforgjengelige materialet på lokalitetene. Dermed er det fare for at man som arkeolog projiserer den analytiske betydningen man som fagmann tillegger hardmaterialet over på den forhistoriske situasjonen: Livet tolkes i kraft av de uforgjengelige komponentene, og kun boplasser med knakkeavfall oppdages og undersøkes.

Figur 35: Boplasser som materiellstruktur strukturerer ikke bare menneskenes praktiske handlinger, men også deres forestillingsverden. Figurene viser hvordan berberhuset i Algerie bidrar til å inkorporere og naturliggjøre berberenes særegne kosmologi og virkelighetsforståelse (etter Bourdieu 1973, 1993).

Det finnes ingen enkel patentløsning på dette dilemmaet, som er forankret i mulighetsbetingelsene til den vitenskapelige tanken. Det er imidlertid viktig i forvaltningssituasjoner å ta høyde for andre aktiviteter i steinalderen enn kun flintknakking. En måte å gjøre dette på er å i størst mulig grad totalgrave lokaliteter. Dette betyr at hele det topografisk avgrensede landskapsrommet som boplassen ligger i, må undersøkes. Det er videre viktig å prioritere *undersøkelser i flaten*, at store områder åpnes og graves som flater, slik at det kan være mulig å observere strukturer i grunnen. Undersøkelsene på nøstvetboplassen Berget 1 (Jaksland 2002), er et godt eksempel på denne metoden benyttet innen Østlandsregionen og en pekepinn på hvilke resultater man kan oppnå med denne teknikken. Andre illustrerende eksempler er Hallgren et al., Karsten og Knarrström og Jensens publikasjoner (Hallgren et al. 1997, Karsten og Knarrström 2003, Jensen 1973).

En annen måte å undersøke andre aktiviteter enn flintknakking på, er å supplere de tradisjonelle registreringsteknikkene med nye. Innenfor vitenskapelig steinalderregistrering drives det prøvestikking etter topografiske forhold eller statistiske metoder. Denne metoden er meget effektiv for å påvise flintknakking, og er per i dag den beste måten å finne steinalderbosetning på (f.eks. Bjerck 1989, Berg-Hansen 2001, Bjørge 1986, 1988, Bjørge et al. 1992, Bergsvik 1991, 1995). Imidlertid kan denne registreringsmetoden suppleres med flateavdekking med gravemaskin (jfr. svenske undersøkelser som Svensson 2003: 10). Ved hjelp av denne teknikken kan man i hvert fall påvise strukturer som ildsteder og kokegroper fra steinalderen, selv om det ikke kan påvises knakkeavfall i samme grad som ved prøvestikking. ¹⁴C-datering av kull eller organisk materiale er imidlertid en forutsetning for å kunne datere denne typen strukturer, om ikke tidsdiagnostiske oldsaker er tilstede i gode kontekster. En viktig, men alt for lite utnyttet indikator for å påvise aktiviteter utover flintknakking i østnorsk arkeologi, er løsfunn av storsteinsredskaper. Aktiv utnyttelse av løsfunnmaterialet i registreringsfasen innen Svinesundprosjektet, har gitt detaljerte opplysninger om senneolittisk gårdsbosetning på Østlandet (Rønne 2003a,b, Glørstad 2004b).

Utgravningsmetoden er avgjørende for utgravningsresultatet, og med *det* muligheten til å foreta en fortolkning av boplassorganisasjonen. Tradisjonelt er steinalderboplasser i Østlandsregionen gravd ut for hånd. Da undergrunnen sjeldent har kulturbetinget stratigrafi å ta hensyn til, foretas utgravningen i mekanisk oppdelte ruter og lag, relatert til et koordinatsystem. Denne teknikken har mange fordeler, da svært mye informasjon blir ivaretatt på denne måten. Prioriterer man i tillegg å undersøke landskapsrommet som sammenhengende flater, det vil si at hvert mekanisk oppdelte lag graves sammenhengende, er også muligheten stor for å kunne påvise strukturer som ildsteder, stolpehull, tufter og dynger. Ulempen med metoden er imidlertid at den er meget arbeidskrevende, både i felt og i etterarbeidsfasen, da alle data skal bearbeides og analyseres. Høye kostnader og fare for u håndterlige datamengder, begrenser dermed omfanget av undersøkelser etter denne metoden. Svært store landskapsrom bør i stedet undersøkes ved flateavdekking, gjerne kombinert med manuell utgraving av utvalgte områder og strukturer samt utvalgsstrategier for å samle inn et representativt utvalg oldsaker og klarlegge funnspredningen. Andre relevante dokumentasjonsteknikker kan være former for fosfatkartering (Blidmo 1984, Bakkevig 1980, Christensen 2003, Hartmann 1986, Björhem og Säfvestad 1993). Resultatene av denne typen analyser i Øst-Norge er imidlertid omdiskuterte og komplekse (jfr. Rønne 2004, Hartmann 1995).

Følgende faktorer er viktige for å skille en lokalitet ut som spesielt egnet for studier av boplassorganisering:

- Boplassen bør ikke være forstyrret av moderne aktivitet. Utmarksboplasser er ofte mest takknemlige å undersøke, men også boplasser i dyrket mark kan egne seg. Dette siste gjelder spesielt for boplasser av jordbrukskarakter, der rester av langhus, ildsteder og avfallsgroper kan påvises under den dyrkede marken. Funn

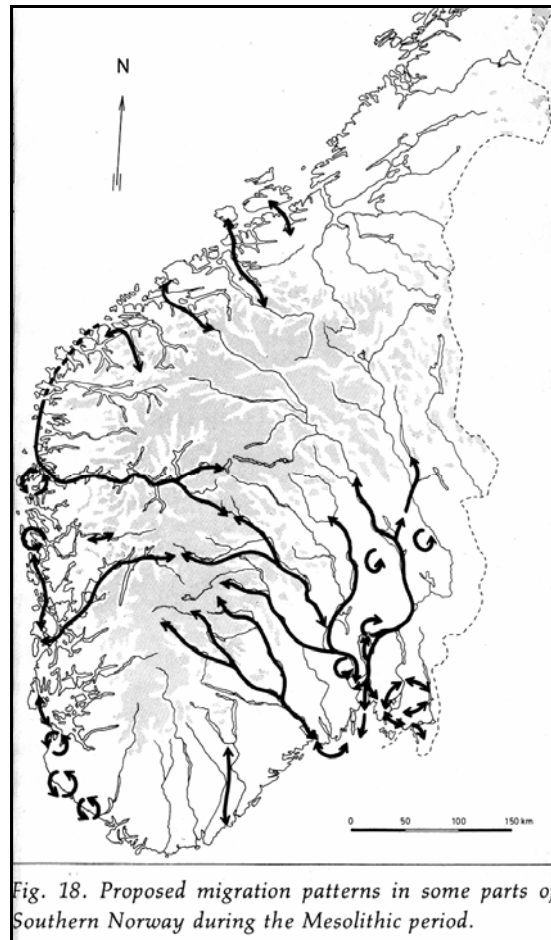
av storsteinsredskaper eller andre distinkte redskaper av flint/bergart, kan være viktige indikatorer for hvor denne typen bosetning finnes.

- I utmark er det viktig at landskapsrommet rimelig lar seg avgrense. Alt for store undersøkelsesområder vil gjøre det vanskelig å operasjonalisere undersøkelsene – i hvert fall om man skal basere seg på manuell utgravning.
- Under utgravning bør store flater åpnes samtidig, gjerne hele det aktuelle landskapsrommet.
- På mindre lokaliteter bør manuell utgravning i ruter og lag, eventuelt stratigrafisk ved påvisning av kulturlag og strukturer, benyttes. På større lokaliteter kan manuell gravning suppleres med flateavdekking med gravemaskin.
- Andre funnkategorier enn flint og bergart bør også prioriteres ved undersøkelse. Registrering og kvantifisering av skjørbrent stein i strata og lag er ett eksempel på en funngruppe som kan gi viktig informasjon. I noen tilfeller kan spredningen av fosfat i grunnen gi verdifulle data om aktivitetsområder og boplassorganisering. Her gjenstår det imidlertid noe arbeid med å avgjøre i hvilke tilfeller denne typen data er interessant og hvordan de best kan registreres. Fosfatkartering er forøvrig en standardprosedyre ved forvaltningsundersøkelser av steinalderboplasser i Sverige. Her har man oppnådd mange gode resultater med metoden (jfr. Hallgren et al. 1997, Blidmo 1984).
- Der det er gode bevaringsforhold kan økofaktmaterialet i kulturlag og strukturer gi interessant informasjon. Dessverre er jordsmonnet generelt surt i Øst-Norge, slik at beinmateriale eller andre økofakter sjeldent er bevart. I områder med basisk jordsmonn (kambro-silur-regionen) eller andre gunstige naturforhold, vil vektleggelse av dette materialet være viktig å prioritere.
- Det er i utgangspunktet *ikke* slik at små boplasser alltid er bedre egnet enn store boplasser for boplassanalyser. Små boplasser kan være lettere å tolke, da de er små på grunn av at de representerer kun én hendelse, eller et fåtall. Men det er viktig også å få klarhet i hva de store boplassene representerer og hvordan de er strukturert. Valg av andre undersøkelsesmetoder er ofte en løsning for å få interessant informasjon ut av de store boplassene (jfr. Rønne 2003a og Tørhaug 2003 for ulike metodiske grep for å undersøke større boplasser).
- Med tanke på å relatere de undersøkte boplassene til en større kulturhistorisk kontekst, for eksempel som en del av et bosetningssystem, bør man ved undersøkelser som innbefatter mer enn én lokalitet, tilstrebe undersøkelsesmetoder som gjør de forskjellige boplassene sammenliknbare.

EKSTERN BOPLASSORGANISERING

I tråd med at en enkelt boplass kan klassifiseres innenfor type, kan boplasstypene i landskapet relateres til hverandre og til det omkringliggende landskap (Binford 1978, 1980, Bjerck 1989, Bergsvik 1991, Welinder 1975). For å vurdere ervervsgrunnlaget for en boplass er det ganske opplagt å se på hvilke ressurser som var tilgjengelig rundt boplassen i steinalderen (Roper 1979). Andre faktorer kan være kommunikasjon og tilknytning til utvalgte steder i landskapet (f.eks. Renfrew 1973a, 1976, Madsen 1982, 1990, Madsen og Jensen 1982, Grøn et al. 1991, Lindblom 1991).

For å kunne forstå steinalderens bosetning i større målestokk enn den enkelte boplass, er det viktig å kunne se den i relasjon til andre boplasser, både synkront og diakront. I et synkront perspektiv vil det være av stor interesse å få kartlagt om bosetningen kan tolkes som systematisk i landskapet. Dette vil si at bestemte typer av boplasser finnes i bestemte landskapstyper eller i forbindelse med bestemte ressurser eller virksomheter. Videre er det

Figur 36: Forslag til bosetningsmønstre i mesolitikum i Sør-Norge (etter Mikkelsen 1978).

avgjørende å undersøke om de ulike boplasstypene kan betraktes som deler av større systemer, der for eksempel spesialiserte boplasser skal tilknyttes basisboplasser (f.eks. Binford 1980, Bjerck 1989). På bakgrunn av disse problemstillingene er det mulig å undersøke bosetningsstrukturen i et landskap, hvordan landskapet var en del av det sosiale systemet og hvordan de ulike mulighetene som lå i (sosial)geografien ble realisert.

I et diakront perspektiv kan man undersøke om bruken av landskapet endres over tid, om sosialgeografien endres gjennom steinalderen. Et opplagt emne i denne sammenhengen er problemene rundt overgangen fra mobile til bofaste samfunn (f.eks. Olsen 1992). Kan man skille ut ulik grad av bofasthet i de ulike arkeologiske periodene av steinalderen? Kan man nyansere hva bofastheten besto i – var bofastheten definert ved en basisboplass som var sentrum i menneskenes liv, eller var bofastheten definert ved at en mindre del av landskapet ble brukt? Målestokken på perspektivet kan variere fra et enkelt område til hele Østlandsregionen.

I forbindelse med ekstern boplassanalyse kan man stille andre krav til materialet enn ved interne analyser. På grunnlag av frekvenser i boplass- og annet funnmateriale er det mulig, med kildekritiske forbehold, å skille ut trender i fordelingen av boplasser i landskapet. I et slikt makroperspektiv er det ikke alltid like viktig at kvaliteten på undersøkelsene er like høy som ved interne analyser; de spørsmålene man stiller materialet forventer mer overordnede svar og resultater, som dermed også er mindre detaljerte. Inge Lindbloms (1984) undersøkelser av den mesolittiske bosetningen i Østfold, for eksempel, baserer seg i hovedsak på overflateoppsamlede funn, men det var likefullt mulig på grunnlag av dette materialet å se

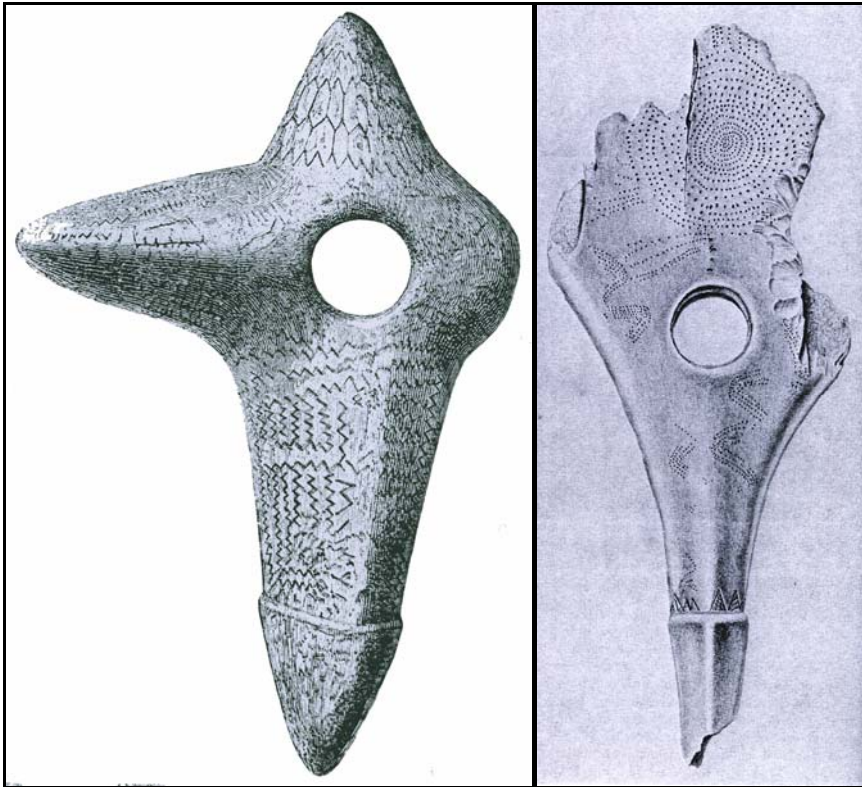
trender og mønstre i bosetningsmønsteret gjennom perioden. Fra enkelte perioder av steinalderen er det åpenbart at viktige bosetningsspor i dag ligger i dyrket mark og dermed er delvis ødelagt av jordbruk. Slike boplasser er regnet som vanskelige og i enkelte tilfeller formålsløse å grave ut. Dette skyldes gjerne at man stiller samme krav og spørsmål til disse lokalitetene som dem i utmark. Ved å bruke kunnskap fra de mer detaljerte boplassundersøkelsene og ved å benytte seg av andre, gjerne enklere, utgravningsmetoder, kan likevel disse boplassene ha stor verdi i forbindelse med å forstå boplassorganisering i større målestokk. Ved hjelp av forskjellige utvalgsundersøkelser, gjerne i kombinasjon med flateavdekning med gravemaskin, er det i mange tilfeller mulig å komme fram til en oppfatning av boplassens alder og boplassens type. Dette er igjen viktig kunnskap for å forstå boplassorganiseringen i et større perspektiv, selv om undersøkelsesobjektet i seg selv kanskje framstår som svært ødelagt eller informasjonsfattig.

Følgende faktorer er viktige for å vurdere en lokalitet for studier av ekstern boplassorganisering:

- Betydning for den generelle synkrone og diakrone boplassorganiseringen i landskapet: I et ellers godt belagt område kan enkelte *typer landskap* være utforsket eller underrepresentert. Likeså kan enkelte *typer boplasser* være ukjente eller dårlig belagt innenfor et landskapsområde.
- Områder som peker seg ut som nøkkelsteder i et landskap, av kommunikasjonsmessige, funnfrekvensmessige, ervervsmessige eller andre relevante årsaker, kan være svært aktuelle i studiet av ekstern boplassorganisering. Som eksempel kan Sande i Vestfold i nøstvetfasen nevnes: I dette landskapet er det en enorm opphopning av funn, mange forskjellige funnkategorier og i tillegg er området sentralt kommunikasjons- og ervervsmessig (Glørstad 2002a). Sande peker seg ut som et nøkkelområde i denne fasen. Likevel er det ikke undersøkt Nøstvetboplasser her.
- Boplasser som er ødelagt av landbruk eller annen moderne aktivitet, og som derfor ikke egner seg for tradisjonelle utgravninger. Holder man seg til et bosetningsperspektiv over boplassnivå, peker slike boplasser seg ut som svært aktuelle. Med forholdsvis enkle undersøkelser kan man forsøke å bestemme boplassens type og alder og dermed betydning i et bosetningsmønster.
- I dette perspektivet kan grovmaskede, utvalgsorienterte utgravningsteknikker benyttes.
- Kjente løsfunn fra området er en viktig ressurs for å bedømme istykkerpløyde boplassers potensial.

KONTAKT OG REGIONALITET

I forlengelsen av diskusjonen omkring kronologi, intern og ekstern boplasslokalisering, kan spørsmålene omkring kontakt og regionalitet perspektiviseres (f.eks. Taffinder 1998, Hallgren 1996, 2000, Fischer 1982, 1983, 2002, Larsson 1976, Glob 1939, Bergsvik 2003, Alsaker og Olsen 1984, Fuglestvedt 1999, Glørstad 2002a). Enkelte gjenstander, funnkompleks eller råstoffer kan framstå som fremmede innenfor det generelle funnbildet. Ofte hører disse elementene hjemme i andre regioner eller landskap. Både i et mikro- og et makroperspektiv kan dette perspektivet appliseres. I et mikroperspektiv kan et boplassmateriale helt eller delvis skille seg ut fra det materialet man forventer å finne i dette området til en bestemt tid. Et eksempel kan her være keramikken fra Auve i Sandefjord (Østmo 1984a, 1993). Keramikken minner sterkt om såkalt J-keramikk innen Stridsøkskulturen i Sør-Skandinavia (Malmer 1962), men dateringene fra boplassen antyder høyere alder enn det tidsrom som J-keramikken vanligvis dateres innenfor. Dette kan antyde hvor denne typen keramikk har oppstått og kontaktrelasjoner til sørskandinaviske samfunn

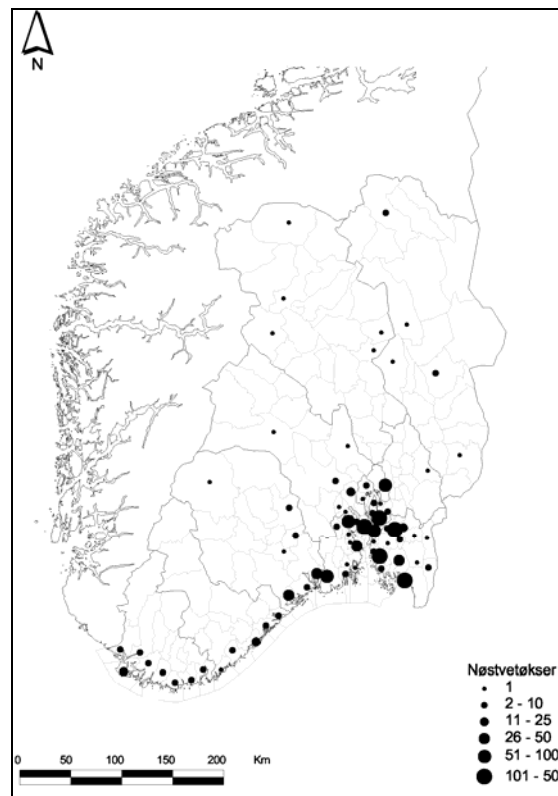

Figur 37: Stalahackan fra Båhuslen og dekorert hakke fra Aggeröd, Skåne. Stalahackan er laget av bløt bergart og de næreste parallellene er å finne i Sørvest-Norge. Hakken fra Aggeröd er laget av reinsdyrgevir, mest sannsynlig fra Norge. Begge hakkene er datert til mesolitikum og kan være eksempler på kontaktnettverk som strakk seg over store områder (etter Montelius 1917 og Larsson 1976).

(Olsen 1992: 149). I et makroperspektiv kan alle gjenstandene innenfor den sørskandinaviske Traktbegerkulturen som finnes ved Oslofjorden, både være spor etter intensive samhandlingsrelasjoner eller et ekspanderende jordbrukssamfunn sørfra (Mikkelsen 1984, 1982, contra Welinder og Hulthen 1981, Østmo 1988a). Et annet eksempel er funnene i de østnorske fjellområdene: Er de spor etter folk tilknyttet Øst- eller Vestlandet, og er fjellområdet en møteplass for de to landsdelene (jfr. Indrelid 1994, Bergsvik 2003)?

Et annet emne som er viet en del oppmerksomhet, kanskje spesielt for Vest-Agders, fjellets og innlandsområdenes vedkommende, er om det kan skilles ut bestemte regioner og grenser i forhistorien (jfr. også Sjøborg 1988, Petersen 1984, Bergsvik 2003). Dette problemfeltet har også nær sammenheng med spørsmålet om man kan eller skal skille ut lokale kronologier. Artefaktsammensetningen på boplassene, bruk av råstoff og ervervstype er de vanligste faktorene som tas med i denne typen vurderinger. Flere grenser og regioner gjennom steinalderen er foreslått. For eksempel er Vest-Agder skilt ut som en egen region i mellom- og senmesolitisk tid som skiller seg fra både resten av Øst- og fra Vestlandet (Ballin og Jensen 1995). Et annet eksempel er det økologiske/geografiske skillet mellom Hedmarken og Østerdalen, et skille flere har hevdet også var et kulturelt skille i steinalderen (Hagen 1946, Amundsen 2003).

De ovenfor nevnte regionene er gjerne sett på som relevante ikke bare som arkeologiske oppdelinger, men også som forhistoriske. Teorier om kulturdualisme (Hinsch 1955), etnisk differensiering eller distinkte tradisjonsområder (Boaz 1999b, Odner 2000) er gjerne brukt for å forklare disse skillene. Men det går også an å skille ut regioner som kan være av en annen art enn grenser konstituert av samhandling.

Figur 38: Fordelingen av nøstvetøkser i kommunene innenfor Kulturhistorisk museums museumsdistrikt, basert på gjenstander i Oldsaksamlingen (Glørstad og Uleberg 2002).

Figur 38 viser spredningen av alle Oldsaksamlingens nøstvetøkser. Det er tydelig at øksene hovedsakelig opptrer ved kysten og i Oslofjordsområdet. På dette grunnlaget kunne man kanskje hevde at figuren viste utbredelsen av Nøstvetkulturen i Norge, da øksen jo er en ledeartefakt innen kulturen. Imidlertid må man i forkant av et slikt postulat ha en formening om hva nøstvetøksen og Nøstvetkulturen er. Om det er slik at nøstvetøksen er bundet opp i bestemte funksjoner og aktiviteter ved kysten, kan man da si at figuren over viser Nøstvetkulturens utbredelse? I forlengelsen av dette kan man spørre hva Nøstvetkulturen egentlig representerer. Nøstvetfasen er 1700 år lang. I et mellommenneskelig perspektiv utgjør dette ufattelig mye tid, og viktige sosiale og kulturelle trekk kan ha oppstått og gått til grunne innenfor perioden. Kan man si at Nøstvetkulturen representerer noen opplevd, forhistorisk og sosial virkelighet? Det er vanskelig å finne overbevisende argumenter for det, mer sannsynlig er det at kulturen først og fremst er en arkeologisk ordning av materialet. Men denne ordningen er ikke vilkårlig – arkeologene skiller jo ut Nøstvetkulturen på grunn av en systematisk opptreden av bestemte funn. Dette antyder at kulturen kan representere en annen virkelighet enn den opplevde. Slike ”store strukturer”, lange linjer (*la long durée*) eller store tradisjoner (*great traditions*) er tematisert av flere forskere som Fernand Braudel (1975), Pierre Bourdieu (1991, 1989) og i Norge av Knut Odner (2000). Perspektivene er imidlertid lite benyttet i steinalderarkeologien, selv om mulighetene er drøftet (Hodder 1990, 1991, Knutsson 2005). I tråd med i hvert fall tankene til Bourdieu, får man tro at slike strukturer først og fremst gir seg til kjenne som statistiske tendenser og frekvenser, ikke som absolutte skiller og enheter. I dette perspektivet kan begreper som Nøstvetkultur, eller andre mer løselig definerte regioner, tematiseres og undersøkes som forhistoriske sosiale fakta.

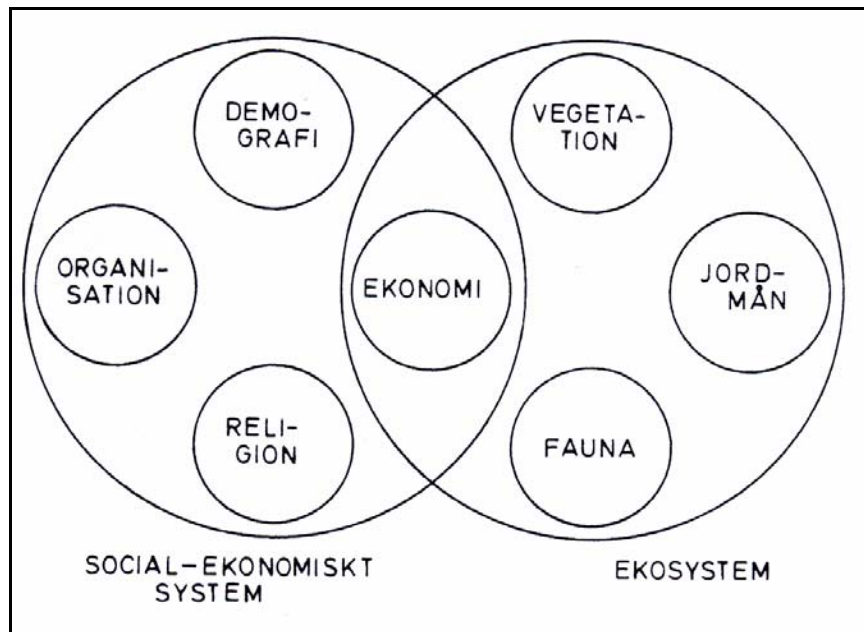
Følgende faktorer er viktige for å vurdere en lokalitet for studier av kontakt og regioner:

- Fokus på boplasser i områder som tradisjonelt har vært ansett som kontaktsoner eller grenser for kulturgrupper eller grupper er spesielt aktuelle. Disse områdene er Vest-Agder, fjellet mot Vestlandet, grensen mellom Østerdalen og Hedmarken og områdene mot Romsdalsfjorden. (Grensen mot Båhuslen og Vest-Sverige kan ikke oppfattes som en slik sone).
- Enkelte typer råstoff ser ut til å ha en statistisk meget velavgrenset geografisk utbredelse, noe som kan ha betydning for studiet av regionalitet. Ryolitt fra Vestlandet, jaspis og spesielle skifertyper er eksempler på slike råstoffgrupper.
- Likeså er enkelte gjenstander sett på som typiske for bestemte områder. Kniver av skifer er for eksempel langt vanligere langs kysten av Nord-Møre og nordover enn på Østlandet (Odner 1965, Søborg 1988).
- Sørskandinaviske, neolittiske kulturer, som Traktbegerkultur og Stridsøkskultur er forholdsvis godt definert, i stor grad på bakgrunn av grav- og offerfunn. Disse kulturkompleksenes relasjoner til både hverandre og til de vanligste boplassene fra neolittisk tid i Øst-Norge, kystboplassene, er viktige undersøkelsesområder innenfor studiet av regionalitet og kontakt.
- Enkelte gjenstander eller råstoff opptrer utenfor de områdene der de er tilvirket (Apel 2001), eller utenfor områder der de normalt påvises. Disse stykkene kan ha vært eksotika og statussymboler i de forhistoriske samfunnene (Taffinder 1998), og kan således danne grunnlag for vurdering av kontakt- og utvekslingsruter.

ØKONOMISK UTVIKLING

Studiet av økonomi og samfunnenes tilpasning til det økologiske systemet var paradegrener innen den prosessuelle arkeologien (Clarke 1968, 1972, Welinder 1975, 1977, 1983, Mikkelsen 1975a,b, 1998a, Lindblom 1984). Av denne grunn er denne typen studier i dag sett på som belastede og gammeldags. Dette er det ingen grunn til, da ervervslivet må oppfattes som en grunnleggende del av et sosialt system (jfr. Bourdieu 1991). Rammeverket som denne typen studier gjøres innenfor, kan og bør imidlertid utvikles i forhold til 70-tallsstudiene.

Utviklingen av jordbruksfunn er i denne sammenhengen et viktig emne (jfr. Persson 1991, Persson 1999, Prescott 1995, 1996, Olsen 1992, Sjøvold 1982, Fischer og Kristiansen 2002, Tilley 1996, Price 2000, Thorpe 1999, Hodder 1990, for diverse perspektiver). Den østnorske forskningen har så langt i hovedsak basert seg på løsfunn av storsteinsredskaper fra de sørskandinaviske, neolittiske kulturene og deres relasjon til dyrkbar mark samt pollenanalytiske data (Brøgger 1906a, Hinsch 1955, 1956, Østmo 1988a, 1998, Mikkelsen 1984, 1989a). Jordbruksboplassene fra neolitikum mangler stort sett alltid. Løsfunnmaterialet kan imidlertid være en viktig indikator på hvor den neolittiske jordbruksbosetningen kan ligge (Østmo 1988a, Johansen 1976). Innen Svinesundprosjektet har denne kildegruppen vært brukt bevisst for å påvise boplassene fra senneolittisk tid (Rønne 2003b, Glørstad 2004), og det er ingen grunn til å tro at Svinesund utgjør noe enkeltstående tilfelle. Svinesundområdet utgjør imidlertid antakelig en periferi i forhold til det som var de antatt beste jordbruksområdene i steinalderen. Dette antyder et dilemma i forbindelse med å finne jordbruksbosetning. Grunnen til at den neolittiske jordbruksboplassen på Svinesund var bevart, var at den moderne jordbruksaktiviteten i området var lett, fordi området i dagens målestokk bare i moderat grad egner seg for jordbruk. I de gode jordbruksområdene må man forvente langt mer og dyptgripende moderne jordbruksaktivitet, slik at sporene fra steinalderen i større grad er utvisket. Om dette resonnementet har allmenn gyldighet, kan det være at det er dagens jordbruksperiferier som er best egnet som leteplasser for steinalderens

Figur 39: Stig Welinders modell for studiet av samfunnslivet, der økonomien var motoren i samfunnsutviklingen (Welinder 1986).

jordbruksboplasser (jfr. Hallgren et al. 1997). De områdene som man i utgangspunktet skulle tro var sentralområder for det neolittiske jordbruket, er kanskje, av kildekritiske grunner, ikke de beste studieområdene. En annen viktig faktor er hvordan marken er bearbeidet. I steinfri sandjord kan det for eksempel være at det har vært lite behov for dyppløying, slik at strukturer under matjorden er bevart, selv om det har vært drevet jordbruk lenge på stedet. Slike faktorer må vurderes i det enkelte tilfellet.

Nært forbundet med studiet av intern og ekstern boplassorganisering, er bestemmelse av ervervet på en boplass. Både topografiske faktorer og økofaktmateriale er viktig i denne vurderingen. I enkelte områder og ved spesielle geologiske forhold kan man forvente at bevaringsforholdene for organisk materiale er bedre enn vanlig. Der det er kambro-silurbergarter i grunnen, er bevaringsforholdene for bein ofte gode. Kambro-siluravsetningene strekker seg fra Langesund til Brumunddal. En annen faktor som også synes å virke heldig på bevaringen av organisk materiale, er store mengder sand (flygesand). Boplassene på Auve, Tørkop, Rødsmoen og Svevollen er gode eksempel på det. I spesielle tilfeller kan utrasninger eller selvkonserverende prosesser også bidra til at organisk materiale er bevart. Det er imidlertid vanskelig å peke på noen geografisk eller situasjonsbetinget regelmessighet i dette.

Der det er gode bevaringsforhold, er det viktig å få undersøkt materialet naturvitenskapelig. Både analyse av beinmateriale, makrofossiler, pollenanalyser på boplassen og kjemiske/fysiske analyser av jordprøvene er aktuelt.

I forbindelse med studiet av økonomi, er pollenanalysen fortsatt et viktig hjelpemiddel. I flere deler av det man kan oppfatte som sentralområder for tidlig jordbruk, det vil si Oslofjordsområdet, er det ikke utført generelle pollenanalyser med tanke på å bestemme landskapsbruk eller jordbruk i steinalderen.

Økonomi er tradisjonelt i steinalderarkeologien oppfattet som relasjonen mellom mennesket og økologien. Mer abstrakt kan man kalle dette produksjon. Men økonomi er også distribusjon og konsum. Studier av distribusjon og konsum, er viktige men forholdsvis sparsomt utviklede studiefelt i østnorsk steinalderarkeologi. Studiet av distribusjon kan både ses i sammenheng med studiet av ekstern boplassorganisering og studiet av kontakt og regioner. Det er gjerne gavebyttmodeller som har vært den vanligste måten å fortolke

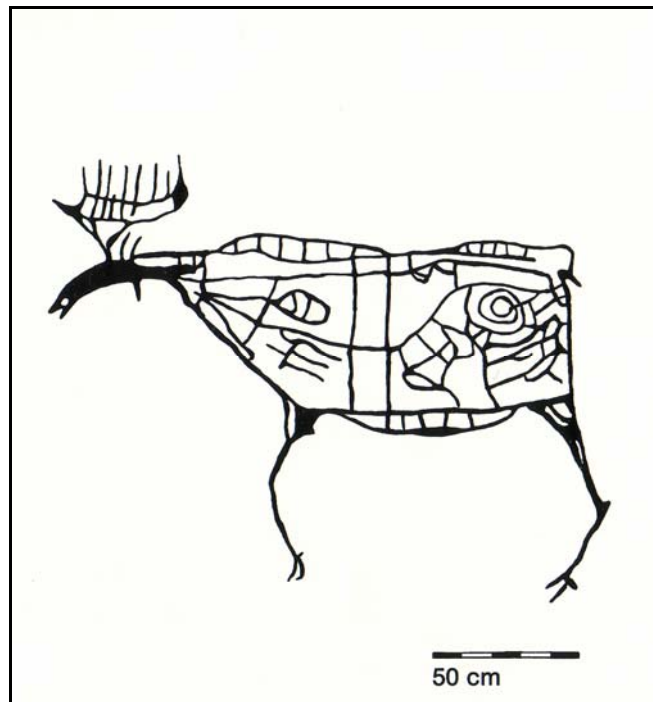
distribusjon på i steinalderen. Antropologen Marshall Sahlins og historikeren Karl Polanyis generaliserte modeller for bytte (Sahlins 1988, Polanyi 1957), har vært de mest populære rammeverkene for å tolke det arkeologiske materialet (f.eks. Mikkelsen 1989a). En fornyelse av denne debatten i antropologien har imidlertid også vært forsøkt innarbeidet i østnorsk steinalderarkeologi (Glørstad 2002a). Nært forbundet til distribusjonen står konsum, og konsumet er gjerne sett på som en grunnleggende samfunnskapende prosess (Miller 1992). Bruk av for eksempel distribuert råstoff kan være en innfallsport til denne typen perspektiver i steinalderen (Olsen og Alsaker 1984, Sandmo 1986, Hood 1994, Thomas 1996: 130, Taffinder 1998, Fuglestedt 1998, Nunez 1998, Ramstad 2000, Bergsvik 2003). Konsum av slike produkter kan nemlig skape sosial identitet og samhold. Innenfor dette feltet er det imidlertid så langt lagt ned lite arbeid i østnorsk steinalderarkeologi (se imidlertid Sjurseike 1994, Boaz 1999b, Fuglestedt 1989).

Følgende faktorer er viktige for å vurdere en lokalitet for studier av økonomi og erverv:

- For studiet av jordbruksøkonomien må løsfunnmaterialet for alvor integreres i lokaliseringen av jordbruksboplasser.
- Jordbruksbosetning ser ut til enklest å kunne påvises ved hjelp av flateavdekking med gravemaskin, der store flater åpnes. Metoden kan benyttes både i inn- og utmark.
- I områder med gode bevaringsforhold bør man ta høyde for innsamling av et omfattende økofaktmateriale. Innsamlingsmetodene og -strategiene bør være spesielt bevisstgjort i slike tilfeller.
- Vektlegge innsamling av økologiske og naturvitenskapelige data med tanke på å rekonstruere forhistorisk flora og fauna, samt menneskelig aktivitet (f.eks. pollenanalyser).
- Integrere det økonomiske perspektivet i studiet av boplassorganisering, kontakt og regionalitet. Kravet til kvaliteten på boplassmaterialet for denne typen studier vil langt på vei også gjelde for studiet av økonomi.
- Vektlegge lokaliteter med råstoff eller artefakter som forholdsvis enkelt kan gjenkjennes og skilles fra andre råstoff og ting, og der opphavsområdet i utgangspunktet er kjent og distinkt.

HISTORISITET I LANDSKAPET

Det neste emnet som skal danne utgangspunkt for det faglige programmet for steinalderundersøkelsene, er *historisitet i landskapet*. Emnet er for så vidt berørt i forbindelse med noen av de fem andre hovedemnene. Steinalderen utgjør som kjent en enorm del (rundt 70 %) av den tiden det har vært mennesker og samfunn i Norge, omtrent 8200 år. Fra de første menneskene kom etter istidens slutt og fram til bronsealderen, virker landet kontinuerlig bebodd. I henhold til beregningene gjort på grunnlag av boplassfunn i Oldsaksamlingen, kan man regne med 3750 kjente boplasser fra Østlandet, hvor det finnes konkret kildemateriale. Dette betyr at det ikke engang er kjent én boplass for hvert år det har vært steinalder i Norge! Det sier seg selv at de resultatene og de tendensene som framkommer på grunnlag av et slikt materiale ikke alltid har med en opplevd, forhistorisk virkelighet å gjøre; likeså kan det være usikkert om de sammenhengene man mener å se er kulturhistoriske i den forstand at de har å gjøre med historiske prosesser opplevd som viktige for dem som levde dem ut. Likevel er det mulig å få øye på prosesser gjennom steinalderen som antyder en historisk tilknytning til landskap og områder. Det man oppfatter som regioner og arkeologiske kulturer kan være eksempler på en slik tilknytning av samfunn til spesielle områder. Nøstvetkulturen kan i et slikt perspektiv være et eksempel på at den sosiale integrasjonen og den geografiske forankringen til folk har vært større innen området fra Telemark til Göteborg

Figur 40: Helleristninger fra Skoger i Buskerud. Slike ristninger kan ha vært med på å skape en forankring av samfunnslivet til bestemte steder og landskap (etter Mikkelsen 1977).

enn den har vært til områdene omkring (jfr. Glørstad 2002a, se også Solberg 1989, Alsaker og Olsen 1984, Bergsvik 2003).

Utviklingen gjennom mesolitikum kan oppfattes som en prosess der samfunnene går fra å være meget mobile og der gjenstandsinventaret er likt over hele Nord-Europa, til større grad av bofasthet med økende forskjell i materialet mellom de ulike regionene og landene. Denne prosessen må ha å gjøre med en økt forankring til et landskap, der historien til den sosiale gruppen i større grad er knyttet til et mindre, bestemt område. For å forstå samfunnsutviklingen i steinalderen, og ikke minst for å problematisere kvaliteten til steinaldermaterialet som generert over meget lang tid, er det viktig å undersøke denne prosessen. Man kan studere hvordan samfunnstradisjonen innen et område etableres og forankres.

I forlengelsen av dette perspektivet kan man studere hvordan landskapet aktivt brukes i samfunnskonstitusjonen. Man kan undersøke om topografiske detaljer, spesielle økologiske eller kommunikative forhold bidrar til å samle bosetningssporene til bestemte steder i landskapet (f.eks. Larsson 1984). For steinalderens mennesker må det ha vært av stor betydning å ha relativt detaljert kunnskap om et landskap. Ikke minst av den nødtørftige årsaken at mulighetene for å overleve ved jakt, fiske og sanking øker ved god områdekunnskap, er det grunn til å tro at menneskene i steinalderen gjennom tradisjon var knyttet til bestemte landskapsområder og dermed visste om eldre boplasser, gravplasser og helligsteder. Et annet viktig moment i denne sammenhengen er også at størrelsene "natur" og "kultur" antakelig ble spilt ut på en annen måte i deler av steinalderen enn i dag, der naturen ble sett på som en ressurs og kraft i samfunnet, ikke som dets opposisjon (Tilley 1996: 63, Hesjedal 1992: 46-47, Thomas 1991: 13, Hodder 1990: 86, 180-81). Mennesket bearbeidet, tematiserte, tolket og endret naturen gjennom sin virksomhet, der naturens elementer ble et viktig iboende trekk i de kulturelle produktene.

Gjennom perioden knyttet tradisjonen og historien bosetningen til bestemte steder, og utfra disse plassene kan man tenke seg at landskapet og samfunnet ble eltet sammen til et

Figur 41: På Gaustad i Oslo by kom det på 1990-tallet fram en mangelkantøks fra Traktbegerkulturen. Øksen ble funnet i kanten av et jorde. Hva representerer slike funn – og er det mulig å inkorporere denne typen løsfunn i framtidige undersøkelsesstrategier på en systematisk måte? Foto: Kulturhistorisk museum.

sosiomaterielt hele, der naturen ikke var verden uberørt av menneskehånd, men et viktig trekk ved samfunnets materielle og geografiske karakter (jfr. Bergsvik 2001: 27-28, Engelstad 1990: 32-33, Tilley 1996: 67). Naturformasjonene dannet ikke den naturlige bakgrunnen hvorpå en historisk hendelse engang hadde utspilt seg, men var en konkret del av denne hendelsen og en bekreftelse på ekteheten og sannheten i historien, som Karl Marx engang kanskje ville ha formulert det: Den delen av historien som gjør den virkelig (Østerberg 1980: 30). Et par studier fra Østlandet har forsøkt å tematisere den historiske dybden i landskapet her, henholdsvis i Telemarks senneolitikum/bronsealder og ved Oslofjorden i nøstvetfasen (Groseth 2001, Glørstad 2002a). Fra andre distrikter og land er slike studier mer vanlige (f.eks. Bradley 1998, Barret 1994, Thomas 1991, 1996, Tilley 1994, 1996).

Studiet av disse prosessene kan aktivisere kildegrupper som vanligvis utelates av den forvaltningsinitierte arkeologien. For eksempel kan offernedleggelse (Karsten 1994, Vandkilde 1996) og helleristninger (Tilley 1991) bidra til at landskapet får en ekstra historisk dimensjon for de menneskene som brukte dem. Likeså kan det allerede kjente, men forholdsvis spinkle gravmaterialet være en viktig kildegruppe for å forstå en historisk forankring i landskapet (jfr. Tilley 1981, 1982, 1994, 1996, Hodder 1982b: 170-171, 1990, Thomas 1988, 1991, Thorpe 1999).

Aktiv leting etter graver og problematisering av grav- og gravskikk i steinalderen kan være en viktig innfallsport til å forstå samfunnslivet i steinalderen (Knutsson 1995). Enkelte resultater fra Svinesundprosjektet kan tyde på at oppfattelsen av gravskikk må utvides i forhold til det man vet om gravskikk i steinalderen i Sør-Skandinavia. Det ble funnet mulige menneskebein på boplassene, noe som kan tyde på at den døde kanskje har vært begravd i avfallslagene på boplassen, ikke på regulære gravplasser (Glørstad 2004b: 62-63). Dette til tross må man nok si at kunnskapen om gravskikk, spesielt i eldre steinalder, er meget fragmentarisk. Fra yngre steinalder er det gravformer innen de sørskandinaviske kulturene som er kjent (megalittgraver, hellekister og enkeltgraver). Det er lite trolig at megalittgravene og hellekistene var den vanlige begravelsesmåten i yngre steinalder. Begravelsesformene er dermed også dårlig kjent i denne perioden.

Studiet av historisitet i landskapet vil tangere flere av de andre problemområdene, eller tilføre dem en historisk dimensjon. Slik sett kan en lokal kronologisk sekvens også gi verdifull informasjon om den historiske forankringen i området.

Kontinuitet er et lettvalgt perspektiv i sammenheng med studiet av historisitet, men også brudd og endringer kan være aktuelle perspektiver (f.eks. Glørstad 2004: 79, Prescott og Walderhaug 1995, Hesjedal 1992, Hodder 1990). Forskjellen i landskapsbruk, redskapsinventar og byggeskikk mellom den senneolittiske og den eldre bosetningen ved Svinesund er påfallende. Hvilke strukturer og tradisjoner karakteriserer de ulike periodene, hva består endringene i, og hvordan endrer den landskapsmessige forankringen seg gjennom steinalderen?

Følgende faktorer er viktige for å vurdere en lokalitet for studier av historisitet i landskapet:

- Perspektivet kan anlegges både på mikro- og makronivå. Kvaliteten i detaljene på kildematerialet er gjerne avhengig av denne målestokken. Boplasser med mange faser og/eller med sammenblanding av ulike opphold kan være viktig materiale for å forstå forankring til bestemte områder. På den andre siden vil urørte boplasser med gode muligheter for observasjon av strukturer og aktivitetsområder, kunne gi verdifull informasjon om tradisjon vedrørende boplasstrukturering.
- Utgravningsmetodene vil avhenge av boplassens kvalitet. Svært sammenblandet materiale kan graves med enklere teknikker enn godt bevarte, énfasede boplasser.
- Vurderingen må ta hensyn til i hvilken grad det er mulig å trekke inn andre kilder for å konstruere landskapets historisitet gjennom steinalderen. Er det mulig å dra vekslere på et variert kildetilfang, eller framstår det aktuelle fornminnet som løsrevet fra en kulturhistorisk kontekst?

FORTIDEN SOM DET FREMMEDE

De seks problemområdene som så langt er presentert, kan sies å være forholdsvis kjent mark innen steinalderarkeologien. Det er rimelig at et faglig program tar et slikt utgangspunkt av flere grunner. For det første er det viktig å etablere et slikt program på basis av den historiske strukturen som steinalderarkeologien utgjør ved Kulturhistorisk museum, både for å videreføre kunnskap og kompetanse, men også fordi innfallsvinklene til den eldre forskningen oppfattes som verdifull i framtidige sammenhenger. De skisserte problemområdene kan sies å være viktige definisjoner av det aktuelle forskningsfeltet, som gir disiplinen en *raison d'être*.

For det andre er det viktig å definere et realistisk nivå med hensyn til hvilke ambisjoner man kan ha til størsteparten av steinalderutgravningene ved museet. De praktiske, økonomiske og administrative rammevilkårene samt omfanget på reguleringen som forårsaker utgravningen, er ofte begrenset, noe som igjen begrenser hvilke muligheter man har til å realisere sin vitenskapelige ambisjon for undersøkelsen. De seks ovennevnte problemområdene er valgt ut fordi de anses som operasjonaliserbare i de fleste av de sammenhengene der Kulturhistorisk museum foretar forvaltningsinitierte steinalderutgravninger.

Denne "realpolitiske" holdningen til det vitenskapelige ambisjonsnivået, må imidlertid suppleres med en innfallsport til steinalderarkeologien som i noen grad overskrider det kjente og hverdagslige. I enestående situasjoner byr nytt kildemateriale seg fram og de store forvaltningsinitierte prosjektene åpner for undersøkelser og problemstillinger man vanligvis ikke kan ta mål av seg til å studere. Men som vitenskapelig institusjon må også Kulturhistorisk museum og Fornminneseksjonen ta mål av seg til å være en hovedmotor i kunnskapsutviklingen om de forhistoriske samfunnene. Nye innfallsvinkler må utvikles, nye problemfelt defineres og nye metoder må prøves ut og kalibreres mot feltsituasjonen.

Kulturhistorisk museum må arbeide aktivt for at nye kildegrupper og nye typer fornminner oppdages og i større grad kommer i fokus. Boplassbegrepet må nyanseres og

utvides til å omfatte mer enn kun knakkeplassene eller andre lett identifiserbare strukturer. Men det er også viktig å arbeide mot at også andre kildegrupper enn boplasser skal være i steinalderarkeologiens søkelys. Mats P. Malmer definerer lakonisk boplasser som oldsaksmateriale som ikke stammer fra graver eller depoter⁴⁹ (Malmer 1975: 52). Definisjonen antyder dermed at boplassbegrepet er meget vidt – alt resterende materiale enn graver og depoter. Det sier seg selv at innenfor denne rammen er det mulig og ønskelig med mer spesifikke oppdelinger, noe som allerede er drøftet under problemområdene intern og ekstern boplassorganisering. De to andre kategoriene Malmer nevner, graver og depoter, er sjeldent gjenstand for forvaltningsinitierte steinalderundersøkelser, ikke minst fordi kildegruppene er vanskelig påvisbare i felt. Men, kunne man spørre, finnes det ikke andre fornminnetyper som kan henføres til steinalderen? Helleristninger (Mikkelsen 1977) er en slik opplagt kategori, men man kan undres på om ikke stasjonære innretninger for fangst og fiske, åkre eller båtstø/havner kunne være relevante kildekategorier å søke mer aktivt etter.

Disse mer sjeldne kildegruppene retter fokus mot registreringssituasjonen, eller den innledende produksjonen av data. De viser behovet for å søke etter minner fra steinalderen på *nye steder* og med *andre forventninger* enn det man vanligvis har (jfr. Berg-Hansen 2001). De retter også fokus mot en kontinuerlig problematisering og utvikling av lete- og registreringsmetodene. Prøvestikking etter steinalderboplasser, der massene såldes med tanke på å påvise oldsaker er pr. dags dato den mest effektive måten å registrere boplasser med knakkeaktivitet. Men ingen av de andre kildegruppene fra steinalder vil i særlig grad fanges inn gjennom bruk av en slik metode. Andre leteteknikker må derfor også utvikles og innarbeides som sedvaner i registreringen. Aktuelle undersøkelsesområder må også problematiseres med tanke på å finne andre typer fornminner fra steinalderen enn boplasser i tilknytning til sjø, vann og elver (Bjørge 1988, Bjørge et al. 1992, Berg-Hansen 2001, Boaz 1997: 21, Fuglestvedt 1992). Tar man utgangspunkt i sørskandinaviske forhold, er det nok å tenke på de viktige funnene som er gjort i forbindelse med våtmarksområder og under vann (Mathiassen 1943, Pedersen et al. 1997, Fischer 1995), for å minnes betydningsfulle lokaliteter som ikke er lokalisert til områder der man vanligvis leter etter steinalder i Øst-Norge. Riktignok er forholdene annerledes i Danmark og deler av Sverige enn i Øst-Norge, men funnet av flere mesolittiske menneskeskjeletter under vann i Søgne, Vest-Agder (Sellevoid og Skar 1999), viser at man ikke kategorisk skal avskrive slike muligheter innenfor de landskap som Kulturhistorisk museum forvalter.

Denne typen kunnskapsutvikling må i praksis lokaliseres til forskningsinstitusjonene, og man kan ikke forvente eller kreve at fylkeskommunene skal drive denne typen kunnskaps- og metodeutvikling. Imidlertid forutsetter det åpen dialog mellom fylkeskommunene og landsdelsmuseene for å tilrettelegge mulighetene for denne typen kunnskapsutvikling i forbindelse med større reguleringer. Men Kulturhistorisk museum må også i andre sammenhenger arbeide med denne problematikken.

Nye funn, kildegrupper og metoder er i og for seg interessant, men kan ikke være målet eller det totale rammeverket for kunnskapsutvikling innen den forvaltningsinitierte arkeologien. Av større betydning er faktisk arbeidet med å fornye innfallsvinklene til studiet av de forhistoriske samfunnene. Dette innebærer både ontologiske studier (dvs. værensstudier) og epistemologiske studier (erkjennelsesteoretiske studier). Grunnen til at disse studiene er så viktige, er at det er dem som i størst grad og mest poengtert åpner opp mulighetene for å utvikle ny kunnskap om forhistorien og dernest påvise nye kildegrupper. De ontologiske studiene er, enkelt sagt, rettet mot å forstå hva som definerer samfunnsliv, hvordan det oppstår, vedlikeholdes og endres, kort sagt studiet av samfunnet som objekt. Denne interessen deler arkeologien med de andre samfunnsfagene og, til en viss grad, med de

⁴⁹ Definisjonen gjelder Stridsøkskulturens boplasser, og Malmer vektlegger derfor funn av kulturens keramikk. Allment betraktet kan man imidlertid endre definisjonen til den presentert i teksten over.

øvrige historiske disiplinene. Arkeologien har gjort store framskritt gjennom studier og arkeologisk fortolkning av den generelle samfunnsvitenskapen. Blant de største fortjenestene til den prosessuelle og postprosessuelle arkeologien, er nettopp denne viljen til å relatere det arkeologiske materialet til generell samfunnsteori. Men arkeologien har også en forpliktelse til å bidra på en original måte til kunnskapsutviklingen innen samfunnsfagene. Både arkeologiens spesielle objekt – de forhistoriske samfunnene – og det spesielle arkeologiske perspektivet – utgangspunktet i de fysiske sporene etter disse samfunnene – åpner for studier og perspektiver som er originale og som kan kaste et til dels radikalt annet lys over samfunnslivet enn det andre samfunnsvitenskapelige disipliner kan. En kontinuerlig refleksjon over samfunnslivets ontologi, i relasjon til samfunnsvitenskapene generelt, åpner igjen for nye innfallsvinkler i de forvaltningsinitierte undersøkelsene. For å illustrere dette kan man sammenlikne det samfunnsteoretiske rammeverket for HTK og Svinesundprosjektet som springer ut av en henholdsvis prosessuell og postprosessuell samfunnsontologi (Johansen 1975, 1988, Glørstad 2004b).

Denne sistnevnte sammenlikningen berører også det andre, overordnede kunnskapsfeltet, nemlig det erkjennelsesteoretiske. En refleksjon over rammebetingelsene for kunnskapsproduksjonen er et viktig vilkår for å både forstå rammene for ens egen virksomhet, men også for å utvikle dette rammeverket. Den faghistoriske gjennomgangen av steinalderarkeologien som er presentert her, kan ses på som en slik refleksjon over de sosiale og historiske mulighetsbetingelsene for steinalderarkeologien i Øst-Norge, men også andre typer analyser kan fungere som en epistemologisk refleksjon (for eksempel Glørstad 2003a, Svestad 1995, Olsen 1988, 1991, Hesjedal 2001, Shanks og Tilley 1987, Hodder 1982a, 1984). De epistemologiske studiene er dermed en forutsetning for å sikre en vital vitensproduksjon innen faget (Bourdieu og Wacquant 1993).

De ontologiske og epistemologiske studiene er de mest rendyrkede vitenskapelige refleksjonene som foregår innen arkeologien. Her settes de praktiske hensyn til forvaltningsprosessen til side til fordel for virksomhet som i størst grad kan forklares i kraft av og i tråd med den vitenskapelige logikken på et vitenskapelig felt. I større grad enn de emner som kan avledes av disse studiene, av mer praktisk eller metodologisk art innen den forvaltningsinitierte arkeologien, er slike studier et ansvar som er pålagt universitetene alene. Av dette følger betydningen av tverrinstitusjonelt samarbeid innen universitetet og et godt utviklet kontaktnett henimot andre forskningsmiljøer. Det er fremdeles et åpent spørsmål hvordan et slikt samarbeid og et slikt kontaktnett skal organiseres på en institusjonell måte. Så langt har slike forbindelser i hovedsak vært i kraft av personlige kontakter. Dette er imidlertid en løsning som ikke er tilfredsstillende fra et institusjonelt standpunkt. Kulturhistorisk museum arbeider derfor med å utvikle slike samarbeidsrelasjoner på en institusjonalisert måte med utgangspunkt i forskningsprosjekter tilknyttet Fornminneseksjonen. Som en konkretisering av dette er det, med utgangspunkt i resultatene fra Svinesundprosjektet, etablert et forskningsprosjekt organisert som et samarbeidsprosjekt mellom de arkeologiske institusjonene ved Universitetet i Oslo, med kontaktnett til forskningsinstitusjoner og universiteter i Nord-Europa. Denne organisasjonsmåten – forskningsprosjekter i etterkant av større forvaltningsinitierte undersøkelser – er tenkt å være en av de viktigste måtene som Kulturhistorisk museum skal sikre vital utvikling av kunnskap og forskning.

Sluttord

Steinalderen er en lang periode, og steinalderarkeologien skal favne alle deler av samfunnslivet i denne tiden. Et program som skal ta disse variablene på alvor må dermed bli omfangsrikt. Noe av bakgrunnen for å starte arbeidet med et faglig program var et ønske fra Riksantikvaren om å bedre systematisere eksisterende kunnskap om fornminner i de forskjellige landskapene, slik at man i større grad enn tidligere kunne foreta

prioriteringsstrategier for undersøkelser. Det kan kanskje synes frustrerende for de utpregede forvaltningsinstitusjonene at et program ikke klarere skiller klinten fra hveten – hva som skal prioriteres og hva som kan velges bort. Gjennomgangen av forskningshistorien og det tilgjengelige materialet har imidlertid tydelig vist at kunnskapen om perioden er fragmentarisk. Det ville på nåværende tidspunkt i steinalderforskningen synes rart å skulle si at man vet nok om et emne. Snarere består vel utfordringen i å etablere undersøkelsesmetoder og -strategier som gir relevant informasjon i forhold til investerte midler. Det er i grunnen kun på dette området man per i dag kan rasjonalisere forvaltningen av steinalderen. Dette krever høy kvalitet på det materialet Kulturhistorisk museum i framtiden skal gjøre sine vurderinger i kraft av, i hovedsak registreringsrapportene fra fylkeskommunen. Det krever også fagkompetanse og -interesse for denne perioden blant Fornminneseksjonens ansatte.

Følgende personer har kommentert tidligere utgaver av dette programmet: Inger Marie Berg-Hansen, Knut Andreas Bergsvik, Lars Erik Gjerpe, Zanette Glørstad, Karl Kallhovd, Jan Henning Larsen, Egil Mikkelsen og Einar Østmo. De skal alle ha stor takk for innsatsen.

Litteratur

- Alsaker, S. og A. B. Olsen 1984: Greenstone and diabase utilization in the Stone Age of western Norway: technological and socio-cultural aspects of axe and adze production and distribution. *Norwegian Archaeological Review* 17/2. s. 71-103.
- Amundsen, H. R. 1994: *Teori og data i et forskningshistorisk perspektiv. Jysk enkeltgravskultur fra 1880-åra til 1990-åra*. Avhandling til magistergrad i nordisk arkeologi, Universitetet i Oslo.
- Amundsen, H. R. 2003: Cultural traditions and ethnic relations in the Late Neolithic and Bronze Age in Hedmark County, the interior of Eastern Norway. I: J. Bergstøl (red.) *Scandinavian archaeological practice – in theory. Proceedings from the 6th Nordic TAG, Oslo 2001*. OAS 1, Universitetet i Oslo. s. 166-178.
- Amundsen, L. 1972: *Instituttet for sammenlignende kulturforskning 1922-1972*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Amundsen, Ø. M. 2000: *Neolitikum i Agder og Telemark. En komparativ analyse av keramikk og flintøkser*. Hovedfagsoppgave i nordisk arkeologi, Universitetet i Oslo.
- Andersson, M., P. Karsten, B. Knarrström og M. Svensson 2004: *The Stone Age Scania. Significant places dug and read by contract archaeology*. Riksantikvarieämbetets Förlag, Malmö.
- Apel, J. 2001: *Daggers, knowledge & power: the social aspects of flint-dagger technology in Scandinavia, 2350-1500 cal BC*. Coast to coast-book 3. Uppsala.
- Bagge, A. 1951: Fagervik. Ein Rückgrat für die Periodeneinteilung der ostschwedischen Wohnplatz- und Bootaxtkulturen aus dem Mittelneolithikum. *Acta Archaeologica* XXXII. København. s. 57-118.
- Bagge, A. og K. Kjellmark 1939: *Stenåldersboplatserna vid Siretorp i Blekinge*, Wahlström & Widstrand, Stockholm.
- Bakka E. 1973: Gropkeramisk kultur og gropkeramiske kulturelement i Sør-Noreg. I: P. Simonsen og G. S. Munch (red.): *Bonde – Veidemann. Bofast – ikke Bofast i Nordisk Forhistorie*. Tromsø Museums skrifter XIV. s. 74-81.
- Bakkevig, S. 1980: Phosphate Analysis in Archaeology – Problems and Recent progress. *Norwegian Archaeological Review* vol.13. s. 73-100.
- Ballin, T. 1995: Beskrivelse og analyse af skævtrekanterne fra Farsund. *Universitetets Oldsaksamling Årbok* 1993-1994, s. 79-90.
- Ballin, T. 1998a: *Oslofjordforbindelsen: arkæologiske undersøgelser ved Drøbaksundet*. Universitetets Oldsaksamling Varia 48. Oslo.
- Ballin, T. 1998b: The Steinbustølen site: quartzite reduction in the Norwegian high mountains. *Universitetets Oldsaksamling Årbok* 1997-1998. s. 83-92.
- Ballin, T. 1999: The Middle Mesolithic in Southern Norway. I: J. Boaz (red.): *The Mesolithic of Central Scandinavia*. Universitetets Oldsaksamlings Skrifter; ny rekke nr 22. Oslo. s. 203-216.
- Ballin T. og O. Jensen 1995: *Farsundprosjektet – stenalderbopladser på Lista*. Universitetets Oldsaksamling Varia 29. Oslo.
- Barret, J. C. 1994: *Fragments of Antiquity. An Archaeology of Social Life in Britan 2900-1200 BC*. Social Archaeology. Blackwell, Oxford.
- Becker, J. C. 1947: Mosefundne Lerkar fra yngre Stenalder. *Aarbøger for nordisk oldkyndighed og historie* 1947. København, s. 1-318.
- Becker, J. C. 1951: Den grubekeramiske kultur i Danmark. *Aarbøger for nordisk oldkyndighed og historie* 1950, København, s. 153-274.

- Becker, J. C. 1958: Den tyknakkede flintøkse. Studier over tragt bægerkulturens svære retøker i mellem-neolitisk tid. *Aarbøger for nordisk oldkyndighed og historie* 1957. København.
- Becker, J. C. 1973: Studien zu neolithischen Flintbeilen. Methodische Probleme neue Formen und Varianten der dicknackigen Beile innerhalb der Trichterbecherkultur chronologische Probleme. *Acta Archaeologica* XLIV. København.
- Berg, E. 1995: *Steinalderlokaliteter fra senmesolittisk tid i Vestby, Akershus*. Universitetets Oldsaksamling Varia 32. Oslo.
- Berg, E. 1997a: *Mesolittiske boplasser ved Årungen i Ås og Frogn, Akershus*. Universitetets Oldsaksamling Varia 44. Oslo.
- Berg, E. 1997b: *Gård og grav på Rør i Rygge, Østfold. Dobbeltsporprosjektet. Arkeologiske undersøkelser 1994-1996*. Universitetets Oldsaksamling Varia 47. Oslo.
- Berg-Hansen, I. M. 2001: *Registrering som erfaring: en undersøkelse av metoden for steinalderregistrering i Norge med eksempel fra Lista i Vest-Agder*. Mastergradsavhandling, Universitetet i Oslo.
- Bergsvik, K. A. 1991: *Ervervs- og bosetningsmønstre på kysten av Nordhordland i steinalder, belyst ved funn fra Fosnstraumen: en arkeologisk og geografisk analyse*. Hovedfagsoppgave i arkeologi, Universitetet i Bergen.
- Bergsvik, K. A. 1995: Bosetningsmønstre på kysten av Nordhordland i steinalder. En geografisk innfallsvinkel. I: K. A. Bergsvik, S. Nygaard og A. J. Nærøy (red): *Steinalderkonferansen i Bergen 1993, Arkeologiske skrifter, Arkeologisk institutt, Bergen museum* 8, Universitetet i Bergen. s. 111-130.
- Bergsvik, K. A. 1999: Steinalderundersøkelsene ved Skatestraumen, Sogn og Fjordane. I: G. Mandt, L. H. Dommasnes (red.): *Arkeologiske skrifter fra Universitetet i Bergen* 10, Universitetet i Bergen. s. 5-26.
- Bergsvik, K. A. 2001: Strømmer og steder i vestnorsk steinalder. *Viking* LXIV. s. 11-34.
- Bergsvik, K. A. 2002: *Arkeologiske undersøkelser ved Skatestraumen*. Bind I. Arkeologiske avhandlinger og rapporter fra Universitetet i Bergen.
- Bergsvik, K. A. 2003: *Ethnic boundaries in neolithic Norway*. Doktorgradsavhandling, Universitetet i Bergen.
- Binford, L. 1978: *Nunamiut ethnoarchaeology*. Studies in archeology, Academic Press, New York.
- Binford, L. 1980: Willow Smoke and Dogs' Tails: Hunter-Gatherer Settlement System and Archaeological Site Formation. *American Antiquity* 45.
- Bjerck, H. B. 1989: *Forskningsstyrt kulturminneforvaltning på Vega, Nordland: en studie av steinaldermenneskenes boplassmønstre og arkeologiske letemetoder*. Gunneria 61, Universitetet i Trondheim, Vitenskapsmuseet, Trondheim.
- Bjerck, H. B. 2003: Om oversiktskunnskapen. Refleksjoner i anledning Anders Hagens 80-års dag. *Primitive tider* 5/2002.
- Bjerck, L. Bostwick. 1988. Remodelling the Neolithic in Southern Norway. *Norwegian Archaeological Review* 21/1. s. 21-46.
- Bjørge, T. 1986: Mountain Archaeology. Preliminary results from Nyset-Steggje. *Norwegian Archaeological Review* 19. s. 122-127.
- Bjørge, T. 1988: Registreringer som styrende faktor i arkeologisk forskning. *Arkeologiske skrifter 4: Festskrift til Anders Hagen*. Historisk museum, Bergen. s. 157-166.
- Bjørge, T., S. Kristoffersen, C. Prescott og R. Lie 1992: *Arkeologiske undersøkelser i Nyset-Steggjevassdragene 1981-87*. Arkeologiske rapporter 16, Historisk museum, Universitetet i Bergen.
- Björhem, N. og U. Säfvestad 1993: *Fosie IV. Bebyggelsen under brons- och järnålder*. Malmöfynd 6. Malmö.

- Bjørn, A. 1921: *Stenalderbopladsene i Allanenet i Kristiansund*. Det Kongelige Norske Videnskabers Selskaps skrifter 1920, nr 7.
- Bjørn, A. 1923: Nøstvetbopladsens flintredskaper. *Bergens museum årbok 1922-23 hist.-antikv*. Række nr. 5.
- Bjørn, A. 1924: *Stenalderstudier*. Videnskapsselskapets Skrifter. II. Hist.-Filos. Klasse. No. 5. Kristiania.
- Bjørn, A. 1927: Bidrag til den yngre steinalder i Østnorge. *Universitetets Oldsaksamling årbok 1927*. s. 47-73.
- Bjørn, A. 1932: Nye steinalderfund fra Østfold og Telemark. *Universitetets Oldsaksamling Årbok 1930*. s. 1-35.
- Bjørn, A. 1934a: Hedmarks steinalder. *Universitetets Oldsaksamling Årbok 1931-32*, s. 1-30-
- Bjørn, A. 1934b: To boplassfund fra det indre av Telemark. *Naturen 1*, 1943, s. 10-20.
- Bjørn, A. og A. Nummedal 1930: Boplassfunn fra yngre steinalder i Aust-Agder. *Universitetets Oldsaksamling Årbok 1929*. s. 21-110.
- Blidmo, R. 1984: *Provundersøkingar av steinaldersboplatser och nogra tolkingsproblem*. Arkeologiska rapporter och meddelanden från Institutjonen för arkeologi vid Stockholms Universitet. Nr 15.
- Blindheim, C og B. H. Larsen 1995, 1999: *Gravplassene i Bikjholbergene/Lamøya, undersøkelsene 1950-1957*. Norske oldfunn; 16 og 19. Universitetets kulturhistoriske museer, Oldsaksamlingen, Oslo.
- Boaz, J. 1996: "Skärvstensvaller" på Østlandet? *Viking LIX*. s. 7-24.
- Boaz, J. 1997: *Steinalderundersøkelsene på Rødsmoen*. Universitetets Oldsaksamling Varia 41. Oslo.
- Boaz, J. 1998a: *Hunter-Gatherer Site Variability: Changing patterns of site utilization in the interior of eastern Norway, between 8000 and 2500 BP*. Universitetets Oldsaksamlings skrifter Ny rekke nr. 20. Oslo.
- Boaz, J. 1998b: Forskning og forvaltning: En diskusjon om forhistoriens fremtid. *Primitive tider 1*. s. 61-76.
- Boaz, J. (red.) 1999a: *The Mesolithic of Central Scandinavia*. Universitetets Oldsaksamlings skrifter. Ny rekke nr 22. Oslo.
- Boaz, J. 1999b: Pioneers in the Mesolithic: The Initial Occupation of the Interior of Eastern Norway. I: J. Boaz (red): *The Mesolithic of Central Scandinavia*. Universitetets Oldsaksamlings skrifter. Ny rekke nr 22. Oslo. s. 125-153.
- Bolstad, G. 1980: *Femunden. Utnyttelsen av naturgrunnlaget i steinalder og eldre jernalder*. Magistergradsavhandling i arkeologi, Universitetet i Bergen.
- Bourdieu, P. 1973: The Berber House, I M. Douglas (red): *Rules and Meaning. The Anthropology of Everyday Knowledge*. Penguin Education, Harmondsworth. s. 98-110.
- Bourdieu, P. 1989: *Distinction – A social critique of the judgement of taste*. Routledge, London.
- Bourdieu, P. 1990: *The Logic of Practice*. Standford University Press, Standford.
- Bourdieu, P. 1991: *Outline of a theory of practice*. Cambridge University press, Cambridge.
- Bourdieu, P. 1996: *Homo Academicus*. Polity Press, Cambridge.
- Bourdieu, P. 1999: *Meditasjoner. Meditations pascaliennes*. Pax forlag, Oslo.
- Bourdieu, P. og J. C. Passeron 1994: *Reproduction in Education, Society and Culture*. Sage Publication, London.
- Bourdieu, P. og L. J. D. Wacquant 1993: *Den kritiske ettertanke. Grunnlag for samfunnsanalyse*. Det Norske Samlaget, Oslo.
- Bradley, R. 1998: *The Significance of Monuments. On the shaping of human experience in Neolithic and Bronze Age Europe*. Routledge, London.

- Braudel, F. 1975: *The Mediterranean and the Mediterranean world in the age of Philip II*. Harper & Row, New York.
- Brinch Petersen, E. 1973: Survey of the Late Paleolithic and Mesolithic of Denmark. I: S. K. Kozłowski (red.): *The Mesolithic in Europe*. Warsaw University Press, Warsaw. s. 77-127.
- Brinkmann, A. og H. Shetelig 1920: *Ruskenesset: en stenalders jagtplass*. Norske oldfunn 3. Universitetets Oldsaksamling, Kristiania.
- Broadly, D. 1991: *Sosiologi och Epistemologi. Om Pierre Bourdieus författarskap och den historiska epistemologien*. HLS Förlag, Stockholm.
- Browall, H. 1991: Om förhållandet mellan trättbägarkultur och gropkeramisk kultur. H. Browall, P. Persson og K. G. Sjögren (red.): *Västsvenska stenåldersstudier*. Gotarc Serie C. Arkeologiska skrifter No 8. Göteborgs universitet, Institutionen för arkeologi. s. 111-142.
- Brøgger, A. W. 1905b: *Øxer av Nøstvettypen: bidrag til kundskaben om ældre norsk stenalder*. Norges geologiske undersøgelse, no. 42, Aschehoug, Kristiania.
- Brøgger, A. W. 1906a: *Studier over Norges stenalder. I. Øxer uden skafthull fra yngre stenalder fundne i det sydøstlige Norge*. Videnskaps-Selskabet's Skrifter I. Math. Naturv. Klasse No 2. Christiania.
- Brøgger, A. W. 1906b: Elg og ren paa helleristninger i det nordlige Norge. *Naturen*, 30. aarg. nr. 12. s. 356-360.
- Brøgger, A. W. 1908: Vistefundet: en ældre stenalders kjøkkenmødding paa Jæderen: en foreløbig meddelelse. *Naturen*. s. 97-117.
- Brøgger, A. W. 1909: *Den arktiske stenalder i Norge*. Videnskaps-Selskabet's skrifter II. Historisk filosofisk klasse No I. Christiania.
- Brøgger, A. W. 1925: *Det norske folk i Oldtiden*. Institutt for sammenliknende kulturforskning, serie A, VI. Oslo.
- Brøgger, W. C. 1905a: *Strandliniens Beliggenhed under Stenalderen i det sydøstlige Norge*. Norges geologiske undersøgelse, no. 41, Aschehoug, Kristiania.
- Burenhult, G. (red.) 1999: *Arkeologi i Norden*. Natur & Kultur, Stockholm.
- Bøe, J. 1942: *Til høyfjellets historie*. Bergens museums skrifter nr. 21.
- Bøe, J. og A. Nummedal 1936: *Le Finnmarkien. Les origines de la civilisation dans l'extrême-nord de l'Europe*. Institutt for sammenliknende kulturforskning. Serie B. XXXII, Oslo.
- Christensen, F. 2003: Analysis of Soil phosphat used as a modelling tool in Archaeology. I: J. Bergstøl (red): *Scandinavian archaeological practice – in Theory. Proceedings from the 6th Nordic TAG, Oslo 2001*. Oslo Archaeological Series Nr. 1. s. 362-370.
- Clarke, D. L. 1968: *Analytical Archaeology*. Methuen & CO LTD, London.
- Clarke, D. L. 1972: *Models in Archaeology*. Methuen, London.
- Coulson, S. 1986: Refitted flint nodules from Songa, Telemark. *Universitetets Oldsaksamling Årbok 1984/85*, s. 17-22.
- Cullberg, C. 1972: *Förslag til vestsvänsk mesolitisk kronologi*. (Stensil), Göteborg.
- Cullberg, C. 1975: Prospecting the West Swedish Mesolithic. *Norwegian Archaeological Review*, 8/1. s. 36-54.
- Danielsen, A. 1970: Pollen-analytical late quaternary studies in the Ra district of Østfold, South-East Norway. *Universitetet i Bergen Årbok*. Mat.-naturv. serie; 1969, 14. Bergen.
- Durkheim, E. 1957 [1912]: *The Elementary Forms of Religious Life*. George Allen & Unwin Ltd, London.
- Durkheim, E. 1978: *Sociologins Metodregler*. Korpen, Göteborg.
- Ebbesen, K. 1984: Tragtbægerkulturens grønstensøkser. *Kuml 1984*.

- Edenmo, R., L., Larsson, B. Nordqvist, og E. Olsson 1997: Gropkeramikerna – fanns de? Materiell kultur och ideologisk förändring, I: M. Larsson, og E. Olsson (red.): *Regionalt och Interregionalt, Stenåldersundersökningar i Syd- och Mellansverige*. Riksantikvarieämbetet Arkeologiska Undersökningar Skrifter nr 23. s. 135-205.
- Engelstad, E. 1934: *Østnorske ristninger og malinger av den arktiske gruppe*. Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Serie B, Skrifter 26, Aschehoug, Oslo.
- Engelstad, E. 1990: The Meaning of Sedentism and Mobility in an archaeological and historic Context. *Acta Borealia 2-1990*. s. 21-35.
- Eriksen, B. Valentin 2000: *Flintstudier. En handbog i systematiske analyser af flintinventarer*. Århus Universitetsforlag, Århus.
- Fischer, A. 1982: Trade in Danubian shaft-hole axes and the introduction of the Neolithic in Denmark. *Journal of Danish Archaeology* 1. s. 7-12.
- Fischer, A. 1983: Handel med skolæstøkker og landbrugets indførelse i Danmark. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie* 1981. s. 5-13.
- Fischer, A. (red.) 1995: *Man and sea in the Mesolithic: coastal settlement above and below present sea level: proceedings of the international symposium, Kalundborg, Denmark 1993*. Oxbow monograph; 53. Oxbow, Oxford.
- Fischer, A. 2002: Food for Feasting? I: A. Fischer og K. Kristiansen (red.): *The Neolithisation of Denmark 150 years of debate*. J. R. Collins Publications, Sheffield. s. 341-394.
- Fischer, A. og K. Kristiansen (red.) 2002: *The Neolithisation of Denmark 150 years of debate*. J. R. Collins Publications, Sheffield.
- Fredsjö, C. 1953: *Studier i Västsveriges äldre stenålder*. Skrifter utgivna av Arkeologiska museet i Göteborg; 1, Arkeologiska Museet, Göteborg.
- Fuglestad, I. 1992: *Svevollen – et senmesolittisk boplassområde i det østnorske innland*. Magistergradsavhandling i arkeologi, Universitetet i Oslo.
- Fuglestad, I. 1995: Svevollen – spor av senmesolittisk bosetning i lavlandets indre skogssone. *Steinalderkonferansen i Bergen 1993, Arkeologiske skrifter, Arkeologisk institutt, Bergen museum* 8, Universitetet i Bergen, s. 95-110.
- Fuglestad, I. 1998: The Flint-using Group at Svevollen in the Interior of Eastern Norway. How to Understand the Limited Use of Non-flint Material? I: L. Holm og K. Knutsson (red.): *Third Flint Alternatives Conference at Uppsala*. Occasional Papers in Archaeology 16. Department of Archaeology and Ancient History, Uppsala University, Uppsala. s. 61-70.
- Fuglestad, I. 1999: Inter-Regional Contact in the Late Mesolithic: The productive Gift Extended. I: Boaz, J. (red): *The Mesolithic of Central Scandinavia*. Universitetets Oldsaksamlings skrifter. Ny rekke nr 22. Oslo. s. 27-38.
- Furre, B. 1971: *Norsk historie 1905-1940*. Det Norske Samlaget, Oslo.
- Gaukstad, E. og J. Holme 2001: Kulturminneforvaltningen i Norge. I: J. Holme (red.): *Kulturminnevern. Lov, forvaltning, håndhevelse*. Bind 1. Økokrim, Oslo. s. 129-145.
- Gjessing, H. 1920: *Rogalands stenålder*. Stavanger museum, Stavanger.
- Gjessing, G. 1929: De norske gullbrakteatene. *Universitetets oldsaksamling Skrifter* 2. s. 127-175.
- Gjessing, G. 1932: *Arktiske helleristninger i Nord-Norge*. Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Serie B, Skrifter 21. Aschehoug, Oslo.
- Gjessing, G. 1935: *Fra steinalder til jernalder i Finnmark: etnologiske problemer*. Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Serie C; 3:3.
- Gjessing, G. 1936a: *Nordenfjelske ristninger og malinger av den arktiske gruppe*. Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Serie B Skrifter 30. Aschehoug, Oslo.
- Gjessing, G. 1936b: *Træn-funnene*. Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Serie B; Skrifter 41. Aschehoug, Oslo.

- Gjessing, G. 1941: *Fangstfolk: et streiftog gjennom nord-norsk førhistorie*. Aschehoug, Oslo.
- Gjessing, G. 1942a: *Yngre steinalder i Nord-Norge*. Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Serie B, Skrifter 39. Aschehoug, Oslo.
- Gjessing, G. 1942b: Une sépulture á haches en bateau norvégienne. *Acta Archaeologica* XIII.
- Gjessing, G. 1945: *Norges steinalder*. Norsk arkeologisk selskap, Oslo.
- Gjessing, G. 1946: *Arkeologiens metoder*. Forelesninger ved Universitetets Oldsaksamling, Oslo.
- Gjessing, J. og T. Ouren 1983: *Det Bestes store Norge atlas*. Det beste, Oslo.
- Glob, P. V. 1939: Der Einfluss der bandkeramischen Kultur in Dänemark. *Acta Archaeologica* Vol X, s. 131-140.
- Glob, P. V. 1945: Studier over den jyske Enkeltgravskultur. *Aarbøger for nordisk oldkyndighed og historie* 1944.
- Glob, P. V. 1952: II. Yngre steinalder. I: T. Mathiassen (red.): *Danske Oldsager*. København.
- Glørstad, H. 1992: Paleopsykologi på Svartangen. *Nicolay* 57/1. s. 20-27.
- Glørstad, H. 1996a: *Neolittiske smuler. Små teoretiske og praktiske bidrag til debatten om neolittisk keramikk og kronologi i Sør-Norge*. Universitetets Oldsaksamling Varia 33. Oslo.
- Glørstad, H. 1996b: Noen boplasser fra Komperød, Skjeberg, Sarpsborg kommune, Østfold. *Nicolay* 69/70. s. 42-63.
- Glørstad, H. 1998a: Senmesolitikum i Østfold – et kronologisk perspektiv. I: E. Østmo (red.): *Fra Østfolds oldtid. Foredrag ved 25-årsjubileet for Universitetets arkeologiske stasjon Isegran*. Universitetets Oldsaksamlings skrifter. Ny rekke nr. 21. Oslo. s. 69-82.
- Glørstad, H. 1998b: En senmesolittisk boplass på Skavli i Borre kommune, Vestfold og dens plass i forhistorien. *Universitetets Oldsaksamling Årbok* 1997-1998. s. 63-82.
- Glørstad, H. 1999a: Den endimensjonale mannen. I: I. Fuglestvedt, T. Gansum og A. Opedal (red.): *Et hus med mange rom. Vennebok til Bjørn Myhre på 60-årsdagen*. AmS-Rapport 11, Arkeologisk museum i Stavanger. s. 53-64.
- Glørstad, H. 1999b: Lokaliteten Botne II – Et nøkkelhull til det sosiale livet i mesolitikum i Sør-Norge. *Viking* 1999, s. 31-68.
- Glørstad, H. 2002:a Østnorske skafthullhakker fra mesolitikum. Arkeologisk og forhistorisk betydning – illustrert med et eksempelstudium fra vestsiden av Oslofjorden. *Viking* LXV. s. 7-48.
- Glørstad, H. (red.) 2002b: *Svinesundprosjektet bind 1. Utgravninger avsluttet i 2001*. Universitetets kulturhistoriske museer, Oldsaksamlingen Varia 54. Oslo.
- Glørstad, H. 2003a: *Neolittisk renessanse. Hypoarkeologiske tekster om neolitikum i Sør-Norge*. Acta Humaniora 143, Unipub forlag, Oslo.
- Glørstad, H. (red.) 2003b: *Svinesundprosjektet bind 2. Utgravninger avsluttet i 2002*. Universitetets kulturhistoriske museer, Fornminneseksjonen Varia 55. Oslo.
- Glørstad, H. (red.) 2004a: *Svinesundprosjektet bind 3. Utgravninger avsluttet i 2003*. Universitetets kulturhistoriske museer, Fornminneseksjonen Varia 56. Oslo.
- Glørstad, H. (red.) 2004b: *Svinesundprosjektet bind 4. Oppsummering av Svinesundprosjektet*. Universitetets kulturhistoriske museer, Fornminneseksjonen Varia 57. Oslo.
- Glørstad, H. og E. Uleberg 2002: 200 års flid for massenes føtter eller digitalisering av Oldsaksamlingens funn fra steinalder. I: E. Høigård Hofseth (red.): *UKM – En mangfoldig forskningsinstitusjon*. Universitetets kulturhistoriske museer Skrifter 1, Universitetet i Oslo. s. 73-82.
- Grieg, S. 1934: *Jernaldershus på Lista*. Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Serie B, Skrifter 27, Aschehoug, Oslo.
- Grieg, S. 1941: *Raknehaugen*. *Viking* 1941.

- Groseth, L. 2001: *Å finne sted: økonomiske og rituelle landskap i Telemark i sen-neolitikum og bronsealder*. Universitetets kulturhistoriske museer, Oldsaksamlingen Varia 53. Oslo.
- Gräslund, B. 1974: Relativ Datering. Om kronologisk metod i nordisk arkeologi. *Tor*, vol XVI.
- Grøn, O., E. Engelstad og I. Lindblom (red.) 1991: *Social space. Human Spatial Behavior in Dwellings and Settlements*. Odense University Press, Odense.
- Gustafson, G. 1899: En stenalders boplads paa Jæderen. *Bergens museums aarvog* nr 1, Bergen.
- Gustafson, G. 1906: *Norges Oldtid*. Cammermeyer, Kristiania.
- Gustafson, G. 1914: Megalitiske graver i Norge. *Oldtiden. Tidsskrift for norsk forhistorie*. Avhandlinger tilegnet K. Rygh. Kristiania.
- Gustafson, L. 1978: *Stegaros: et boplassområde på Hardangervidda: ressursutnyttelse i forhistorisk tid*. Magistergradsoppgave i nordisk arkeologi, Universitetet i Bergen.
- Gustafson, L. 1987: *Kulturhistoriske undersøkelser i Innerdalen, Kvikne, Hedmark*. Universitetet i Trondheim, Vitenskapsmuseet. Rapport Ark. ser. 1987-1. Trondheim.
- Gustafson, L. 1990: Bukkhammeren, en beverfangstplass i Innerdalen, Kvikne. *Viking* LIII. s. 21-49.
- Hafsten, U. 1956: *Pollen-analytic investigations on the Late Quaternary development in the inner Oslofjord area*. Universitetet i Bergen, Årbok. Naturvitenskapelig rekke; 1956, 8. Bergen.
- Haga, A., A. K. Endresen, J. E. Fredriksen, D. Myklebust, J. Suul og T. Hegard 1992: *Handlingsplan for kulturminneforvaltning*. Miljøverndepartementet, Oslo.
- Hagen, A. 1946: Frå innlandets steinalder. *Viking* X, s. 1-94.
- Hagen, A. 1953: *Studier i jernalderens gårdssamfunn*. Universitetets Oldsaksamlings Skrifter IV. Oslo.
- Hagen, A. 1959: Vassdragsreguleringer og høyfjellsarkeologi. Synspunkter og resultater i forbindelse med undersøkelsene i 1958 i Vest-Telemark. *Universitetets Oldsaksamling Årbok* 1956-57. s. 98-150.
- Hagen, A. 1963a: Mesolittiske jegergrupper i norske høyfjell. Synsmåter om Fosnakulturens innvandring til Vest-Norge. *Universitetets Oldsaksamling Årbok* 1960-61. s. 109-142.
- Hagen, A. 1963b: Problemet omkring gropkeramisk kulturs homogenitet. *Fynd* 1963, s. 69-70.
- Hagen, A. 1967: *Norges Oldtid*. Cappelens forlag, Oslo.
- Hagen, A. 1980: Trends in Scandinavian archaeology at the transition to the 1980's. *Norwegian Archaeological Review* 13/1, s. 1-8.
- Hagen, A. 1997: *Gåten om kong Raknes grav – Hovedtrekk i norsk arkeologi*. Cappelens forlag, Oslo.
- Hagen, A. 2002: *Et arkeologisk liv*. Primitive tider skrifter 1. Oslo.
- Hallgren, F. 1996: Sociala territorier och exogamirelationer I senmesolitisk tid. En diskussion utifrån boplatzen Pärälängsberget, Södermanland. *Tor* 28. s. 5-27.
- Hallgren, F. 2000: Lineage Identity and Pottery Design. I: D. Olausson og H. Vankilde (red.): *Form, Function & Context. Material culture studies in Scandinavian archaeology*. Acta Archaeologica Lundensia series in 8°, No. 31. Stockholm. s. 173-192.
- Hallgren, F., V. Djerw, M. af Geijerstam og M. Steineke 1997: Skogsmossen, an Early Neolithic Settlement site and scarificial fen in the northern borderland of the Funnel-beaker Culture. *Tor* 29, s. 49-112.
- Hartmann, N. 1986: Fosfatanalyse. *Danmarks længste udgravning: arkæologi på naturgassens vej 1979-86*. Rigsantikvarens Arkæologiske Sekretariat. Poul Kristensens Forlag, Herning.

- Hartmann, N. 1995: Fosfatanalyse. I: T. Ballin og O. Jensen: *Farsundprosjektet – steinalderbopladser på Lista*. Universitetets Oldsaksamling Varia 29. Oslo. s. 322-331.
- Helliksen, W. 1996: *Evolusjonisme i norsk arkeologi: diskutert med utgangspunkt i A.W. Brøggers hovedverk 1909-25*. Universitetets oldsaksamling Varia 37. Oslo.
- Helskog, K., S. Indrelid og E. Mikkelsen 1976: Morfologisk klassifikasjon av slåtte steinartefakter. *Universitetets Oldsaksamling Årbok 1972-74*. s. 9-40.
- Henningsmoen, K. 1979: Et karbon-datert strandforskyvningskurve fra Søndre Vestfold. *Fortiden i søkelyset. 14C-datering gjennom 25 år*. Laboratoriet for Radiologisk Datering, Trondheim. s. 239-247.
- Hesjedal A. 1992: Veideristninger i Nord-Norge, datering og tolkningsproblematikk. *Viking LV*, s. 27-54.
- Hesjedal, A. 2001: *Samisk forhistorie i norsk arkeologi 1900-2000*. Stensilserie B nr 63, Institutt for arkeologi, Universitetet i Tromsø.
- Hestmark, G. 1999: *Vitenskap og nasjon. Waldermar Christopher Brøgger 1851-1905*. Aschehoug, Oslo.
- Hinsch, E. 1948: Boplass-kulturen på Mørkekysten i dolktida. *Viking XII*.
- Hinsch, E. 1955: Traktbegerkultur-Megalitkultur. En studie av Øst-Norges eldste, neolittiske gruppe. *Universitetets Oldsaksamling Årbok 1951-1953*. s. 1-237.
- Hinsch, E. 1956: Yngre steinalders stridsøkskulturer i Norge. *Universitetet i Bergen årbok 1954*, Historisk-antikvarisk rekke. Bergen.
- Hodder, I. 1982a: Theoretical archaeology - a reactionary view. I: I. Hodder (red.): *Symbolic and structural archaeology*. New Directions in Archaeology. Cambridge University Press, Cambridge.
- Hodder, I. 1982b: Sequences of structural change in the Dutch Neolithic. I: I. Hodder (red.): *Symbolic and structural archaeology*. New Directions in Archaeology. Cambridge University Press, Cambridge. s. 162-178.
- Hodder, I. 1984: Archaeology in 1984. *Antiquity LVIII*. s. 25-31.
- Hodder, I. 1990: *The Domestication of Europe*. Social Archaeology. Basil Blackwell, Oxford.
- Hodder, I. 1991: *Reading the Past*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Hofseth, E. H. 1981a: *Kulturminner i Joravassdraget, Oppland*. Universitetets Oldsaksamling Varia 6. Oslo.
- Hofseth, E. H. 1981b: *Kulturminner i Vegårvassdraget, Aust-Agder*. Universitetets Oldsaksamling Varia 7. Oslo.
- Hofseth, E. H. 1982: *Verneplan for vassdrag – 10 års vernede vassdrag Kulturminner I Vikedalsvassdraget Rogaland/Hordaland*. AmS Varia 10. Arkeologisk museum i Stavanger.
- Hood, B. C. 1994: Lithic Procurement and Technological Organization in the Stone Age of West Finnmark, *Norwegian Archaeological Review 27/2*, s. 1-22.
- Humaniora-utredningen Del 9 1975: *Arkeologi i Norge*. Norges almenvitenskapelige forskningsråd.
- Hygen, A. S. 1977: *Tidlig jordbruk i Vestfold*. Magistergradsavhandling i arkeologi, Universitetet i Oslo.
- Indrelid, S. 1972: Om opphavet til den gropkeramiske kultur. *Nicolay 11*. s. 10-14.
- Indrelid, S. 1973a: Hein 33 - En steinalderboplass på Hardangervidda, *Universitetet i Bergens Årbok 1972*, Hum. serie no. 1.
- Indrelid, S. 1973b: Mesolittiske tilpasningsformer i høyfjellet. *Stavanger museums Årbok 1972*, s. 5-27.
- Indrelid, S. 1974: Review of Skjølvold, A. 1972: Slettabø i Ognå, *Viking XXXVI. Norwegian Archaeological Review 7*. s. 159-164.

- Indreliid, S. 1975: Problems relating to the Early Mesolithic Settlement of Southern Norway. *Norwegian Archaeological Review* 8, s. 1-18.
- Indreliid, S. 1976: The site Hein 33: typological and chronological Problems of the New Stone Age of Southern Norway. *Norwegian Archaeological Review* 9, s. 7-16.
- Indreliid, S. 1977: Eldre steinalder i sørnorsk høyfjell. Boplasser bosetningsmønstre og kulturformer. *Viking XL* 1976, s. 129-146.
- Indreliid, S. 1994: *Fangstfolk og bønder i fjellet. Bidrag til Hardangerviddas førhistorie 8500-2500 år før nåtid*. Universitetets Oldsaksamling Skrifter, ny rekke 17. Oslo.
- Indreliid, S. og D. Moe 1983: Februk på Hardangervidda i yngre steinalder. *Viking XLVI* 1982, s. 36-71.
- Ingstad, A. S. 1970: Steinalderboplassen Rognlien i Eidanger. *Universitetets Oldsaksamling Årbok 1967-1968*, Oslo.
- Ingstad, A. S. og K. V. Müller 1965: Sluppan. *Viking XXIX*.
- Jaksland, L. 2001a: *Vinterbrolokalitetene – en kronologisk sekvens fra mellom- og senmesolitikum i Ås, Akershus*. Universitetets kulturhistoriske museer, Oldsaksamlingen Varia 52. Oslo.
- Jaksland, L. 2001b: Kjøkkenmøddingen på Skoklefeld. *Nicolay* 84. s. 4-23.
- Jaksland, L. 2002: Berget 1 – en senmesolittisk boplass med hyttetuft. I: H. Glørstad (red.): *Svinesundprosjektet Bind 1. Utgravninger avsluttet i 2001*. Universitetets kulturhistoriske museer Oldsaksamlingen Varia 54. Oslo. s. 35-72.
- Jaksland, L. 2005: *Hvorfor så mange økser? En tolkning av funnene fra den klassiske Nøstvetboplassen i Ås, Akershus*. Hovedfagsoppgave i Nordisk arkeologi, Universitetet i Oslo.
- Jensen, J. Aa. 1973: Myrhøj, 3 hustomter med klokkebægerkeramikk. *KUML* 1972. s. 61-122.
- Jensen, J. 2001: *Danmarks Oldtid. Stenalder, 13000-2000 f.Kr.* Gyldendal forlag, København.
- Johansen, A. B. 1970: *Høyfjellsfunn ved Lærdalsvassdraget 1. Den teoretiske bakgrunn og det første analyseforsøk*. Universitetsforlaget, Bergen.
- Johansen, A. B. 1974: *Forholdet mellom Teori og Data i arkeologi og andre erfaringsvitenskaper*. Arkeologiske skrifter nr. 1, Historisk museum, Universitetet i Bergen.
- Johansen, A. B. 1975: *Høyfjellsfunn ved Lærdalsvassdraget. 2, Steinalderens livbergingsmåte og tradisjonsforløp i et sør-norsk villreinsområde*. Doktorgradsavhandling, Universitetet i Bergen.
- Johansen, A. B. 1978: *Høyfjellsfunn ved Lærdalsvassdraget 2. Steinalderens livbergingsmåte og tradisjonsforløp i et sør-norsk villreinområde*. Universitetsforlaget, Bergen.
- Johansen, A. B. 1988: Tverrvitenskap. *Arkeologiske skrifter 4: Festskrift til Anders Hagen*. Historisk museum, Bergen. s. 167-178.
- Johansen, E. 1944: Nyoppdagede helleristninger ved Begby i Borge (Østfold). *Viking VIII*, s. 99-122.
- Johansen, E. 1948: Nyoppdagede helleristninger i Østfold. *Viking XII*, s. 63-88.
- Johansen, E. 1952: De første hellerfunn. *Østfoldarv. Årbok for museer og historelag i Østfold* 1. Fylkeskonservatoren i Østfold.
- Johansen, E. 1956: Norsk og svensk boplasflint – er den hentet i Danmark-Skåne eller i norske strande? *Meddelelser fra Dansk geologisk forening* 13, 4. Dansk geologisk forening, København.
- Johansen, E. 1957: Kråkerøys geologi og eldste historie. *Kråkerøy: en østnorsk kystbygd*. Kråkerøy kommune.
- Johansen, E. 1962: Nytt lys over den eldste innvandringen til Norge. Første epistel fra Høykneppe. *Østfoldarv VI*, 1961-62, s. 110-122.

- Johansen, E. 1964: Høgnipenfunnene. Et nytt blad av Norges eldste innvandringshistorie. *Viking* XXVII, s. 177-180.
- Johansen, E. 1976: *Sarpsborg før 1839*. 1. bind av Sarpsborg byhistorie. Sarpsborg kommune, Sarpsborg.
- Johansen, E. 1997: Eksperimentelle studier av flint og flintvandringer i strandsonen: et forsøk på å vinne ny kunnskap om våre boplasser i steinalderen. *Universitetets oldsaksamling Årbok* 1995-96. s. 31-39.
- Johansen, K. 2001: Utgravningene på Kambo. *Nicolay* 84. s. 52-57.
- Jonsäter, M. 1984: Äldre steinalder – tiden före 3000 f. Kr. Yngre steinalder – tiden 3000-1500 f.Kr. I: A. Furingsten, M. Jonsäter og E. Weiler (red.): *Från flintverkstad till processindustri. De första 9000 åren i Västsverige speglade av UV Västs undersökningar 1968-1980*. Riksantikvarieämbetet. s. 9-48.
- Kallhovd, K. 2001: Anmeldelse av F. A. Stylegar: Spangereid: En sørlandsk saga. *Primitive tider* 4/2001, s. 153-156.
- Karsten, P. 1994: *Att kasta yxan i sjön: en studie över rituell tradition och förändring utifrån skånska neolitiska offerfynd*. Acta archaeologica Lundensia. Series in 8°; No. 23. Almqvist & Wiksell International, Stockholm.
- Karsten, P. og B. Knarrström 2003: *The Tågerup excavations*. Skånska spår – arkeologi längs Västkustbanan. Riksantikvarieämbetet, Lund.
- Kihlstedt, B., L. Larsson og B. Nordqvist 1997: Neolitiseringsen i Syd-, Väst- och Mellansverige, I: M. Larsson, og E. Olsson (red.): *Regionalt och Interregionalt, Stenåldersundersökningar i Syd- och Mellansverige*. Riksantikvarieämbetet Arkeologiska Undersökningar Skrifter nr 23. s. 85-128.
- Knutsson, H. 1995: *Slutvandrat? Aspekter på övergången från rörlig till bofast tillvaro*. Aun 20. Societas Archaeologica Upsaliensis, Uppsala.
- Knutsson, K. 1998: Convention and lithic analysis. I: L. Holm og K. Knutsson (red.): *Third Flint Alternatives Conference at Uppsala*. Occasional Papers in Archaeology 16. Department of Archaeology and Ancient History, Uppsala University, Uppsala. s. 71-94.
- Knutsson, K. 2005: The Historical Construction of "Norrländ". I: H. Knutsson (red.): *Coast to Coast – Arrival*. Coast to Coast-book 10. Department of Archaeology and Ancient history, Uppsala University. s. 45-72.
- Knutsson, K., C. Lindgren, F. Hallgren og N. Björck 1999: The Mesolithic in Eastern Central Sweden. I: J. Boaz (red.), *The Mesolithic of Central Scandinavia*. Universitetets Oldsaksamlings Skrifter, Ny rekke nr. 22. Oslo. s. 87-124.
- Larsson, L. 1976: A Mattock-head of Reindeer Antler from Aggeröd, Scania. *Meddelanden från Lunds universitets historiska museum* 1975-1976. s. 5-19.
- Larsson, L. 1990: The Mesolithic of Southern Scandinavia. *Journal of World Prehistory*, vol 4 No 3. s. 257-309.
- Larsson, M. 1984: *Tidigneolitikum i Sydvästskåne: kronologi och bosättningsmönster*. Acta archaeologica Lundensia. Series in 4°; 17.
- Larsson, M og E. Olsson (red.) 1997: *Regionalt och Interregionalt, Stenåldersundersökningar i Syd- och Mellansverige*. Riksantikvarieämbetet Arkeologiska Undersökningar. Skrifter nr 23.
- Lidén, O. 1938 og 1940: *Sydsvensk steinalder belyst av fynden på boplatserna i Jonstorp*, bind I og II. Lund.
- Lillehammer, A. 1994: *Fra jeger til bonde: inntil 800 e.Kr*. Aschehougs Norgeshistorie, bd. 1, Aschehoug, Oslo.
- Lindblom, I. 1978: *Former for økologisk tilpasning i mesolitikum*. Magistergradsavhandling i arkeologi, Universitetet i Oslo.

- Lindblom, I. 1980: Etterundersøkelse og restaurering av en hellekiste fra yngre steinalder, Holtenes i Hurum, Buskerud. I: Ø. Johansen, L. Marstrander, E. Mikkelsen og P. Rolfsen (red.): *Festskrift til Sverre Marstrander på 70-års dagen*. Universitetets Oldsaksamlings skrifter Ny rekke nr. 3. Oslo. s. 149-154.
- Lindblom, I. 1982: *Fornminner i Tovdalvassdraget, Aust-Agder*. Universitetets Oldsaksamling Varia 4. Oslo.
- Lindblom, I. 1984: Former for økologisk tilpasning i mesolitikum, Østfold. *Universitetets Oldsaksamling Årbok 1982/1983*. s. 43-86.
- Lindblom, I. 1991: Movements in a landscape. On the spatial behavior of Neolithic man in a moraine area, Vestfold, Norway. I: O. Grøn, E. Engelstad og I. Lindblom (red.): *Social space. Human Spatial Behavior in Dwellings and Settlements*. Odense University Press, Odense. s. 134-137.
- Lindblom, I. med flere, uten årstall: *Rapport fra de arkeologiske undersøkelsene på Saubruksforeningens tomt Halden kommune, Østfold*. Universitetets Oldsaksamlings topografisk arkiv.
- Lomborg, E. 1973: *Die Flintdolche Dänemarks. Studien über Chronologie und Kulturbeziehungen des südsandinavischen Spätneolithikums*. København.
- Løken, T. 1998: Bofaste bønder eller jordbrukere på flyttefot? Hus og bosetning i bronsealderen på Opstad i Tune, Østfold, vurdert på bakgrunn av de siste 20 års bosetningsforskning. I: E. Østmo (red) *Fra Østfolds oldtid. Foredrag ved 25-årsjubileet for Universitetets arkeologiske stasjon Isegran*. Universitetets Oldsaksamlings Skrifter ny rekke nr. 21. Oslo. s. 173-196.
- Madsen, T. 1982: Settlement systems of early agricultural societies in East Jutland, Denmark: A regional study of Change. *Journal of Anthropological Archaeology* vol. 1.
- Madsen, T. 1990: Changing Pattern of land use in the TRB Culture of South Scandinavia. *Die Trichterbecherkultur neue Forschungen und Hypotesen*. D. Jankowska. Poznan, Instytut Prahistorii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Teil 1.
- Madsen, T. and H. J. Jensen 1982: Settlement and land use in early Neolithic Denmark. *Analecta Praehistoria Leydensia 1982*.
- Magnus, B. og B. Myhre 1976: *Forhistorien: fra jegergrupper til høvdingsamfunn*. Cappelen, Oslo.
- Malmer, M. P. 1962: *Jungneolithische Studien*. Acta Archaeologica Lundensia, series in 8°, no 2. Lund.
- Malmer, M. P. 1963: *Metodproblem Inom Järnalderns Konsthistoria*. Acta Archaeologica Lundensia, series in 8°, no 3. Lund.
- Malmer, M. P. 1968: De kronologiska grundbegreppen. *Fornvännen* 63, s. 81-91.
- Malmer M. P. 1969: *Gropkeramikboplatsen Jonstorp RÅ*. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Antikvarisk arkiv 36. Stockholm.
- Malmer, M. P. 1975: *Stridsyxekulturen i Sverige och Norge*. Liber Läromedel, Lund.
- Malmer, M. P. 2002: *The Neolithic of south Sweden: TRB, GRK, and STR*. The Royal Swedish Academy of Letters, History and Antiquities, Stockholm.
- Marstrander, S. 1946: En heller på Håøya ved Langesund. *Viking* X. Oslo.
- Marstrander, S. 1979: Universitetets Oldsaksamling i 150 år. *Universitetets Oldsaksamling Årbok 1979*. s. 7-20.
- Martens, I. 1961: Steinalderjakt i fjellet: trekk fra tre sommers vassdragsundersøkelser. *Viking* XXV.
- Martens, I. 1962: *Innberetning om arkeologiske undersøkelser 1962 ved Osensjøen, Åmot og Trysil PGD, Hedmark*. Universitetets kulturhistoriske museer, Topografisk arkiv.

- Martens, I. 1988: Vassdragsundersøkelsene – en vitamininnsprøytning for norsk arkeologi? *Arkeologiske skrifter 4: Festskrift til Anders Hagen*. Historisk museum, Bergen. s. 40-49.
- Martens, I. og A. Hagen 1961: *Arkeologiske undersøkelser langs elv og vann*. Norske Oldfunn X, Universitetets Oldsaksamling, Oslo.
- Mathiassen, T. 1943: *Stenalderboplader i Aamosen*. Nordiske Fortidsminder bind 3. Det Kgl. Nordiske Oldskriftselskab. København.
- Mikkelsen, E. 1971: Vistefunnets kronologiske stilling. Trekk av Rogalands eldre steinalder. *Stavanger museums årbok 1970*, s. 5-38.
- Mikkelsen, E. 1974: Kasin-graven, en stridsøksgrav fra yngre steinalder i Heddal, Telemark. Tradisjon og diffusjon. *Viking XXXVIII*, s. 117-136.
- Mikkelsen, E. 1975a: *Frebergsvik. Et mesolitisk boplassområde ved Oslofjorden*. Universitetets Oldsaksamlings skrifter, ny rekke 1. Oslo.
- Mikkelsen, E. 1975b: Mesolithic in South-Eastern Norway. *Norwegian Archaeological Review* 8/1. s. 19-36.
- Mikkelsen, E. 1975c: Noen betraktninger omkring 14-C-datering av tørkop-boplassen i Idd. *Nicolay* 19. s. 19-21.
- Mikkelsen, E. 1977: Østnorske veideristninger – kronologi og øko-kulturelt miljø. *Viking XL*, s. 147-201.
- Mikkelsen, E. 1978: Seasonality and Mesolithic adaption in Norway. I: K. Kristiansen og C. Paludan-Müller (red.): *New directions in Scandinavian Archaeology. Studies in Scandinavian prehistory and early history*. The Nat. Mus., København. s. 79-116.
- Mikkelsen, E. 1979: En tidlig-mesolitisk mikrolitt-fase i Telemark og Buskerud. Eksempel på analyse av "blandete" boplasser. *Universitetets Oldsaksamling Årbok 1979*. s. 71-79.
- Mikkelsen, E. 1980a: *Kulturminner i Atnavassdraget, Hedmark-Oppland*. Universitetets Oldsaksamling Varia 4. Oslo.
- Mikkelsen, E. 1980b: *Kulturminner i Lyngdalsvassdraget, Vest-Agder*. Universitetets Oldsaksamling Varia 3. Oslo.
- Mikkelsen, E. 1980c: *Kulturminner i Grimsavassdraget, Hedmark-Oppland*. Universitetets Oldsaksamling Varia 5. Oslo.
- Mikkelsen, E. 1982: Introduksjon av jordbruk i Øst-Norge. I: Th. Sjøvold (red.): *Introduksjonen av jordbruk i Norden*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Mikkelsen, E. 1984: Neolitiseringsen i Øst-Norge. *Universitetets Oldsaksamling Årbok 1982-83*. s. 87-128.
- Mikkelsen, E. 1989a: *Fra jeger til bonde. Utviklingen av jordbrukssamfunn i Telemark i steinalder og bronsealder*. Universitetets Oldsaksamlings Skrifter, Ny rekke Nr. 11. Oslo.
- Mikkelsen, E. 1989b: En 6000 år gammel steinalderhytte i Heradsbygd. Vinterkvarter for elg- og beverfangst. *Alfarheim. Årbok for Elverum* nr. 4. Elverum. s. 39-54.
- Mikkelsen, E. 2002a: *Langtidsplan. Universitetets kulturhistoriske museer 2001-2010*. Universitetet i Oslo, Universitetets kulturhistoriske museer.
- Mikkelsen, E. 2002b: Forskning – mangefaglighet – tverrfaglighet ved Universitetets kulturhistoriske museer. I: E. H. Hofseth (red.): *UKM – En mangfoldig forskningsinstitusjon*. Universitetets kulturhistoriske museer Skrifter nr. 1. Universitetet i Oslo. s. 9-18.
- Mikkelsen, E. og P. O. Nybruget 1975: Jakt og fiske i steinbrukende tid i Hedmark. *Norsk skogbruksmuseum Årbok 1972-1975*, s. 87-112.
- Mikkelsen, E. og H. I. Høeg 1979: A Reconsideration of Neolithic Agriculture in Eastern Norway. *Norwegian Archaeological Review* 12, s. 33-47.

- Mikkelsen, E., T. B. Ballin og A. K. Hufthammer 2001: Tørkop. A Boreal Settlement in South-Eastern Norway. *Acta Archaeologica* 70, 1999. s. 25-57.
- Miller, D. 1992: *Material Culture, and Mass Consumption*. Blackwell, Oxford.
- Montelius, O. 1917: *Minnen från vår forntid*. Norstedt, Stockholm.
- Myhre, B. 1985: Trends in Norwegian Archaeology. *Journal of Danish Archaeology* 4. s. 179-185.
- Myhre, B. 1989: Teori i praksis. *Universitetets Oldsaksamling Årbok* 1986-88. s. 59-72.
- Myhre, B. 1991: Theory in Scandinavian archaeology since 1960: a view from Norway. I: I. Hodder (red.): *Archaeological Theory in Europe*. Routledge, London.
- Møllerop, O. 1988: Fornminnevern. Fra kildevern til landskapsvern. *Arkeologiske skrifter 4: Festskrift til Anders Hagen*. Historisk museum, Bergen. s. 21-27.
- Nielsen, P. O. 1977: Die Flintbeile der frühen Trichterbecherkultur in Dänemark. *Acta Archaeologica*. Vol. 48. København.
- Nielsen, P. O. 1979: De tyknakkede flintøksers kronologi. *Aarbøger for nordisk oldkyndighed og historie* 1977. København
- Nilsen, G. 2001: Fremtidsutsikter på det arkeologiske arbeidsmarkedet. *Primitive tider* 4/2001.
- Norges offentlige utredninger (NOU 1974 30B) 1974: 30:B, *Hardangervidda: natur, kulturhistorie, samfunnsliv: fra et utvalg ved kongelig resolusjon* 20. august 1971, utredningen avgitt 21. juni 1974. Universitetsforlaget, Oslo.
- Norges offentlige utredninger (NOU 2002:1) 2002: *Fortid former framtid. Utfordringer i en ny kulturminnepolitikk*. Statens forvaltningstjeneste Informasjonsforvaltning, Oslo.
- Nordqvist, B. 1999a: The Chronology of the Western Swedish Mesolithic and Late Paleolithic: Old Answers in Spite of New Methods. I: J. Boaz (red.), *The Mesolithic of Central Scandinavia*. Universitetets Oldsaksamlings Skrifter, ny rekke nr. 22. Oslo. s. 235-254.
- Nordqvist, B. 1999b: Spån och spånkärnor som kronologiska markörer. *In Situ. Västsvensk Arkeologisk Tidskrift* 1999, s. 113-119.
- Nordqvist, B. 2000: *Coastal Adaptations in the Mesolithic. A study of coastal sites with organic remains from the Boreal and Atlantic periods in Western Sweden*. GOTARC. Series B. Gothenburg Archaeological Thesis. No 13. Göteborg.
- Nummedal, A. 1913: *Bjørneremsetfundet: forhistoriske hulefund fra Mien i Romsdalen*. Det Kgl. norske videnskabers selskabs skrifter; 1912 nr 12, Trondheim.
- Nummedal, A. 1920: *Hellerne ved Laksevaagen, Kristiansund*. Det Kgl. norske videnskabers selskabs skrifter; 1919 nr 4, Trondheim.
- Nummedal, A. 1929a: *Stone Age finds in Finnmark*. Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Serie B, Skrifter 13, Aschehoug, Oslo.
- Nummedal, A. 1929b: Et steinaldersfund i Ski. *Norsk geologisk tidsskrift* 10. s. 474-481.
- Nummedal, A. 1933: *Brev til Styret for Institutt for sammenlignende Kulturforskning om arkeologiske undersøkelser i Finnmark og Østfold*. Universitetsbiblioteket, Oslo.
- Nunez, M. 1998: Slate, the "Plastics" of Stone Age Finland. I: L. Holm og K. Knutsson (red.): *Third Flint Alternatives Conference at Uppsala*. Occasional Papers in Archaeology 16. Department of Archaeology and Ancient History, Uppsala University, Uppsala. s. 105-124.
- Nybruget, P. O. 1980: Trekk fra steinbrukende tid i Hedmark. I: Ø. Johansen, L. Marstrander, E. Mikkelsen og P. Rolfsen (red.): *Festskrift til Sverre Marstrander på 70-års dagen*. Universitetets Oldsaksamlings skrifter Ny rekke nr. 3. Oslo. s. 155-159.
- Nygaard, S. 1988: Too many people, ritual porridge eating or was Hirsch right after all? *Arkeologiske Skrifter 4. Festskrift til Anders Hagen*. Historisk Museum, Universitetet i Bergen. s. 147-155.

- Nygaard, S. 1989: The Stone Age of Northern Scandinavia: A Review. *Journal of World Prehistory* 3, No 1, s. 71-116.
- Nygaard, S. 1995: Steinalderen i Sør-Norge. Et debattinnlegg. I: K. A. Bergsvik, S. Nygaard og A. J. Nærøy (red): *Steinalderkonferansen i Bergen 1993, Arkeologiske skrifter, Arkeologisk institutt, Bergen museum* 8, Universitetet i Bergen. s. 12-26.
- Nærøy, A. J. 1993: Chronological and Technological Changes in Western Norway 6000-3800 BP. *Acta Archaeologica* Vol 63, 1992. s. 77-95.
- Odner, K. 1965: Vivik ved Holmevatn, *Viking* XXIX. s. 201-242.
- Odner, K. 1968: Vivik near Lake Holmevatn on Haukelifjell. *Norwegian Archaeological Review* 1.
- Odner, K. 2000: *Tradition and transmission: Bantu, Indo-European, and circumpolar great traditions*. Bergen studies in social anthropology; 54. Norse Publications, Bergen.
- Olsen, A. B. 1992: *Kotedalen - en boplass gjennom 5000 år, bd 1*. Historisk Museum, Universitetet i Bergen.
- Olsen, B. 1988: Det retoriske museum. *Nicolay* 49. s. 13-31.
- Olsen, B. 1991: Kjelmøyfunnenes (virknings)historie og arkeologi. *Viking* LIV. s. 65-88.
- Olsen, B. 1997: *Fra ting til tekst. Teoretiske perspektiv i arkeologisk forskning*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Olstad, O. 1993: *Ystehede. En steinalderboplass ved Iddefjorden. Utgravd 1991-1992*. Universitetets Oldsaksamlings topografisk arkiv.
- Pedersen, L., A. Fischer og B. Aaby (red.) 1997: *Storebælt i 10.000 år. Mennesket, havet og skoven*. AS Storebæltforbindelsen, København.
- Persson, P. 1991: Inte bara Lunden och Pilane. Om tidligt mellaneneolitiska boplatser i Bohuslän. I: H. Browall, P. Persson og C-G. Sjøgren (red): *Vestsvenska stenåldersstudier*. Göteborgs universitet, Institutionen för arkeologi, s. 179-184.
- Persson, P. 1998: Gropkeramikfenomenet på västkusten. *In Situ. Västsvensk Arkeologisk Tidskrift*, 1998, s. 63-84.
- Persson, P. 1999: *Neolitikums början*. Kust til kust böcker nr 1. Institutionen för Arkeologi. Göteborgs universitet.
- Petersen, J. 1916: *Gravplassen fra Store-Dal i Skjeberg*. Norske oldfunn 1, Universitetets oldsaksamling, Kristiania.
- Petersen, P. Vang 1984: Chronological and Regional Variation in the Late Mesolithic of Eastern Denmark. *Journal of Danish Archaeology* 3. s. 7-18.
- Petersen, P. Vang 1999: *Flint fra Danmarks oldtid*. Høst & Søn forlag, København.
- Polanyi, K. 1957: The Economy as Instituted Process. I: C. M. Arensberg, H. W. Pearson og K. Polanyi (red.): *Trade and market in the early empires: economies in history and theory*. Free Press, New York. s. 243-270.
- Prescott, C. 1995: *From Stone Age to Iron Age: a study from Sogn, western Norway*. BAR international series 603. Hadrian Books, Oxford.
- Prescott, C. 1996: Was there really a Neolithic in Norway? *Antiquity*, vol 70 nr. 267.
- Prescott, C. og E. Walderhaug 1995: The Last Frontier? Processes of Indo-Europeanization in Northern Europe: The Norwegian Case. *Journal of Indo-European Studies* vol 23, nr 3 og 4. s. 257-280.
- Price, D. (red.) 2000: *Europe's first farmers*. Cambridge University press, Cambridge.
- Ramstad, M. 2000: Brytinga mellom nord og sør – ei faghistorisk analyse med utgangspunkt i Møre i yngre steinalder. *Primitive tider* 3. s. 54-79.
- Renfrew, C. 1973a: Monuments, mobilization and social organization in Neolithic Wessex. I: C. Renfrew (red.): *The Explanation of Cultural Change*. Duckworth Gloucester. s. 539-558.

- Renfrew, C. 1973b: *Before civilization: the radiocarbon revolution and prehistoric Europe*. Jonathan Cape, London.
- Renfrew, C. 1976: Megaliths, territories and populations. I: S. J. De Laet (red.): *Acculturation and Continuity in Atlantic Europe*. De Tempel, Brugge. s. 198-220.
- Renfrew, C og C. Bahn 2000: *Archaeology: theories, methods and practice*. Thames & Hudson, London.
- Resi, H. G. 1986: *Gravplassen Hunn i Østfold*. Norske Oldfunn 12, Universitetets Oldsaksamling.
- Roper, D. C. 1979: *Site catchment analysis: A review*. Advances in archaeological method and theory 2. Academic press, New York.
- Rygh, O. 1885: *Norske Oldsaker*, Cammermeyer, Christiania.
- Rønne, O. 2003a: Torpum 9a og Torpum 16 – boplasser med spor fra nøstvetfasen, senneolitikum, bronsealder og eldre jernalder. I: H. Glørstad (red.): *Svinesundprosjektet bind 2. Utgravninger avsluttet i 2002*. Universitetets kulturhistoriske museer, Fornminneseksjonen, Varia 55. Oslo. s. 143-182.
- Rønne, O. 2003b: Stensrød – boplass med spor fra nøstvetfasen, senneolitikum, bronsealder og eldre jernalder. I: H. Glørstad (red.): *Svinesundprosjektet bind 2. Utgravninger avsluttet i 2002*. Universitetets kulturhistoriske museer, Fornminneseksjonen, Varia 55. Oslo. s. 187-219.
- Rønne 2004: Fosfatanalyser og Oppsummering av resultatene fra fosfatkarteringene. I: H. Glørstad (red.): *Svinesundprosjektet bind 4. Oppsummering av Svinesundprosjektet*. Universitetets kulturhistoriske museer, Fornminneseksjonen Varia 57. s. 99-104, 157-158.
- Sahlins, M. 1988: *Stone age economics*. Routledge, London.
- Sandmo, A. K. 1986: *Råstoff og redskap – mer enn teknisk hjelpemiddel: om symbolfunksjoner som et aspekt ved materiell kultur; skisse av etableringsforløpet i en nordeuropeisk kystzone 10.000-9.000 BP*. Magistergradsavhandling, Universitetet i Tromsø.
- Schetelig, H. 1901: Et bosted fra steinalderen på Bømmeløen. *Bergens museums aarbog*; 1901:5.
- Schaller, E. 1984: *Organisasjonsmønstre i steinalderen i Sørnorske fjellstrøk*. Magistergradsavhandling i arkeologi, Universitetet i Oslo.
- Sellevoid, B. og B. Skar 1999: *The first lady of Norway*. NIKU temahefte 31.
- Semmingsen, I., N. K. Monsen, S. Tschudi-Madsen og Y. Ustvedt 1984: *I velstandens tegn*. Norges kulturhistorie, bd. 7., Aschehoug, Oslo.
- Shanks, M. og C. Tilley 1987: *Re-Constructing Archaeology*. Routledge, London.
- Shetelig, H. 1922: *Primitive tider i Norge: en oversigt over steinalderen*. Grieg forlag, Bergen.
- Shetelig, H. 1925: *Norges forhistorie. Problemer og resultater i norsk arkæologi*. Institutt for sammenliknende kulturforskning, serie A, Forelesninger, 5a. Oslo
- Simpson, D. 1999: Lithic Raw Material Frequencies and the Construction of Site Chronology. I: J. Boaz (red.): *The Mesolithic of Central Scandinavia*. Universitetets Oldsaksamlings skrifter. Ny rekke nr 22. Oslo. s. 299-316.
- Sjurseike, R. 1994: *Jaspisbruddet i Flendalen: en kilde til forståelse av sosiale relasjoner i eldre steinalder*. Magistergradsavhandling, Universitetet i Oslo.
- Skar, B. 1989: Foldsjøen 4A, en steinalderboplads I zonen mellom kyst og fjeld. *Viking* LII, s. 7-21.
- Skar, B. og S. Coulson 1986: Evidence of Behavior from Refitting – a Case Study. *Norwegian Archaeological Review* 19/2, s. 90-102.
- Skar, B. og S. Coulson 1987: The Early Mesolithic Site Rørmyr II. A re-examination of one of the Høgnipen sites. *Acta Archaeologica* 56, 1985, s. 167-183.

- Skar, B. og S. Coulson 1989: A Case Study of Rørmyr II: A Norwegian Early Mesolithic Site. I: C. Bonsall (red.): *The Mesolithic in Europe. Papers presented at the Third International Symposium*. John Donald, Edinburgh.
- Sjögren, K-G. 1991: Om västsvensk mesolitikum kronologi, I: H. Browall, P. Persson og K-G. Sjögren (red.): *Västsvenska stenåldersstudier*. GOTARC. Series C. Arkeologiska skrifter No 8. Göteborg. s. 11-32.
- Sjøvold, Th. (red.) 1982: *Introduksjonen av jordbruk i Norden*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Skjelsvik, E. 1968: Eidangers eldste historie. *Eidanger bygdehistorie, bd 1*. Porsgrunn kommune.
- Skjelsvik, E. 1978: Registrering av fornminner for det økonomiske kartverket i Norge 1963-1977. *Fornvannen* 73. s. 134-141.
- Skjelsvik, E., I. T. Rosenqvist, K. E. Larssen, R. S. Sigmond 1958: En stokkebro i Båsmyr på Freberg i Sandar, Vestfold. *Viking XXI/XXII*, s. 103-140.
- Skjølvold, A. 1972: Slettabø i Ognå. *Viking XXXVI*. s. 5-82.
- Skjølvold, A. 1977: *Slettabøboplassen*. Arkeologisk museum i Stavanger. Skrifter 2. Stavanger.
- Slagstad, R. 1998: *De nasjonale strategier*. Pax, Oslo.
- Slagstad, R. 2000: Kunnskapens hus i det norske system. I: O. D. Mjøs (red.): *Frihet med ansvar. Om høgre utdanning og forskning i Norge*. Norges offentlige utredninger 2000:14. Statens forvaltningstjeneste, informasjonsforvaltning, Oslo. s. 433-482.
- Solberg, B. 1989: Køller, klubber og hakker av stein. Lite påaktede gjenstandsgrupper i vestnorsk yngre steinalder. *Universitetets Oldsaksamling Årbok 1986-88*, s. 81-102.
- Solli, B. 1988: *Dyrebein: problemer og muligheter omkring et arkeologisk kildemateriale*. Universitetets oldsaksamling Varia 18. Oslo.
- Stabell, B. 1980: Holocene shorelevel displacement in Telemark, southern Norway. *Norsk Geologisk Tidsskrift*. Vol 60.
- Straume, E. 1986: Norsk arkeologi de siste 20 år. Forholdet mellom hjemmlig tradisjon og internasjonale strømninger i forskningen. *Viking XLIX - 1985-86*. s. 257-268.
- Strinnholm, A. 2001: *Bland säljägare och fårfarmare: struktur och förändring i Västsveriges melanneolitikum*. Coast to coast-books 4. Uppsala.
- Strömberg, M. 1999: Anmeldelse av Evy Berg: Steinalderlokaliteter fra senmesolittisk tid i Vestby, Akershus. Universitetets Oldsaksamling Varia 32. *Fornvannen* 94/1999, s. 29-31.
- Stylegar, F. A. 1999: *Spangereid: en sørlandsk saga*. Lindesnes kommune.
- Stylegar, F. A. og T. Landmark 1998: Et nyoppdaget diabasbrudd ved Mandal og den sørlandske diabasprovins i eldre steinalder. *Primitive tider* 1/1889.
- Suleng, H. 1942: Boplassfunn fra steinalderen i Haldendistriktet. *Viking VI*. s. 49-74.
- Svensson, M. (red.) 2003: *I det Neolitiska rummet*. Skånska spår – arkeologi längs Västkustbanan. Riksantikvarieämbetet, Malmö.
- Svestad, A. 1995: *Oldsakenes orden. Om tilkomsten av arkeologi*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Søborg, H. C. 1988: Knivskarpe grenser for skiferbruk i steinalderen. *Arkeologiske skrifter 4: Festskrift til Anders Hagen*. Historisk museum, Bergen. s. 225-241.
- Taffinder, J. 1998: *The allure of the exotic: the social use of non-local raw materials during the Stone Age in Sweden*. Aun 25. Department of Archaeology and Ancient History, Uppsala University, Uppsala.
- Thomas, J. 1988: Neolithic Explanations Revisited. *Proceedings of the Prehistoric Society* 54. University College London. s. 59-66.
- Thomas, J. 1991: *Rethinking the Neolithic*. New Studies in Archaeology. Cambridge University Press, Cambridge.
- Thomas, J. 1996: *Time, culture and identity: an interpretive archaeology*. Routledge, London.

- Thorpe, I. J. 1999: *The Origins of Agriculture in Europe*. Routledge, London.
- Tilley, C. 1981. Conceptual frameworks of the explanation of sociocultural change. I: I. Hodder, G. Isaac og N. Hammond (red.): *Pattern of the past*. Cambridge University Press, Cambridge. s. 363-386.
- Tilley, C. 1982: An assessment of the Scanian battle-axe tradition: towards a social perspective. *Scripta minora*, 1981-1982:1. Lund. s. 5-72.
- Tilley, C. 1991: *Material culture and text: the art of ambiguity*. Material cultures Routledge, London.
- Tilley, C. 1994: *A phenomenology of landscape. Places, paths and monuments*. Explorations in anthropology. Berg, Oxford.
- Tilley, C. 1996: *An Ethnography of the Neolithic. Early Prehistoric Societies in Southern Scandinavia*. New Studies in Archaeology. Cambridge University Press, Cambridge.
- Trigger, B. 1993: *Arkeologins idéhistoria*. Brutus Östlings Bokförlag Symposion, Stockholm.
- Trøim, I. 1999: *Arkeologisk forskning og det lovregulerte fornminnevernet: en studie av fornminnevernets utvikling i perioden 1905-1978*. Universitetets Oldsaksamling Varia 49. Oslo.
- Tørhaug, V. 2003: Torpum 9b – en boplass fra nøstvetfasen med kulturlag og ildsteder. I: H. Glørstad (red.): *Svinesundprosjektet bind 2. Utgravninger avsluttet i 2002*. Universitetets kulturhistoriske museer, Fornminneseksjonen Varia 55. s. 79-142.
- Uleberg, E. 2003: *Fra punkt til område. Steinbrukende tid i fjellet*. Avhandling for magistergraden i nordisk arkeologi, Universitetet i Oslo.
- Vandkilde, H. 1996: *From Stone to Bronze. The Metalwork of the Late Neolithic and Earliest Bronze Age in Denmark*. Jutland Archaeological Society Publications XXXII, Aarhus.
- Wangen, V. 1999: *Gravfeltet på Gunnarstorp – et monument over dødsriter og kultutøvelse*. Magistergradsavhandling i nordisk arkeologi, universitetet i Oslo.
- Welinder, S. 1975: *Prehistoric Agriculture in Eastern Middle Sweden*. Acta Archaeologica Lundensia Series in 8° Minore. N° 4. CWK Gleerup forlag, Lund.
- Welinder, S. 1977: *Ekonomiska processer i förhistorisk expansion = Prehistoric economy during an expansion stage*. Acta archaeologica Lundensia. Series in 8° minore N° 7. Rudolf Habelt, Bonn.
- Welinder, S. 1983: *The ecology of long-term change*. Acta archaeologica Lundensia. Series in 8° minore N° 9. Gleerup, Lund.
- Welinder, S. 1986: *Det arkeologiska perspektivet*. Liber Förlag, Lund.
- Welinder, S. og B. Hulthen 1981: *A Stone Age Economy*. Theses and papers in North-European archaeology, 11. Stockholm.
- Zapffe, P. W. 1992: *Essays av Peter Wessel Zapffe*; utvalg ved Jan Brage Gundersen; etterord av Sigmund Kvaløy. Aventura, Oslo.
- Østerberg, D. 1980: *Samfunnsteori og nytteteori*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Østerberg D. 1990: *Handling og samfunn, sosiologisk teori i utvalg*. Pax, Oslo.
- Østmo, E. 1975a: *Enkle skafthulløkser fra Østfold: forsøk på typologisk og kronologisk analyse*. Avhandling for magistergraden i nordisk arkeologi, Universitetet i Oslo.
- Østmo, E. 1975b: Tømmerhogst og nyrydning – om slitespor på skafthulløkser. *Nicolay* nr 21, 1975.
- Østmo, E. 1976: Torsrød. En senmesolittisk kystboplass i Vestfold. *Universitetets Oldsaksamling Årbok 1972-74*. Oslo.
- Østmo, E. 1977: Schafthlochhäxte und landwirtschaftliche Siedlung. Eine Fallstudie über kulturverhältnisse im südöstlichsten Norwegen im Spätneolithikum und der älteren Bronzezeit. *Acta Archaeologica* 48, s. 155-206.
- Østmo, E. 1979: Steinalderbønderenes hus. *Universitetets Oldsaksamling Årbok 1979*, s. 80-87.

- Østmo, E. 1980: Boplasskronologi på Skagerakkysten. I: Ø. Johansen, L. Marstrander, E. Mikkelsen og P. Rolfsen (red.): *Festskrift til Sverre Marstrander på 70-års dagen*. Universitetets Oldsaksamlings skrifter Ny rekke nr. 3. Oslo. s. 87-94.
- Østmo, E. 1982: Megalittgraven på Skjeltorp i Skjeberg. *Viking XLVI*.
- Østmo, E. 1984a: Auve. Noen inntrykk fra en mellomeolittisk kystboplass i Vestfold. *Viking XLVII*. s. 42-65.
- Østmo, E. 1984b: *Kulturminner ved Gyvatn og Evje Øst, Vest-Agder og Aust-Agder*. Universitetets Oldsaksamling Varia 10. Oslo.
- Østmo, E. 1985: En dysse på Holtenes i Hurum. Nytt lys over østnorsk traktbegeerkultur. *Viking XLVIII* 1984. s. 70-82.
- Østmo, E. 1986a: New observations on the funnel beaker culture in Norway. *Acta Archaeologica* 55, 1984. København. s. 190-189.
- Østmo, E. 1986b: *Etableringen av jordbrukskultur i Østfold i steinalderen*. Doktorgradsavhandling, Universitetet i Oslo.
- Østmo, E. 1988a: *Etableringen av jordbrukskultur i Østfold i steinalderen*. Universitetets Oldsaksamlings skrifter Ny rekke 10. Oslo.
- Østmo, E. 1988b: Hvor mange perioder bør vi regne med i Østlandets yngre steinalder? Et bidrag til kronologidebatten. *Viking LI*. s. 43-50.
- Østmo, E. 1989a: Begrepet arkeologisk kultur og dets anvendelighet ved studiet av bronsealder og keltertid. *Universitetets Oldsaksamling Årbok* 1986-88. Oslo. s. 7-17.
- Østmo, E. 1989b: Vassendøya i Bygland: fra Setesdalens steinalder. *Viking LII*, s. 22-52.
- Østmo, E. 1991: *Gård og boplass i østnorsk oldtid og middelalder: aktuelle oppgaver for forskning og forvaltning*. Universitetets Oldsaksamling Varia 22. Oslo.
- Østmo, E. 1992: Hellerbosetning i østnorsk yngre steinalder: utgravningen av Sandtrahelleren i Tjølling, Larvik, Vestfold. *Universitetets oldsaksamling Årbok* 1991-1992. s. 87-102.
- Østmo, E. 1993: Auve i Sandefjord – sanddynen, snorstempelkeramikken og C 14-dateringene. *Viking LV1*. s. 37-64.
- Østmo, E. 1995a: Nøstvetboplassen på Dælenengen i Oslo. Universitetets Oldsaksamlings første boplassundersøkelse. *Universitetets Oldsaksamling Årbok* 1993-1994. Oslo.
- Østmo, E. 1995b: Anmeldelse av Arnvid Lillehammer: Fra jeger til bonde: inntil 800 e.Kr. Aschehougs Norgeshistorie, bd. 1. *Universitetets Oldsaksamling Årbok* 1993-1994. s. 219-222.
- Østmo, E. 1998: Da jordbruket kom til Norge. Funn fra TN A-fasen i Østfold. I: E. Østmo (red.): *Fra Østfolds Oldtid. Foredrag ved 25-årsjubileet for Universitetets arkeologiske stasjon Isegran*. Universitetets Oldsaksamlings Skrifter 21. Ny rekke. Oslo.
- Østmo, E. 2003: Senneolittiske hellekister i Syd-Norge. En interimrapport. *In Situ. Västsvensk Arkeologisk Tidskrift* 2000-2001. s. 5-25.
- Østmo, E., et. al. 1997: *Auve bind II*, Norske Oldfunn XVII, Universitetets Oldsaksamling, Oslo.
- Åstveit, L. I. 1999: *Keramikk i vitenskapelig kontekst. En studie over et neolittisk keramikkmateriale fra Radøy, Hordaland*. Hovedoppgave i arkeologi, Universitetet i Bergen.

Appendiks

Oversikt over fornminner fra steinalder som Kulturhistorisk museum (tidl. Oldsaksamlingen) har undersøkt og som det finnes arkivopplysninger om.

Oversikten er laget på grunnlag av Fornminnekomiteens sakslistene og opplysninger i Topografisk arkiv i 2003. Den er neppe komplett, men gir trolig et godt bilde av utgravningsvirksomheten ved museet. I kolonnen lengst til høyere er det litteraturhenvisninger. Flere henvisninger er til upubliserte magister- og hovedfagsavhandlinger som finnes på Universitetsbiblioteket. Disse er følgelig ikke med i vurderingen av publikasjonsfrekvensene i del to av programmet.

Fylke	Kommune	Gårds-/bruksnavn	Utgravningsår	Fornminnetype	Periode	Merknad	Litteraturhenvisning
Akershus	Frogn	Dal søndre	1999	Boplass	sta		
Akershus	Frogn	Stubberud, Tomter øvre	1997	Boplass, dyrkingsspor, veifar	sta/ja	Oslofjordforbindelsen	Ballin 1998a
Akershus	Frogn	Stubberud, Tomter øvre	1997	Boplass, veifar	sta	Oslofjordforbindelsen	Ballin 1998a
Akershus	Frogn	Tomten	1997	Boplass	sta/ja	Oslofjordforbindelsen	Ballin 1998a
Akershus	Frogn	Tomten	1998	Boplass	sta, e.sta	Oslofjordforbindelsen	Ballin 1998a
Akershus	Nannestad	Råsjøen m.m	1996	Boplass	sta		
Akershus	Nesodden	Skoklefeld	2000	Boplass, mødding	sta		Jaksland 2001b
Akershus	Vestby	Labu søndre	1997	Boplass	sta		
Akershus	Vestby	Rød søndre, Kjenn nordre, Glenne, Tømt, Tegneby, Grimsrud, Ulfski, Skøyen nordre, Knapstad, Karder, Gjølstad	1993	Boplass, kulturlag, steingjerde, smieslagg, rydningsrøys, rydningsgjerde, tuft, dyrkningsflate	sta, ma	Dobbeltspor; undersøkelse og registrering	Berg 1995
Akershus	Vestby	Smørbekk-Rustad	1993	Boplasser	sta	Dobbeltsporprosjektet; forundersøkelse	Berg 1995
Akershus	Vestby	Smørbekk-Rustad	1993	Boplasser	sta	Dobbeltsporprosjektet	Berg 1995
Akershus	Vestby	Smørbekk-Rustad	1993	Boplasser	sta	Dobbeltsporprosjektet	Berg 1995
Akershus	Vestby	Tjernbakken på Rostad	1991	Boplass	sta, e.sta		
Akershus	Ås	Nordby vestre og nordre	1997	Boplass	sta	Vinterbro	Jaksland 2001a
Akershus	Ås	Nordby vestre og nordre	1997	Boplass	sta	Vinterbro	Jaksland 2001a
Akershus	Ås	Nøstvet	1987	Boplass	sta	Prøvegravning	
Akershus	Ås	Nøstvet	1984	Boplass	sta		
Akershus	Ås	Nøstvet	1996-7	Boplass	sta	Hovedfagsprosjekt	
Akershus	Ås	Sjøskogen under Nøstvet	1909	Boplass	sta, e. sta		
Akershus	Ås	Tohellinga nord	1994	Boplass	sta		
Akershus	Ås	Tohellinga nord	1994	Boplass	sta		
Akershus	Ås og Frogn	Trosterud, Fosterud, Kvestad, Horgen søndre og nordre, Horgen	1996	Boplass	sta	Dobbeltsporprosjektet	Berg 1997a
Aust-Agder	Arendal, Tromøy	Gjervold	1947	Boplass	sta	Prøvegravning	
Aust-Agder	Bygland	Vassenden	1985	Boplass, jernvinne	sta, ma		Østmo 1989b
Aust-Agder	Bygland	Vassenden	1987	Boplass	sta		Østmo 1989b
Aust-Agder	Bygland	Vassenden	1987	Boplass	sta		Østmo 1989b
Aust-Agder	Bykle	Otra-vassdraget	1976	Boplass, tuft, heller, dyregrav	sta, ja		
Aust-Agder	Evje og Hornes	Bø	1986	Boplass	sta		
Aust-Agder	Evje og Hornes	Moen vestre	1992	Boplass	sta		

Aust-Agder	Grimstad	Espevik	1972	Boplass	sta		
Aust-Agder	Grimstad	Hesnes	2000	Heller	sta, ba		
Aust-Agder	Lillesand	Hæstad	1976-1977	Boplass	Sta, y.sta		
Aust-Agder	Lillesand	Flesi	1987	Boplass	sta		
Aust-Agder	Lillesand	Randvig	1974	Boplass	sta		
Aust-Agder	Risør	Randvik	2000	Boplass	sta		
Aust-Agder	Risør	Øysang	1999	Boplass	sta, y.sta		
Aust-Agder	Tvede-strand	Eie	1919	Boplass	sta		Nummedal og Bjørn 1930
Aust-Agder	Tvede-strand	Eie	1918	Boplass	sta		Nummedal og Bjørn 1930
Aust-Agder	Tvede-strand	Gjeving	1994	Boplass	sta		
Aust-Agder	Valle	Finstøylvatn	1961	Boplass	sta		
Buskerud	Drammen	Skogerveien	1931	Helleristningsfelt	sta		Engelstad 1934
Buskerud	Gol	Steinsbustølen, Bjøberg og Purkestadvollen	1986	Boplass	sta	Delvis publisert av Torben Ballin	Ballin 1998b
Buskerud	Hol	Aurdalvassdraget	1966	Bosetningsspor	sta	Registrering og undersøkelse	
Buskerud	Hol	Gyrinosvatn	1959	Boplass	sta		Martens og Hagen 1961
Buskerud	Hol	Ustevassdraget	1960	Tufter, boplasser	sta	Registrering og undersøkelse	Indrelid 1994
Buskerud	Hol	Øljuvatn	1978	Heller	sta		
Buskerud	Hol	Øljuvatn	1980	Heller	sta		
Buskerud	Hol	Øljuvatn	1979	Heller	sta		
Buskerud	Hole	Elstangen	1989	Boplass	sta		
Buskerud	Hurum	Bråtan under Holtenes	1978	Hellekiste	sta	Publisert av Lindblom	Østmo 1985, 1986a, Lindblom 1980
Buskerud	Hurum	Filtvet	1922	Boplass	sta		
Buskerud	Hurum	Filtvet	1961	Boplass	sta		
Buskerud	Hurum	Storsand, Kongsdelene	1996	Boplass	sta	Oslofjordforbindelsen	Ballin 1998a
Buskerud	Hurum	Storsand, Kongsdelene	1997	Boplass	sta	Oslofjordforbindelsen	Ballin 1998a
Buskerud	Hurum	Villa Dag og Snippen av Holtenes	1984	Dysse	sta		Østmo 1985, 1986a
Buskerud	Kongsberg	Mykle	1976	Boplass	sta	Undersøkelser i Siljanvassdraget	Mikkelsen 1979
Buskerud	Lier	Gommerud	1948	Boplass	sta		
Buskerud	Modum	Heimtun av Kjølstad	1975	Boplass	sta		
Buskerud	Nore og Uvdal	Sønstevatn	1962	Boplass, tuft	sta,		
Buskerud	Ringerike	Averøen	1966	Boplass	sta		
Buskerud	Røyken	Jerdal	1994	Boplass	sta	Prøvegravning	
Hedmark	Elverum	Murud	1980	Boplass	sta		Mikkelsen 1989b
Hedmark	Elverum	Svevollteigen av Murud	1986	Boplass	sta		Mikkelsen 1989b
Hedmark	Elverum	Svevollteigen av Murud	1987	Boplass	sta		Mikkelsen 1989b
Hedmark	Elverum	Svevollteigen av Murud	1985	Boplass	sta		Mikkelsen 1989b
Hedmark	Elverum	Svevollteigen av Murud	1989-90	Boplass	sta		Fuglestvedt 1992, 1995
Hedmark	Engerdal	Kobuvollen under Kolbu øvre	1985	Boplass	sta		
Hedmark	Engerdal	Kobuvollen under Kolbu øvre	1986	Boplass	sta		
Hedmark	Trysil	Flendalen	1984	Steinbrudd	sta		Sjurseike 1994
Hedmark	Trysil	Flendalen	1990-91	Steinbrudd	sta	Magistergrad	Sjurseike 1994
Hedmark	Tynset	Innerdalen	1981	Boplass	sta		Gustafson 1987, 1990
Hedmark	Tynset	Innerdalen	1980	Boplass	sta		Gustafson 1987, 1990
Hedmark	Tynset	Kvikne	1980	Boplass,	sta		
Hedmark	Tynset	Kvikne	1981	Boplass, fangstgrop, kullgrop	sta		
				Boplass, fangstgrop,			

				kullgrop			
Hedmark	Tynset	Kvikne	1982	Boplass,	sta		
				fangstgrop,			
				kullgrop,			
Hedmark	Åmot	Osen	1962	Boplass	sta		
Hedmark	Åmot	Rødsmoenprosjektet	1995	Boplasser,	sta, ja, ma	Rødsmoenprosjektet	Boaz 1997
				bosetningsspor,			
				graver, jernvinne,			
				smie, tjæremile,			
				dyrkningsspor,			
				dyregraver			
Oppland	Dokka	Dokfløy	1986-88	Boplasser	sta	Dokkaprojektet	Boaz 1998a
Oppland	Gran	Håtveit nedre	1942	Tuft	sta ?		Gjessing 1945
Oppland	Gran	Håtveit nedre	1943	Tuft	sta ?		Gjessing 1945
Oppland	Lesja	Aursjøen	1991	Boplasser	sta	Deler av funnet utstilt i Historisk museum	
Oppland	Lesja	Dalsida statsallmenning, Aursjøen	1992	Koksteinslag	sta	Deler av funnet utstilt i Historisk museum	
Oppland	Lunner	Harestuvannet	1992	Boplass	sta		
Telemark	Bamble	Kjørholt-Rugtvedt	1993	Boplass	sta		
Telemark	Bamble	Rugtvedt	1992	Boplass	sta		
Telemark	Fyresdal	Øyse	1971	Boplass	sta	Prøvegravning, doktorgrad	Mikkelsen 1989a
Telemark	Kragerø	Bratland	1980	Boplass	sta		Mikkelsen 1989a
Telemark	Kragerø	Bratland	1917	Boplass	sta		Mikkelsen 1989a
Telemark	Kragerø	Eidet	1976	Boplass	sta	doktorgrad	Mikkelsen 1989a
Telemark	Kragerø	Eidet	1975	Boplass	sta	doktorgrad	Mikkelsen 1989a
Telemark	Kragerø	Frydensborg	1917	Boplass	sta		Mikkelsen 1989a
Telemark	Kragerø	Rørvik	1917	Boplass	sta		Mikkelsen 1989a
Telemark	Kragerø	Åsen, Sluppan	1950	Boplass	sta		Ingstad og Müller 1965, Mikkelsen 1989a
Telemark	Kragerø	Åsen, Sluppan	1949	Boplass	sta		Ingstad og Müller 1965, Mikkelsen 1989a
Telemark	Notodden	Kasin	1949	Grav	sta	Etterundersøkelse	Mikkelsen 1974, Mikkelsen 1989a
Telemark	Porsgrunn	Håøya	1940	Boplass	sta		Marstrander 1946, Mikkelsen 1989a
Telemark	Porsgrunn	Lerstang	1976	Boplass	sta	Utgr. i forb med hovedfagsoppgave, doktorgradsavh.	Mikkelsen 1989a
Telemark	Porsgrunn	Lerstang	1954	Heller	sta	Prøvegravning	Skjelsvik 1968, Mikkelsen 1989a
Telemark	Porsgrunn	Lerstang	1956	Heller	sta	Heller 1	Skjelsvik 1968, Mikkelsen 1989a
Telemark	Porsgrunn	Rognlien	1957	Boplass	sta	Prøvegravning	Ingstad 1970, Mikkelsen 1989a
Telemark	Porsgrunn	Rognlien	1958	Boplass	sta		Ingstad 1970, Mikkelsen 1989a
Telemark	Porsgrunn	Rørarød	1953	Heller	sta, ja		Mikkelsen 1989a
Telemark	Porsgrunn	Rørarød	1954	Heller	sta, ja		Mikkelsen 1989a
Telemark	Siljan	Sporevatn	1976	Boplass	sta	Telemarksprosjektet	Mikkelsen 1989a
Telemark	Tinn	Stegaros	1973	Bosetningsspor, heller, kokegrop	sta, ja	Magistergrad	Mikkelsen 1989a, Indrelid 1994, Gustafson 1978
Telemark	Vinje	Bordalen	1959	heller	sta		Martens og Hagen 1961, Mikkelsen 1989a, Indrelid 1994
Telemark	Vinje	Dragarosen	1959	Boplass	sta	Prøvegravning	Martens og Hagen 1961, Mikkelsen 1989a, Indrelid 1994
Telemark	Vinje	Dragarosen	1958	Boplass	sta		Martens og Hagen 1961, Mikkelsen 1989a, Indrelid 1994
Telemark	Vinje	Finnroi	1959	Boplass	sta		Martens og Hagen 1961, Mikkelsen 1989a, Indrelid 1994
Telemark	Vinje	Kjerringnes	1959	Boplass	sta		Martens og Hagen 1961, Mikkelsen 1989a, Indrelid 1994

Telemark	Vinje	Langesæ	1959	Heller	sta		Martens og Hagen 1961, Mikkelsen 1989a, Indrelid 1994
Telemark	Vinje	Naustnuten	1958	Boplass	sta		Martens og Hagen 1961, Mikkelsen 1989a, Indrelid 1994
Telemark	Vinje	Nekjeosen	1958	Boplass	sta	Prøvegravning	Martens og Hagen 1961, Mikkelsen 1989a, Indrelid 1994
Telemark	Vinje	Nordre Fjarefit	1959	Boplass	sta		Martens og Hagen 1961, Mikkelsen 1989a, Indrelid 1994
Telemark	Vinje	Romtveittjønn	1959	Boplass	sta		Martens og Hagen 1961, Mikkelsen 1989a, Indrelid 1994
Telemark	Vinje	Sandvika	1959	Boplass	sta		Martens og Hagen 1961, Mikkelsen 1989a, Indrelid 1994
Telemark	Vinje	Sporaneset	1974	Helleristningsfelt	sta	Telemarksprosjektet	Mikkelsen 1989a
Telemark	Vinje	Store Vraalsbuvatn	1958	Boplass	sta		Martens og Hagen 1961, Mikkelsen 1989a, Indrelid 1994
Telemark	Vinje	Store Vraalsbuvatn	1959	Boplass	sta		Martens og Hagen 1961, Mikkelsen 1989a, Indrelid 1994
Telemark	Vinje	Vesle Beruosen	1958	Boplass	sta		Martens og Hagen 1961, Mikkelsen 1989a, Indrelid 1994
Vest-Agder	Farsund	Farøy	1995	Boplass	sta		
Vest-Agder	Farsund	Fjellestad	1987	Boplass	sta		
Vest-Agder	Farsund	Huseby, Lunde	1996	Boplass	sta		
Vest-Agder	Farsund	Lunde, Vollmona	1963-1965	Boplasser	sta	Vollmonaprojektet	
Vest-Agder	Farsund	Lunde	1995	Boplass	sta		
Vest-Agder	Farsund	Lundevågen	1990	Boplass	sta		
Vest-Agder	Farsund	Lundevågen	1992	Boplasser, gravrøys, tufter, groper	sta, ja, ma	Farsundprosjektet	Ballin og Jensen 1995
Vest-Agder	Farsund	Skarstein ytre	1996	Boplass	sta		
Vest-Agder	Farsund	Skeime nedre	2000	Kulturlag	sta, ba		
Vest-Agder	Farsund	Spannslåta under Lunde	1997	Boplass	sta		
Vest-Agder	Farsund	Sunde	2000	Struktur	Ukjent		
Vest-Agder	Farsund	Sunde	1989	Boplass	sta		
Vest-Agder	Farsund	Sunde	1987	Boplass	sta		
Vest-Agder	Farsund	Sunde	1991	Boplass	sta		
Vest-Agder	Flekkefjord	Andabeløy	1987	Boplass	sta	R 3	
Vest-Agder	Flekkefjord	Hidra kirkegård	1985	Boplass	sta		
Vest-Agder	Flekkefjord	Langelandstrand	1995	Boplass	sta		
Vest-Agder	Kristiansand	Eg	1986	Boplass	sta		Amundsen 2000
Vest-Agder	Kristiansand	Eg	1985	Boplass	sta	Forundersøkelse	Amundsen 2000
Vest-Agder	Kristiansand	Kongsgård	1991	Boplass	sta		
Vest-Agder	Kristiansand	Møvik	1983	Boplass, heller	sta		
Vest-Agder	Kristiansand	Møvik	1984	Boplass, heller	sta		
Vest-Agder	Kristiansand	Prestegårdsløkken	1947	Boplass	sta		
Vest-Agder	Lyngdal	Hausvik	1999	Boplass	sta		
Vest-Agder	Lyngdal	Hausvik	2000	Boplass	sta		
Vest-Agder	Lyngdal	Hausvik, Hollevik midtre	1996	Boplass, gravrøys	sta, ja		
Vest-Agder	Lyngdal	Rosfjord	1990	Boplass	sta		
Vest-Agder	Søgne	Masta av Lunde	2001	Boplass, bosetningsspor	sta, ja		
Vest-Agder	Åseral	Skjerka	2001, 02	Boplass	sta, ba	Forprosjekt	
Vestfold	Holmestrand	Hegg søndre	1973	Boplass	sta		

Vestfold	Holme- strand	Hegg søndre	1972	Boplass	sta		
Vestfold	Holme- strand	Hegg søndre	1966	Boplass	sta		
Vestfold	Holme- strand	Hvittingsrud	1995	Boplass	sta		
Vestfold	Horten	Olofsdal, Kotterud	1963	Boplass	sta	Ikke undersøkt av oldsaksamlingen, behandlet av Hygen Magistergrad	Hygen 1977
Vestfold	Horten	Tufte	1974	Boplass	sta		Hygen 1977
Vestfold	Horten	Tufte	1975	Boplass	sta	Magistergrad	Hygen 1977
Vestfold	Horten, Borre	Frebergsvik	1970	Boplass	sta		Mikkelsen 1975a
Vestfold	Horten, Borre	Frebergsvik	1969	Boplass	sta		Mikkelsen 1975a
Vestfold	Horten, Borre	Skavli av Falkenstein	1997	Boplass	sta		Glørstad 1998b
Vestfold	Lardal	Daleelva	1991, 1992	Boplass	sta		Glørstad 1992
Vestfold	Larvik	Bommestad	1993	Boplass	sta		
Vestfold	Larvik	Gjelstad	1995	Boplass	sta		
Vestfold	Larvik	Gui	1992	Boplass	sta	Prøvegravning	
Vestfold	Larvik	Løve mellom	1996	Steinsetting	sta, ja		
Vestfold	Larvik	Løve øvre	1991	Heller	sta		Østmo 1992
Vestfold	Larvik	Løveskogen	1923	Votivfunn	sta	Etterundersøkelse	
Vestfold	Larvik	Malerød	1997	Boplass	sta		
Vestfold	Larvik	Roligheten	1978	Boplass	sta		
Vestfold	Larvik	Torsrød nedre	1972	Boplass	sta		Østmo 1976
Vestfold	Sande	Eik-Helland	1991	Boplass	sta		
Vestfold	Sande	Sandvigen	2000	Boplass	sta, y.sta		
Vestfold	Sande	Simenstad	1985	Boplass	sta		
Vestfold	Sande	Vardal	1992	Boplasser	sta		
Vestfold	Sande	Ås østre og vestre	1996	Boplass	sta?		
Vestfold	Sande	Skafjell	1984	Boplass	sta		
Vestfold	Sandefjord	Auve	1980	Boplass	sta		Østmo 1984a, 1993, Østmo et al. 1997
Vestfold	Sandefjord	Auve	1983	Boplass	sta		Østmo 1984a, 1993, Østmo et al. 1997
Vestfold	Sandefjord	Auve	1979	Boplass	sta		Østmo 1984a, 1993, Østmo et al. 1997
Vestfold	Sandefjord	Auve	1982	Boplass	sta		Østmo 1984a, 1993, Østmo et al. 1997
Vestfold	Sandefjord	Auve	1984	Boplass	sta		Østmo 1984a, 1993, Østmo et al. 1997
Vestfold	Sandefjord	Auve	1981	Boplass	sta		Østmo 1984a, 1993, Østmo et al. 1997
Vestfold	Sandefjord	Auve	1977	Boplass	sta		Østmo 1984a, 1993, Østmo et al. 1997
Vestfold	Sandefjord	Auve	1977	Boplass	sta		Østmo 1984a, 1993, Østmo et al. 1997
Vestfold	Sandefjord	Auve	1976	Boplass	sta		Østmo 1984a, 1993, Østmo et al. 1997
Vestfold	Sandefjord	Auve	1976	Boplass	sta		Østmo 1984a, 1993, Østmo et al. 1997
Vestfold	Sandefjord	Holtan nedre	1991	Boplass	sta		Glørstad 1998b
Vestfold	Sandefjord	Linglem nedre	1991	Boplass	sta		
Vestfold	Sandefjord	Ormestad	1995	Boplass	sta		
Vestfold	Sandefjord	Ormestad	1996	Boplass	sta		
Vestfold	Våle	Helland, Valtersborg, Reggestad søndre	1997	Boplass	sta		
Vestfold	Våle	Reggestad	1996	Boplass	sta?		
Østfold	Aremark	Aspestrand	1997	Hellekiste	sta		Østmo 2003
Østfold	Aremark	Aspestrand	1909	Hellekiste	sta		Østmo 2003
Østfold	Aremark	Kollerød	2003	Hellekiste	sta		Østmo 2003
Østfold	Aremark	Søndre Fange	1919	Hellekiste	sta		Østmo 2003
Østfold	Aremark	Tune	2000	Hellekiste	sta		Østmo 2003
Østfold	Askim	Kvakkestad	1964	Boplass	sta		

Østfold	Borge	Hunn	1951	Fornminnefelt	sta, eja		Østmo 1988a
Østfold	Fredrikstad	Bjørnerød	1949	Boplass	sta		
Østfold	Fredrikstad, Kråkerøy	Bjølstad	1948	Boplass	sta		
Østfold	Fredrikstad, Kråkerøy	Bjølstad, Smertu, Rød, Fuglevik	1944	Boplass	sta		
Østfold	Fredrikstad, Kråkerøy	Borgeli	1949	Boplass	sta		
Østfold	Fredrikstad, Kråkerøy	Fuglevik	1948	Heller	sta		
Østfold	Fredrikstad, Kråkerøy	Fuglevik	1949	Boplass	sta		
Østfold	Fredrikstad, Kråkerøy	Fuglevik	1947	Heller	sta		
Østfold	Fredrikstad, Kråkerøy	Holte	1949	Heller	sta		Johansen 1952
Østfold	Fredrikstad, Kråkerøy	Rød	1945	Boplass	sta		
Østfold	Fredrikstad, Kråkerøy	Rød	1946	Tuft	sta		
Østfold	Fredrikstad, Kråkerøy	Rød	1945	Tuft	sta		
Østfold	Fredrikstad, Kråkerøy	Smiebakken	1949	Boplass	sta		Johansen 1957
Østfold	Fredrikstad, Onsøy	Møklegard	1949	Heller	sta		Johansen 1952
Østfold	Halden	Grimsrød	1999	Boplass	sta		
Østfold	Halden	Saugbrugs	1989	Steinalderlokaliteter	sta		
Østfold	Halden	Sofienberg Ystehede	1991	Boplass	sta		Olstad 1993
Østfold	Halden	Torpum og Rørbekk	2000	Steinalderlokalitet	sta	Reg. og prøvegravning; Svinesundprosjektet	
Østfold	Halden	Torpum, Rørbekk og Vestgård	2001-2003	Steinalderlokalitet	sta		Glørstad 2002, 2003, 2004a,b
Østfold	Halden	Tørkop under Voll	1974	Boplass, gravhaug	sta, ja		Mikkelsen et al. 2001
Østfold	Halden	Tørkop under Voll	1975	Boplass	sta		Mikkelsen et al. 2001
Østfold	Halden	Ystehede	1992	Boplass	sta		
Østfold	Halden	Ystehede	1993	Boplass	sta		
Østfold	Hvaler	Kveldsol under Dammyr	1948	Boplass	sta		
Østfold	Hvaler	Vesterøya	1948	Boplass	sta		
Østfold	Marker	Volen	2002	Hellekiste	sta		Østmo 2003
Østfold	Moss	Kambo	2000	Steinalderlokalitet, kullgroper	sta, ja		Johansen 2001
Østfold	Rakkestad	Sandbekk	1997	Boplass	sta		
Østfold	Rygge	Rør søndre	1996	Boplass, grav	sta, ja		Berg 1997b
Østfold	Rygge	Årvoll	1987	Boplass	sta		
Østfold	Rygge og Råde	Rør nordre og søndre, Solberghøgda	1995	Bosetningsspor, graver	sta, ja	Dobbelsporprosjektet	
Østfold	Råde	Borgebund	1942	Grav	sta, y.sta		Gjessing 1942b, 1945
Østfold	Råde	Burum, Elvestad søndre	1997	Boplass, gravfelt	sta, ja		
Østfold	Råde	Hasledalen	1945	Boplass, rydningsrøys	sta,		
Østfold	Råde	Hasledalen	1987	Boplass	sta		
Østfold	Råde	Hasledalen	1987	Boplass	sta		
Østfold	Råde	Rødfjellmyr	1945	Boplass	sta		
Østfold	Sarpsborg	Gunnarstorp	1955-63	Fornminnefelt	sta, eja		Østmo 1988a
Østfold	Sarpsborg	Haga nordre	1997	Boplass	sta		
Østfold	Sarpsborg	Lekevold-Solli	1994	Boplass	sta	Dobbelsporprosjektet	
Østfold	Sarpsborg	Ryen nordre	1984	Boplass	sta		
Østfold	Sarpsborg	Ryen nordre	1985	Boplass	sta		
Østfold	Sarpsborg	Ryen nordre	1986	Boplass	sta		
Østfold	Sarpsborg, Skjeltop	Skjeltop	1980	Dysse	sta, y.sta		Østmo 1982
Østfold	Sarpsborg, Tune	Tune, Store Tune	1970	Gravfelt, boplassrester	sta, ja	Boplassen omtalt som Grålum	Lindblom 1984

Østfold	Spydeberg	Giltvet	1906	Boplass	sta	Lindblom 1984
Østfold	Spydeberg	Hylli nordre	1915	Hellekiste	sta	Østmo 2003

VARIA - Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo

Nr. 1	Ristninger i forhistorie og middelalder.	1980
Nr. 2	Hans Gude Gudesen: Merovingertiden i Øst-Norge. Kronologi, kulturmønstre og tradisjonsforløp.	1980
Nr. 3	Egil Mikkelsen: Kulturminner i Lyngdalsvassdraget, Vest-Agder.	1980 (Utsolgt)
Nr. 4	Egil Mikkelsen: Kulturminner i Atnavassdraget, Hedmark - Oppland.	1980 (Utsolgt)
Nr. 5	Egil Mikkelsen: Kulturminner i Grimsavassdraget, Hedmark-Oppland.	1981
Nr. 6	Ellen Høigård Hofseth: Kulturminner i Joravassdraget, Oppland.	1981 (Utsolgt)
Nr. 7	Ellen Høigård Hofseth: Kulturminner i Vegårvassdraget, Aust-Agder.	1981 (Utsolgt)
Nr. 8	Inge Lindblom: Fornminner i Tovdalsvassdraget, Aust-Agder.	1982 (Utsolgt)
Nr. 9	Foredrag ved det 1. nordiske bronsealderssymposium på Isegran 3.-6. oktober 1977.	1983
Nr. 10	Einar Østmo: Kulturminner ved Gyvatn og Evje Øst, Vest-Agder og Aust-Agder.	1984
Nr. 11	Stig Welinder: Tunnackiga stenyxor och samhälle i Mellansverige 5000 B.P.	1985
Nr. 12	Det 4. nordiske bronsealder-symposium på Isegran 1984.	1986
Nr. 13	Karl Vibe-Müller: Gravfeltene på Ula, Glemmen, Østfold. Keltisk jernalder, romertid og folkevandringstid.	1987
Nr. 14	Stig Welinder: Arkeologiska bilder.	1987
Nr. 15	Tom Bloch-Nakkerud: Kullgropen i jernvinna øverst i Setesdal.	1987
Nr. 16	Ingrid Smedstad: Etableringen av et organisert veihold i Midt- Norge i tidlig historisk tid.	1988
Nr. 17	Ellen Anne Pedersen: Jernalderbosetningen på Hadeland. En arkeologisk-geografisk analyse.	1989
Nr. 18	Brit Solli: Dyrebein. Problemer og muligheter omkring et arkeologisk kildemateriale.	1989 (Utsolgt)
Nr. 19	Helge Braathen: Ryttergraver. Politiske strukturer i eldre rikssamlingstid.	1989
Nr. 20	A. Jan Brendalsmo, Berit J. Sellevold, Kristin Hovin Stub, Steinar Gulliksen: Innberetning over de arkeologiske undersøkelser på Heddal Prestegård, Notodden kommune, Telemark 1988.	1990
Nr. 21	Helge Irgens Høeg: Den pollenanalytiske undersøkelsen ved Dokkfløyvatn i Gausdal og Nordre Land, Oppland.	1990
Nr. 22	Einar Østmo: Gård og boplass i østnorsk oldtid og middelalder.	1991
Nr. 23	Jan Henning Larsen: Jernvinna ved Dokkfløyvatn.	1991
Nr. 24	Einar Østmo: Helleristninger i et utkantstrøk.	1992
Nr. 25	Karin Gjøl Hagen: Solplissé - En reminisens av middelalderens draktutvikling?	1992
Nr. 26	Lise Nordenborg Myhre: Arkeologi og politikk.	1994
Nr. 27	Kaja Kollandsrud: Krusifiks fra Haug kirke.	1994

Nr. 28	A. Jan Brendalsmo: Tønsberg før år 1000. Fra gård til by.	1994
Nr. 29	Torben Bjarke Ballin og Ole Lass Jensen: Farsundprosjektet - stenalderbopladser på Lista.	1995
Nr. 30	Produksjon og samfunn. 2. nordiske jernaldersymposium Granavolden 1992.	1995
Nr. 31	Ingunn Holm: Trekk av Vardals agrare historie.	1995
Nr. 32	Evy Berg: Dobbeltspor/E6-prosjektet. Steinalderlokaliteter fra senmesolittisk tid i Vestby, Akershus.	1995
Nr. 33	Håkon Glørstad: Neolittiske smuler. Små teoretiske og praktiske bidrag til debatten om neolittisk keramikk og kronologi i Sør-Norge.	1996
Nr. 34	May-Liss Bøe Sollund: Åsrøyser - Gravminner fra bronsealderen? En analyse av åsrøysene i Vestfold.	1996
Nr. 35	Gro B. Jerpåsen: Gunnerød - En arkeologisk landskapsanalyse	1996
Nr. 36	Torben Bjarke Ballin: Klassifikaionssystem for stenartefakter	1996
Nr. 37	Wenche Helliksen: Evolusjonisme i norsk arkeologi. Diskutert med utgangspunkt i A. W. Brøggers hovedverk 1909-25.	1996
Nr. 38	Lars Erik Narmo: Jernvinna i Valdres og Gausdal - et fragment av middelalderens økonomi.	1996
Nr. 39	Helge Irgens Høeg: Pollenanalytiske undersøkelser i «Østerdals- området» med hovedvekt på Rødsmoen, Åmot i Hedmark	1996
Nr. 40	Alf Hammervold: Dactyliotheca Norvegica Medioevalis. Fingerringe fra middelalderen i Norge. En undersøkelse av fingerringe fra middelalderen og ringe av middelaldertype.	1997
Nr. 41	Joel Boaz: Steinalderundersøkelsene på Rødsmoen.	1997
Nr. 42	Jostein Bergstøl: Fangstfolk og bønder i Østerdalen. Rapport fra Rødsmoprojektets delprosjekt «marginal bosetning»	1997
Nr. 43	Lars Erik Narmo: Jernvinne, smie og kullproduksjon i Østerdalen. Arkeologiske undersøkelser på Rødsmoen i Åmot 1994-1996.	1997
Nr. 44	Evy Berg: Mesolittiske boplasser ved Årungen i Ås og Frogn, Akershus. Dobbeltspor/E6-prosjektet 1996.	1997
Nr. 45	Wenche Helliksen: Gård og utmark på Romerike 1100 f.Kr.-1400 e.Kr. Gardermoprojektet	1997
Nr. 46	Helge I. Høeg: Pollenanalytiske undersøkelser på Øvre Romerike. Ullensaker og Nannestad, Akershus fylke.	1997
Nr. 47	Evy Berg: Gård og grav på Rør i Rygge, Østfold. Dobbeltsporprosjektet. Arkeologiske undersøkelser 1994-1996.	1997
Nr. 48	Torben Bjarke Ballin: Oslofjordforbindelsen. Arkæologiske undersøgelser ved Drøbaksundet.	1998
Nr. 49	Isa Trøim: Arkeologisk forskning og det lovregulerte fornminnevernet. En studie av fornminnevernets utvikling i perioden 1905-1978.	1999
Nr. 50	David Vogt: Helleristninger i Onsøy, Fredrikstad kommune, Østfold.	2000
Nr. 51	Hilde Rigmor Amundsen: Teori og data i et forskningshistorisk perspektiv. Jysk enkeltgravskultur fra 1880-åra til 1990-åra.	2000
Nr. 52	Jaksland, Lasse: Vinterbrolokalitetene - en kronologisk sekvens fra mellom- og senmesolitikum fra Ås, Akershus.	2001
Nr. 53	Groseth, Lars: Å finne sted - Økonomiske og rituelle landskap i Telemark i sen-neolitikum og bronsealder	2001

Nr. 54	Glørstad, Håkon: Svinesundprosjektet Bind 1: Utgravninger avsluttet i 2001	2002
Nr. 55	Glørstad, Håkon: Svinesundprosjektet Bind 2: Utgravninger avsluttet i 2002	2003
Nr. 56	Glørstad, Håkon: Svinesundprosjektet Bind 3: Utgravninger avsluttet i 2003	2004
Nr. 57	Glørstad, Håkon: Svinesundprosjektet Bind 4: Oppsummering av Svinesundprosjektet	2004
Nr.58	Gustafson, Lil, Tom Heibreen og Jes Martens (red.): De gåtefulle kokegroper. Artikler og innlegg i forbindelse med kokegropseminaret ved Universitetets kulturhistoriske museer 31. november 2001	2005
Nr. 59	Stene, Kathrine, Tina Amundsen, Ole Risbøl, Kjetil Skare (red.): ”Utmarkens grøde” – mellom registrering og utgravning i Gråfjellområdet, Østerdalen. Artikler i forbindelse med Gråfjellseminaret på Isegran, Fredrikstad 30.-31. januar 2003	2005
Nr. 60	Gjerpe, Lars Erik (red.): Gravfeltet på Gulli. E18-prosjektet Vestfold. Bind 1	2005
Nr. 61	Glørstad, Håkon: Faglig program. Bind 1. Steinalderundersøkelser	2006

Distribusjon:
Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo
Fornminneseksjonen
Postboks 6762 St. Olavs plass
N-0130 OSLO
Norge

ISSN 1504-3266
ISBN 82-8084-026-5

Kvalø, Idunn
KHM
museumslektor

Froth

KULTURHISTORISK MUSEUM
Fornminneseksjonen
Postboks 6762 St. Olavs plass
N-0130 Oslo
NORWAY

ISSN 1504-3266
ISBN 82-8084-026-5